Friedrich Engels

Ütopyadan Bilime Sosyalizm

Çeviren. Yılmaz Onay

Teori
3. Basım

EVRENSEL BASIM YAYIN

EVRENSEL

BASIM YAYIN

Friedrich Engels

ÜTOPYADAN BİLİME
SOSYALİZM

Çeviren: Yılmaz Onay

teori

DOĞA BASIN YAYIN
Dağıtım Ticaret Limited Şirketi
Tarlabaşı Blv. Kamerhatun Mah. Alhatun Sk. No: 25 Beyoğlu / İstanbul
T: 0212 255 25 46 F: 0212 255 25 87
www.evrenselbasim.com - info@evrenselbasim.com

Evrensel Basım Yayın **284**
Ütopyadan Bilime Sosyalizm: Friedrich Engels

Çeviren: **Yılmaz Onay**
Genel Kapak Tasarım: **Savaş Çekiç**
Kapak Uygulama: **Devrim Koçlan**

ISBN 978-975-6106-05-1
© Evrensel Basım Yayın **2005** - Sertifika No: **11015**

Birinci Basım **Temmuz 2005** - Üçüncü Basım **Nisan 2013** • İstanbul

Baskı: Ezgi Matbaacılık Tekstil Pors. İnş. San. Tic. Ltd. Şti.
Sanayi Cd. Altay Sok. No: 14 Yenibosna / İstanbul • Sertifika No: 12142
T: 0212 452 23 02 - www.ezgimatbaa.net

ÜTOPYADAN BİLİME

SOSYALİZM

İÇİNDEKİLER

TÜRKÇE BASIMA NOT 9

GİRİŞ 11

ÜTOPYADAN BİLİME SOSYALİZM 35

Ekler

MARKSİZMİN ÜÇ KAYNAĞI VE ÜÇ UNSURU *V.İ. Lenin* 77

KARL MARX *V.İ. Lenin* 83

MARKSİST ÖĞRETİ 88

AÇIKLAMALAR 119

TÜRKÇE BASIMA NOT

Ütopyadan Bilime Sosyalizm, Engels'in kapsamlı eseri Anti-Dühring'in üç bölümünden oluşmaktadır. Ünlü Fransız sosyalisti Paul Lafargue'ın önerisi üzerine yapılan derleme yine onun tarafından Fransızcaya çevrilerek 1880 yılında yayınlanmıştır. Büyük ilgi çeken kitap, kısa sürede on Avrupa diline çevrilmiş, Almanya'da ise yasaklı ortama rağmen daha büyük bir ilgiyle karşılanmıştır.

Marksizm öncesi sosyalizmin etkilerinin işçiler arasında yaşamaya devam ettiği bir dönemde yayınlanan eser, kökleri, gelişimi ve kapsamı ile bilimsel sosyalizmin derin ve anlaşılır bir özeti niteliğindedir. İşçilerce daha kolay anlaşılabilsin diye Engels, eseri elden geldiğince sadeleştirmiş, açıklayıcı notlar koymuştur. 1892 tarihli İngilizce basıma yazılan kapsamlı "Giriş" ise eseri bütünleyip zenginleştirmektedir.

Eserin Türkçe yeni bir basımını gerçekleştiren yayınevemiz, tamamlayıcı nitelikte olduğundan yola çıkarak, kitabın sonuna Lenin'in iki makalesini de eklemiştir. Bilimsel sosyalizmin tarihsel kaynakları ile başlıca niteliklerini ele alan bu makalelerin ilki "Marksizmin Üç Kaynağı ve Unsuru", ikincisi ise "Karl Marx" başlığını taşımaktadır.

Eser, Yılmaz Onay tarafından Almanca aslından Türkçeye çevrilmiş, Serpil Somel tarafından gözden geçirilmiştir. Lenin'in kitaba alınan makalelerinin ilki Murat Bayramoğlu, ikincisi ise Alaattin Bilgi tarafından Türkçeye aktarılmıştır.

Evrensel Basım Yayın

GİRİŞ

(İngilizce basıma özel - 1892)

Bu kitapçık, aslında daha geniş bir bütünün parçasıdır. Berlin Üniversitesi'nde konuk öğretim görevlisi olan Dr. E. Dühring, 1875'lerde birdenbire ve epey gürültülü bir şekilde sosyalizme iman ettiğini duyurdu ve Alman toplumuna teferruatlı bir sosyalizm teorisi sunmakla kalmayıp toplumun yeniden örgütlenmesine ilişkin komple bir pratik plan ikramında da bulundu. Gerçekte yaptığı şey kendinden öncekilere saldırmaktı; en başta da tüm öfkesini kusarak Marx'ı onurlandırdı.

Bu, tam da Almanya'da Sosyalist Parti'nin iki kanadının – Eisenach'cılar ve Lasalle'cilerin– birbiriyle kaynaştıkları[1] ve böylece salt güçlerini arttırmakla kalmayıp, çok daha fazlasıyla, tüm bu gücü ortak düşmana yöneltme yetisini kazandıkları sırada oluyordu. Almanya'da Sosyalist Parti, hızla bir güç olma yolundaydı. Bu gücün gerçekleşmesi içinse ilk şart, yeni sağlanmış olan birliğin tehlikeye sokulmamasıydı. İşte bu ortamda Dr. Dühring, açıkça, kendi çevresinde, daha sonra ayrı bir partinin çekirdeği olacak bir hizip kurmaya girişmişti. Böyle olunca biz de, ister istemez bu meydan okumaya karşılık vermek, sonuna dek vuruşmak zorundaydık.

Bu, pek zor olmasa da uzun süreceği anlaşılan bir işti. Bilindiği gibi biz Almanlarda, dehşet bir temeldenlik, köktenci bir derinlik ya da derin bir köktencilik, nasıl deniyorsa işte öyle bir huy vardır.

Bizden biri, yeni bir öğreti olarak gördüğü şeyi ortaya koyduğunda, öncelikle onu her yönden kapsamlı bir sistem halinde geliştirmek zorundadır. Gerek mantığın ilk ilkelerinin, gerekse evrenin temel yasalarının, ezelden beri, başka bir amaç için değil, sadece bu yeni keşfedilen harika teoriye hizmet için var olduğunu kanıtlamalıdır. Bu bakımdan Dr. Dühring, ulusal standarda tam uymuştu doğrusu. Akıl, ahlak, doğa ve tarih felsefesinden oluşan eksiksiz bir "felsefe sistemi"; eksiksiz bir "ekonomi-politik ve sosyalizm sistemi" ve nihayet "ekonomi politiğin eleştirel tarihi" –dışı da içi de ağır büyük boy üç kalın cilt, genel olarak tüm önceki filozoflara ve ekonomistlere, özellikle de Marx'a karşı seferber edilmiş savlar ordusu aslında eksiksiz bir "bilimde köklü dönüşüm" girişimi–; işte hedef almam gereken buydu. Her şeyi, ama her şeyi ele almak zorundaydım; zaman ve mekân kavramlarından altın-gümüşe dayanan para sistemine, maddenin ve hareketin sonsuzluğundan ahlaki fikirlerin geçici karakterine, Darwin'in doğal ayıklanmasından geleceğin toplumunda gençliğin eğitimine dek her şeyi. Bununla birlikte Dr. Dühring'in sistematik, derin ve kapsamlı çalışması, bana da ona karşı çıkarken, Marx'ın ve benim çeşitli görüşlerimizi, birbirleriyle öncekinden daha bağıntılı biçimde geliştirme fırsatını verdi. Aslında pek de zevkli olmayan bu görevi üstlenmemin esas nedeni buydu.

Yanıtım, önce Sosyalist Parti'nin Leipzig'de yayınlanan merkez organı "Vorwärts"te[2] makaleler dizisi halinde, daha sonra *Bay Eugen Dühring'in Bilimde Köklü Dönüşümü*[3] adıyla kitap olarak yayınlandı, kitabın ikinci basımı 1886'da Zürih'te yapıldı.

Şu sırada Fransa Temsilciler Meclisi'nde Lille'den milletvekili olan arkadaşım Paul Lafargue'ın isteği üzerine o kitaptan üç bölümü bir broşür halinde derledim, kendisi Fransızcaya çevirdi ve 1880'de "Socialisme utopique et socialisme scientifique" (*Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm*)[4] adıyla yayınladı. Fransızca metinden çevrilerek İspanyolca ve Lehçe basımları yapıldı. 1883'te Alman arkadaşlarımız broşürü orijinal dilinde yayınladılar. O zamandan beri Almanca metne dayalı olarak İtalyanca, Rusça, Dan'ca, Hollandaca ve Romence

çeviriler yayınlandı. Böylece İngilizce basımla birlikte bu kitapçık on dilde yayınlanmış oldu. Başka herhangi bir sosyalist çalışmanın, hatta bizim 1848 tarihli *Komünist Manifesto*'nun ya da Marx'ın *Kapital*'inin bile bu kadar çok dile çevrildiğini bilmiyorum. Almanya'da dört basımın toplam sayısı 20 binlere erişti.

Ek olarak yayınlanan "Die Mark"[5], Almanya'da toprak mülkiyetinin tarihi ve gelişimi üzerine bazı temel bilgileri Alman Sosyalist Partisi içinde yaymak niyetiyle yazılmıştı. Parti, kentlerdeki işçi kesiminin hemen tümünü etkilediği ve artık sıra tarım işçileriyle çiftçileri kazanmaya geldiği için, söz konusu bilgiler böyle bir zamanda özellikle gerekli görünüyordu. Toprak mülkiyetinin tüm Germen boylarında ortak olan ilk biçimleri ve bunların yıkılışının tarihi, İngiltere'de Almanya'da olduğundan da daha az bilindiğinden, çeviriye bu ek de katıldı. Orijinal metinde hiç değişiklik yapmadım, yani Maksim Kovalevski'nin kısa süre önce ortaya attığı hipotezi[6] hesaba katmadım. Kovalevski'nin hipotezine göre, Mark üyeleri arasında bölüşülmeden önce tarla ve otlaklar, geniş bir ataerkil aile tarafından topluluğun ortak yararına kullanılıyordu, kuşaklar boyu sürmüştü bu (günümüzde hâlâ varlığını koruyan güney Slav Zadruga'sı bir örnektir); bölüşüme ise daha sonra, topluluk fazla büyüyüp bir ortaklaşa işletme iyice zorlaşınca geçildi. Kovalevski belki de çok haklı, ama bu konuda henüz bir kesinliğe varılmış değil.

Bu kitapta kullanılan ekonomik terimler, yeni oldukları kadar, Marx'ın *Kapital*'inin İngilizce basımındakilerle uyum içindedir. "Meta üretimi" diye, nesnelerin yalnızca üreticilerin ihtiyacı için değil, mübadele (değişim) amacıyla da üretildiği, yani salt kullanım değeri olarak değil, meta olarak üretildiği ekonomik evreye diyoruz. Bu evre, üretimin mübadele için yapılmasının başlangıcından günümüze kadar olan süreyi kapsar; gelişimini tamamlaması ise ancak kapitalist üretimde, yani üretim araçlarının sahibi olan kapitalistin, emek gücü dışında tüm üretim araçlarından yoksun bırakılmış işçileri ücret karşılığı çalıştırdığı ve ürünlerin satış fiyatından giderlerini düştükten sonra kalan artığa el koyduğu koşullarda gerçekleşir. Sanayi üretiminin ortaçağdan bu yana tarihini üç döneme ayırıyo-

ruz: 1. Küçük el zanaatı ustalarının az sayıda kalfa ve çırak çalıştırdığı ve her işçinin ürünün tamamını yapıp bitirdiği, el zanaatçılığı; 2. Daha çok sayıda işçinin büyük bir atölyede gruplara ayrılarak iş bölümü ilkesine göre çalıştığı, yani her işçinin üründe yalnızca bir parçayı yaptığı ve böylece ürünün ancak ardı ardına tüm ellerden geçtikten sonra tamamlandığı, manüfaktür; 3. Ürünün, enerji sarfiyatıyla işleyen makinelerce yapıldığı ve işçinin eyleminin yalnızca mekanizmaların işleyişini denetlemek ve düzeltmekle sınırlı olduğu, modern sanayi.

Bu kitapçığın içeriği, İngiliz kamuoyunun büyük kesiminde tepki uyandıracak, çok iyi biliyorum. Ama eğer biz Kıtalılar "pek muhterem" İngiliz önyargılarına, yani o İngiliz bağnazlığına en ufak bir ödün verecek olsak zaten daha kötüsüyle karşılaşırdık. Bu kitapçık, "tarihi materyalizm" dediğimiz şeyi savunuyor ve materyalizm, İngiliz okurların çok büyük çoğunluğunun kulağına küfür gibi gelir. "Agnostisizm"[7], desek haydi neyse, ama materyalizm –olacak iş değil. Oysa 17. yüzyıldan bu yana modern materyalizmin asıl vatanı İngiltere'den başka bir yer değil.

"Materyalizm, Büyük Britanya'nın öz çocuğudur. Daha onun skolastik[8] temsilcisi Duns Scotus, 'madde düşünebiliyor olmasın' diye sormuştu kendi kendine.

"Bu mucizenin gerçekleşmesi için de Tanrının mutlak kudretine sığınmıştı, yani teolojiyi[9] bile materyalizmi savunmaya zorlamıştı. Kaldı ki bir nominalistti[10] o. Nominalizm, materyalizmin ilk ifadesi olduğu gibi, İngiliz materyalistlerinde asal bir öğe olarak görülür.

"İngiliz materyalizminin hakiki atası Bacon'dır. Ona göre hakiki bilim doğabilimidir ve duyulara dayalı fizik de doğa biliminin en seçkin bölümüdür. Homoiomerileriyle[11] Anaksagoras ve atomları ile Demokritos çok zaman onun otoriteleri olmuştur. Bacon'ın öğretisine göre duyular hiç yanıltmaz ve tüm bilgilerin kaynağıdır. Bilim bir deneyimler bilimidir ve duyularla algılananın üstüne akılcı bir yöntem uygulamaktan ibarettir. Akılcı bir yöntemin asal koşulları ise, tümevarım, çözümleme, karşılaştırma, gözlemleme ve deneydir.

Maddenin içinde var olan niteliklerin ilki ve en önde geleni harekettir, salt bir mekanik ve matematik hareket olarak da değil, daha çok bir itki, yaşam ruhu, gerilim gücü olarak, maddenin bir –Jakob Böhme'nin deyişini kullanırsak– sancısı* olarak. Bu sonuncuların ilkel biçimleri ise, özgül ayrımları oluşturan, yaşayan, bireyselleştiren, içkin öz güçlerdir.

"İlk yaratıcısı olan Bacon'da materyalizm, naif bir biçimde de olsa, çok yönlü gelişmesinin tohumlarını kendi içinde saklar. Madde, şiirsel-duyumsal bir pırıltıyla tüm insanlığa gülmektedir. Buna karşılık veciz kuramın kendisi teolojik tutarsızlıklarla doludur.

"Materyalizm geliştikçe tek yanlılaşır. Hobbes, Bacon materyalizmini sistemleştiren kişidir. Duyumsallık, çiçeklerini yitirir ve geometrinin soyut duyarlığına çevrilir. Fiziksel hareket, mekanik ya da matematik hareketin kurbanı olur; geometri, bilimlerin temeli olarak sunulur. Materyalizm, insan düşmanı bir hale gelir. İnsan düşmanı etsiz cansız zekâyı, kendi bölgesinde altedebilmek uğruna materyalizm, nefsini öldürmek ve çilekeşliğe razı olmak zorunda kalır. Anlama melekesinin bir nesnesidir materyalizm, ama, bu melekenin acımasız sonuçlarını da geliştirir.

"Bacon'dan hareketle Hobbes, şöyle bir irdeleme yapar: Eğer duyumsallık insanlara tüm bilgileri sağlıyorsa, o zaman görüş, düşünce, tasavvur ve diğerleri, madde dünyasının kendi duyumsal biçiminden az ya da çok soyulmuş görünümlerinden ibarettir. Bilim, olsa olsa bu görünümleri adlandırabilir. Aynı ad birden fazla görünüm için de kullanılabilir. Hatta adların adları bile olabilir. Ama, bir yandan tüm fikirlerin kaynağını duyumlar dünyasında gösterip, öbür yandan bir sözcüğün sözcükten fazla bir şey olduğunu, tasavvur edilen ve tek tek olan varlıkların dışında ayrıca genel varlıkların da var olduğunu iddia

---

* Sancı (Qual): Felsefi bir sözcük oyunudur. Sancının sözcük anlamı, işkence, herhangi bir eyleme zorlayan ağrıdır; ama aynı zamanda bir mistik olan Böhme bu Almanca sözcüğe Latince qualitas (nitelik) sözcüğünden de anlam katmıştır; dış etkenden doğan bir ağrının aksine, nesnenin –ilişkinin veya kişinin– duyduğu bu "sancı", onun kendi gelişmesinden doğan ve gelişmeyi kendince etkileyen, eyleme geçirici bir ilkeydi.

etmek, çelişki olur. Cisimsiz bir töz, daha ziyade cisimsiz bir cisim gibi çelişkidir. Cisim, varlık, töz; bir ve aynı gerçek fikirdir. Düşünce, düşünen maddeden ayrılamaz. Tüm değişikliklerin öznesi odur. Sonsuz sözcüğünün işaret ettiği, aklımızın sonsuz biçimde üst üste ekleme yapma yetisidir. Yalnızca maddesel olan algılanabilir ve bilinebilir olduğu içindir ki, Tanrının varlığı bilinemez. Yalnızca benim kendi varlığım kesindir. Her yoğun insani duygu, başlayan ya da biten bir mekanik harekettir. Güdülerin hedefine, iyi diyoruz. İnsan, doğa ile aynı yasalara tabidir. Güç ile özgürlük özdeştir.

"Hobbes, Bacon'ı sistematize etmiştir ama onun, bilgilerin ve fikirlerin kaynağını duyumlar dünyasında görme ilkesini daha fazla temellendirmemiştir.

"Locke, Bacon'ın ve Hobbes'un ilkesini, *İnsan Aklının Kaynağı Üstüne Deneme*'sinde[12] temellendirir.

"Hobbes nasıl Bacon materyalizmindeki teistik[13] önyargıları yok ettiyse, Collins, Dodwell, Coward, Hartley, Priestley vd. de Locke Duyumculuğu'ndaki[14] son teolojik sınırlamaları ortadan kaldırdılar. Salt tanrıcılık (Deizm)[15], en azından materyalistler için, dinden kurtulmanın ihmalkâr ve kolaycı bir yolundan öteye gitmez."*

Modern materyalizmin Britanya'da doğuşunu Karl Marx böyle dile getirmişti. Eğer günümüzde İngilizler, Marx'ın kendi öncüllerine nasıl değer verdiğini görmekle özel bir mutluluk duymuyorlarsa bu bizi yalnızca üzer. Yine de Bacon'ın, Hobbes'un ve Locke'un, karada ve denizde Fransızlara karşı Almanların ve İngilizlerin kazandıkları tüm zaferlere karşın 18. yüzyılı bir Fransız yüzyılı yapan Fransız materyalistlerinin ataları olduğu inkâr edilemez; hem de yüzyıl sonunu taçlandıran ve sonuçlarını hâlâ daha biz İngiltere'dekilerin ve Almanya'dakilerin içimize sindirmeye uğraştığımız Fransız devriminden çok önce.

Evet bu inkâr edilemez. Yüzyılımızın ortalarında eğitimli bir yabancı İngiltere'ye yerleştiğinde en çok dikkatini çeken şey –kendisi

---

* K. Marx ve F. Engels, *Die Heilige Familie* (Kutsal Aile –ç.n.), Frankfurt a.M. 1845, s. 201-204, F. E.

nasıl dile getirirse getirsin– "muhterem" İngiliz orta sınıfının dinsel bağnazlığı ve aptallığıydı. Bizler hepimiz materyalisttik o zamanlar, değilse bile çok ileri düzeyde özgür düşünceliydik; İngiltere'deki eğitimli kişilerin hemen hepsinin her çeşit abuk sabuk mucizelere inanmalarını, Buckland ve Mantell gibi jeologların bile, sırf Musa'nın yaradılış hikâyesindeki mitoslara fazla ters düşmemek uğruna kendi bilimlerinin gerçeklerini çarpıtmalarını, havsalamız almıyordu; öyle ki, dinsel meselelerde aklını kullanma cüretini gösteren kimseleri bulabilmek için eğitimsizlere, o zamanın deyimiyle "ayak takımı" denilen işçilere, özellikle de Owen'cı sosyalistlere gitmek zorundaydık.

Ama o günden bu yana İngiltere "medeni"leşti. 1851'deki sergi[16], İngiliz'lerin adalı kapanıklığı için ölüm çanıydı. İngiltere, yeme içmede, âdetler ve anlayışlarda, adım adım uluslararasına öyle açıldı ki, giderek ben, Kıta Avrupası görenekleri İngiltere'de nasıl kabul görüyorsa İngiliz âdetlerinin de kıtada öyle bir genel kabul görmesini ister oldum. Şu kadarı kesin: Salata yağının (1851'den önce yalnız aristokrasi kullanırdı) yaygınlaşmasını, Kıta Avrupası'ndaki dinsel kuşkuculuğun ürkütücü yayılışı izledi; o dereceye vardı ki, agnostisizm (bilinemezcilik –ç.n.) henüz İngiliz devlet kilisesi gibi üst düzey sayılmasa da, saygınlık açısından Baptist tarikatlarla[17] neredeyse başabaş, Selamet Ordusu'nunsa[18] bir üstünde yer alıyor. Böyle olunca ben, inançsızlığın böyle ilerlemesini yürek sızısıyla lanetleyenlerin, bu yeni pişmiş fikirlerin hiç de birçok başka günlük kullanım eşyası gibi yabancı kaynaklı, Made in Germany damgalı Alman fabrikasyonu olmadığını, tam tersine eski İngiliz kökenli olduğunu; bu fikirlerin iki yüz yıl önceki Britanyalı sahiplerinin günümüzdeki torunlarından bir kerte daha ötede bile olduklarını öğrenmekle teselli bulacaklarından başka bir şey düşünemem.

Gerçekten de, bilinemezcilik utangaç materyalizmden başka nedir ki? Bilinemezcinin doğaya bakışı tamamen materyalistçedir. Tüm doğal dünya, yasaların egemenliğindedir ve dıştan herhangi bir etkiye kesinlikle yer yoktur. Ne var ki bilinemezci, bizim bildiğimiz dünyanın öte yanında herhangi bir yüce varlığın bulunup bulunmadığını kanıtlayacak durumda değiliz, diye de dikkatlice ekler. Bu

ihtiyat kaydı, Napolyon büyük astronom Laplace'a, *Mécanique céleste* eserinde yaradandan niye tek kelime bile söz etmedin, diye sorduğunda onun kendine güvenle: "Bu varsayıma ihtiyacım yoktu", diye cevap verdiği dönem için bir değer taşıyabilirdi. Oysa bugün bizim evrene ilişkin düşünce tablomuz, gelişiminde bir yaratıcıya ya da bir yöneticiye kesinlikle yer bırakmıyor; tüm var olan dünyadan ayrı bir yüce varlığın bulunduğunu kabul etmek ise, kendi içinde bir çelişki olurdu ve dahası, bence dindar insanların duygularını da incitirdi.

Aynı şekilde bizim bilinemezcimiz, tüm bilgimizin duyularımız yoluyla edindiğimiz algılara dayandığını kabul eder. Ama, duyularımızın, onlar yoluyla algıladığımız nesnelere ilişkin doğru tablolar oluşturduğunu nereden biliyoruz, diye de ekler. Ayrıca şunu da bildirir bize: Nesnelerden veya niteliklerinden söz ederken aslında onların ve niteliklerinin kendisinden değil –çünkü bu kesin bilinemez–, yalnızca onların duyular üzerinde bıraktığı izlenimlerden söz ediyordur. İşte bu, salt uslamlama yoluyla üstesinden gelmenin zor göründüğü bir algılama tarzıdır. Oysa insanlar, uslamlamadan önce iş yapmışlardır. "Başlangıçta eylem vardı."[19] Ve insanın eylemi, insan aklıevvelliği onu keşfetmeden çok önce çözdü bu zorluğu. "The proof of the pudding is in the eating (muhallebinin tadı, onu yiyerek anlaşılır)." Yani bu nesneleri, algıladığımız niteliklerine göre kendi ihtiyacımız için kullandığımız anda, duyusal algılarımızın doğru olup olmadığını da kesin bir şekilde sınamış oluruz. Eğer algılarımız yanlışsa, öyle bir nesnenin kullanılabilirliği konusundaki yargımızın da yanlış olması ve kullanma girişimimizin başarısızlıkla sonuçlanması gerekir. Oysa amacımıza ulaşırsak, o nesneyi bizim ona ilişkin tasarımımıza uygun buluruz, ne amaçla kullanıyorsak onu gerçekleştiriyordur; bu ise, nesneye ve niteliklerine ilişkin algılarımızın söz konusu sınırlar çerçevesinde kendi dışımızdaki gerçekliğe uyduğunun kanıtıdır. Yok eğer başarısız olduğumuz kanısına varırsak zaten bunun nedenini bulmamız da genellikle pek uzun sürmez; girişimimizin temelinde yatan algının ya kendisi eksikli ve yüzeysel demektir, ya da somut düzenlemede gereği gibi hesaba katılmamış başka algıların sonuçlarıyla iç içe geçmiştir ki buna hatalı eklemlenme

diyoruz. Duyularımızı doğru geliştirip kullandığımız ve eylem tarzımızı gereği gibi yapılıp değerlendirilmiş algılar sınırı içinde tuttuğumuz sürece eylemlerimizdeki başarının, algılarımızla, algıladığımız nesnelerin somut doğası arasındaki uyumu kanıtladığını görürüz. Bugüne dek bilindiği kadarıyla, bilimsel denetim altında edindiğimiz duyusal algılarımızın, beynimizde dış dünyaya ilişkin, gerçeklikten sapan imajlar oluşturduğu veya dış dünya ile bizim onu duyu yoluyla algılayışımız arasında doğal bir uyuşmazlık bulunduğu sonucuna varmamızı gerektirecek tek bir durumla karşılaşmış değiliz.

Ama bu kez de yeni Kant'çı bilinemezci gelir ve der ki: Evet, bir nesnenin niteliklerini doğru algılayabiliriz belki, ama herhangi bir duyu veya düşün süreciyle nesnenin kendisini kavramamız mümkün değildir. Nesnenin kendisi, bilgimizin öte yanındadır. Oysa Hegel bunun yanıtını çoktan vermişti: Eğer bir nesnenin tüm niteliklerini biliyorsanız, nesnenin kendisini de biliyorsunuz demektir; bundan sonra o sözü geçen nesnenin bizim dışımızda var olduğu gerçeğinden başka bir şey kalmaz ve duyularınız sizi bu gerçeğe vardırdığı anda o nesneden son kalanı da, yani Kant'ın bilinemez dediği o ünlü 'kendinde şey'i de kavramış olursunuz. Bugün buna olsa olsa şunu ekleyebiliriz: Kant'ın döneminde doğal nesnelere ilişkin bilgimiz henüz, hakkında her şeyi bildiğimiz bazı nesnelerin gerisinde yine de özellikle gizemli bir 'kendinde şey'in bulunduğu sanılabilecek kadar parçalıydı. Ama bu kavranamaz nesneler (şeyler) o zamandan bu yana bilimin dev ilerlemesi sonucu birbiri ardına kavrandı, çözümlendi ve daha da fazlasıyla yeniden üretildi. Yapabildiğimiz bir şeye bilinemez diyemeyiz, besbelli. Yüzyılımızın ilk yarısında organik cisimler kimya alanı için o tür gizemli nesnelerdi. Şimdi onları organik süreçlere ihtiyaç duymaksızın kimyasal elementlerden elde etmeyi öğreniyoruz. Modern kimyanın açıkladığına göre: Herhangi bir cismin kimyasal yapısı çözüldüğü zaman o cisim aynı elementlerden tekrar üretilebilir. Evet henüz yumurta akı maddesi denen en üst organik cisimlerin yapısını tam olarak bilmekten çok uzağız; ama yüzyıllar sonra bile olsa bu bilgiye ulaşmamamız ve onun yardımıyla yapay yumurta akı üretmememiz için hiçbir neden yok. Bu aşamaya

ulaştığımızda artık organik yaşamı üretebiliriz demektir, çünkü en alt biçiminden en üst biçimine dek yaşam, yumurta akı maddesinin normal var oluş biçiminden başka bir şey değildir.

Ama bilinemezcimiz bu biçimsel kayıtları bir kez koyduktan sonra kesin ve katı bir materyalist gibi konuşur ve davranır, aslında öyledir de. Diyebilir ki: Bizim bildiğimiz kadarıyla, madde ve hareket, ya da şimdi söylendiği gibi, enerji, ne yoktan var edilebilir, ne de varken yok edilebilir, ama her ikisinin de bilinmeyen bir zamanda yaratılmadığına yönelik hiçbir kanıt yok elimizde. Ama onun bu itirafını belli bir durumda kendisine karşı kullanmaya kalkarsanız hemen susturacaktır sizi. Soyut anlamda spiritualizme[20] olanak tanısa da, somutta adını bile duymak istemez. Şöyle diyecektir size: Bildiğimiz ve bilebildiğimiz kadarıyla evrenin bir yaratıcısı veya yöneticisi yoktur; kendimiz söz konusu olduğunda ise, madde ve enerji ne yaratılabilir, ne de yok edilebilir; bizce düşünmek, bir enerji biçimidir, beynin bir işlevidir; bizim bildiğimiz her şey, madde dünyasının değişmez yasaların egemenliğinde olduğu sonucuna çıkar -vb. vb.; yani, bilimsel bir insan olduğu sürece, bir şeyler bildiği sürece, bir materyalisttir o; kendi bilim alanının dışında, iyi tanımadığı alanlarda ise, kendi bilgisizliğini Grekçeye çevirerek ona agnostisizm der.

Yine de bir şey kesin görünüyor: Kendim bir bilinemezci bile olsam bu kitapçıkta özetlenen tarih görüşünü "tarihsel bilinemezcilik" diye adlandıramazdım. Dindar insanlar bana kahkahalarla güler, bilinemezciler ise kendilerini alaya mı alıyorum diye öfkeyle sorarlardı. Oysa dünya tarihinin akışına ilişkin olarak, tüm önemli tarihsel olayların nihai nedenini ve asal itici gücünü toplumun ekonomik gelişiminde, üretim ve bölüşüm tarzlarındaki değişmelerde, toplumun bundan dolayı sınıflara ayrılmasında ve bu sınıfların kendi aralarındaki mücadelesinde gören tarih anlayışına, İngilizcede olsun başka dillerde olsun "tarihsel materyalizm" dersem, Britanyalıların Almancada Philisterium (darkafalılık –ç.n.) denen "saygınlığı" bile çok fazla dehşete uğramaz sanıyorum.

Hele tarihsel materyalizmin, Britanyalı Philister'lerin saygınlığına bile iyi geleceğini kanıtlarsam, belki bu benim daha ziyade hoş

görülmemi sağlayabilir. Bundan kırk ya da elli yıl önce İngiltere'ye yerleşen eğitimli bir yabancıya, "saygıdeğer" İngiliz orta sınıfının dinsel bağnazlığının ve katılığının çok itici geldiği gerçeğine değinmiştim. Oysa şimdi, o dönemdeki saygıdeğer İngiliz orta sınıfının, entelektüel yabancıya göründüğü kadar aptal olmadığını kanıtlayacağım. Bu orta sınıfın dinsel eğilimlerinin açıklaması var.

Avrupa ortaçağdan çıktığında, kentlerin yükselen burjuvazisi onun devrimci öğesiydi. Ortaçağın feodal yapısı içinde mücadeleyle kendine edindiği konum, burjuvazinin genişleme potansiyeline çok dar geliyordu artık. Özgür gelişimi feodal sistemle uyuşmuyordu, feodal sistem yıkılmalıydı.

Ne var ki, feodal sistemin büyük uluslararası merkezi, Roma Katolik Kilisesiydi. Pek çok iç savaşa karşın Katolik Kilisesi, tüm feodal Avrupayı, gerek schismatisch[21] (bölücü –ç.n.) Yunan dünyasına ve gerekse Müslüman dünyaya karşı büyük bir siyasi bütünlük içinde birleştirmişti. Feodal yapıyı Tanrı inayetinin kutsal halesiyle çevreliyordu. Kendi hiyerarşisini de feodal yapıya göre düzenlemişti, enikonu kendisi tüm feodal beylerin en büyüğüydü, çünkü bütün Katolik toprak mülkiyetinin en az üçte birine sahipti. Dünya feodalizmine her ülkede ve tek tek saldırabilmek için önce onun kutsanmış merkezi örgütü yıkılmalıydı.

Burjuvazinin yükselişiyle birlikte bilimin müthiş atılımı da adım adım gelişmekteydi. Astronomi, mekanik, fizik, anatomi, fizyoloji yeniden ilgi alanı oldu. Burjuvazi, kendi sanayi üretimini geliştirmek için, doğadaki cisimlerin niteliklerini ve doğa güçlerinden yararlanma yollarını inceleyen bir bilimi kullanıyordu. Oysa daha önce bilim, iman adına konmuş sınırları aşmasına izin verilmeyen zavallı bir kilise hizmetçisinden ibaretti; kısacası daha önce bilim, bilimden başka her şeydi. Oysa şimdi bilim kiliseye baş kaldırıyordu; burjuvazinin bilime ihtiyacı vardı, o da katılıyordu başkaldırıya.

Yükselme çabasındaki burjuvazinin mevcut kiliseyle çatışmak zorunda kaldığı hususlardan yalnızca ikisine değinmiş oldum böylece; ama bu kadarı bile, bir yandan, Katolik Kilisesinin egemenliğine

karşı mücadelede en fazla yer alan sınıfın işte bu burjuvazi olduğunu, öte yandan, o zamanlar feodalizme karşı her mücadelenin dinsel kılıf içinde ve birincil olarak kiliseyi hedef alması gerektiğini kanıtlamak için yeterlidir. Ama kentlerin üniversitelerinden ve iş çevrelerinden kavga çağrısı geldiği anda bu çağrı, her yerde sırf hayatta kalabilmek için bile feodalitenin dinsel ya da dünyasal beyleri ile amansız bir kavga içinde olan kırsal kesim kitlelerinde, köylülerde, kaçınılmaz biçimde güçlü bir yankı buldu.

Avrupa burjuvazisinin feodalizmle olan mücadelesi, sonucu belirleyen üç büyük savaşta doruğa ulaşmıştır.

Bunlardan ilki bizim Almanya'da Reformasyon dediğimizdir. Luther'in kiliseye karşı başkaldırı çağrısına iki politik ayaklanmayla yanıt geldi: Önce Franz von Sickingen önderliğinde aristokrasinin alt katmanlarının 1523'teki ayaklanması, sonra da 1525 Köylü Savaşı.[22] Her ikisi de, özellikle en çok katılan kesim olan kent burjuvalarının kararsızlığı yüzünden bastırıldı -bu kararsızlığın nedenlerini burada inceleme olanağımız yok. O andan itibaren mücadele, tek tek prenslerle kayzer'in merkezi otoritesi arasında yoz kör dövüşüne döndü ve sonuç olarak Almanya 200 yıl boyunca Avrupa'nın politik açıdan etkin ulusları listesinden silindi. Luther reformasyonu yine de yeni bir din getirdi gerçi ama tam da mutlak monarşinin gereksediği bir dindi bu. Kuzeydoğu Alman köylüleri Lutherciliği kabul eder etmez özgür köylülükten serfliğe düşüverdiler.

Ama Luther'in başaramadığı yerde Calvin parladı. Onun dogması, dönemin en cesur burjuvalarına göreydi. "Tanrı bilir" anlayışı, rekabete dayalı ticaret alanında başarı veya iflâsın kişinin eylemine veya ustalığına değil, kişiden bağımsız koşullara bağlı olduğu gerçeğinin dinsel ifadesiydi. "Demek ki sonuç kişinin istemesine veya davranmasına değil", onun üstündeki bilinmez ekonomik güçlerin "merhametine bağlıdır". İşte bu, tüm eski ticaret yollarının ve ticaret merkezlerinin yenilerince bir kenara itildiği, Amerika'nın ve Hindistan'ın dünyaya açıldığı, eskiden beri ekonominin en değerli inanç unsurlarının –altının ve gümüşün değeri– sallantıya ve çökün-

tüye uğradığı bir ekonomik dönüşüm zamanında özellikle doğruydu. Ayrıca Calvin'in kilise örgütlenmesi düpedüz demokratik ve cumhuriyetçiydi; ama Tanrının ülkesi cumhuriyetleşirken, bu dünyanın zenginleri artık kralların, piskoposların ve feodal beylerin uyruğu olarak kalabilir miydi? Alman Luther'ciliği Alman küçük prenslerinin elinde işe yarar bir araç olurken Calvinizm Hollanda'da bir cumhuriyet kurdu ve İngiltere'de, özellikle İskoçya'da güçlü cumhuriyetçi partiler oluşturdu.

Burjuvazinin ikinci büyük başkaldırısı, mücadele kuramını Calvinizm'de hazır buldu. Bu başkaldırı İngiltere'de gerçekleşti. Kentlerin burjuvazisi ayaklanmayı başlattı ve kırsal bölgelerin küçük toprak sahipleri (yeomanry) onu zafere ulaştırdı. Şu husus yeterince ibret vericidir: Üç büyük burjuva devriminin üçünde de vurucu gücü köylüler sağlarken, zafer kazanıldıktan sonra onun ekonomik sonuçları altında kesinlikle perişan olan sınıf da yine köylüler oluyor. Cromwell'den yüz yıl sonra İngiltere'de küçük toprak sahipleri yok olmuş gibiydi. Ama kavganın belirleyici sona vardırılması ve I. Charles'ın darağacına götürülmesi, yine de bu küçük toprak sahipleri ile kentlerdeki ayak takımının katılımı sayesindedir. Sırf bu zaferlerin o zamanlar tam olgunlaşmış olan meyvelerini burjuvazinin devşirebilmesi için, devrimin hedefin epey ötesine götürülmesi gerekmişti –aynen 1793'te Fransa'da ve 1848'de Almanya'da olduğu gibi. Gerçekte bu, burjuva toplumunun gelişim yasalarından biri gibi görünüyor.

Devrimci eylemin bu aşırılığı, kaçınılmaz biçimde gericiliğin yine hedefini kendince aşan tepkisiyle karşılaştı. Bir dizi yalpalamaların ardından nihayet yeni bir denge noktasında duruldu ve bu denge noktası, sonraki gelişmelerin çıkış noktası oldu. İngiliz tarihinin, dar kafalılarca "büyük isyan" diye nitelenen bu muhteşem dönemi ve izleyen mücadeleler, liberal tarih yazımının "parlak devrim"[23] dediği nispeten küçük 1689 olayı ile son buldu.

Yeni çıkış noktası, yükselen burjuvazi ile vaktiyle feodal olan büyük toprak sahipleri arasında varılan uzlaşmaydı. Her ne kadar

bugün olduğu gibi o zamanlar da aristokrasi diye nitelense de, bu büyük toprak sahipleri, Louis-Philippe'in çok sonra Fransa'da olacağı gibi ulusun ilk burjuvaları olma yoluna çoktan girmişlerdi. Şans eseri İngiltere'de eski feodal baronlar Gül Savaşları'nda[24] birbirlerini öldürmüşlerdi. Kendilerine bambaşka bir yol çizen yeni kuşaklar ise, her ne kadar eski ailelerle kan bağı olsa da artık yepyeni bir kesimi oluşturuyorlardı; alışkanlıkları ve eğilimleri feodal olmaktan çok daha fazla burjuvacaydı; paranın değerini pek iyi biliyorlardı ve hemen yüzlerce küçük çiftçiyi koyun karşılığı topraklarından çıkartarak arazi rantını yükseltmeye giriştiler. VIII. Henry, kilise varlıklarını armağan edip dağıtarak yığınla yeni kırsal burjuva-toprak ağası yarattı; 17. yüzyıl sonuna dek kesintisizce, büyük arazilere önce el konup sonra bu arazilerin ya kısmen ya tümden, yeni palazlanmışlara verilmesi de aynı sonucu doğurdu. Dolayısıyla VII. Henry'den itibaren İngiliz "aristokrasi"si, sanayi üretimine karşı koymak yerine tam tersine ondan çıkar sağlamaya bakmıştır. Aynı şekilde büyük toprak sahiplerinin bir kesimi de ekonomik veya politik nedenlerden ötürü her zaman finans ve sanayi burjuvazisinin önde gelenleriyle iş birliğine hazır olmuştur. İşte 1689'un uzlaşması böylece pek kolay gerçekleşti. Politik avantaların aslan payı –memuriyetler, arpalıklar, yüksek maaşlar–, finansla, üretimle ve ticaretle uğraşan orta sınıfların ekonomik çıkarlarını yeterince gözetmek kaydıyla, büyük toprak sahibi soylu ailelere bırakılmıştı. O ekonomik çıkarlarsa daha o zamanlarda bile oldukça büyüktü; ulusun genel politikasını sonuçta bunlar belirliyordu. Ayrıntı sorunlar üstüne ağız dalaşı yapılabilirdi ama aristokrat oligarşi, kendi ekonomik refahının sanayi ve ticaret burjuvazisininkiyle nasıl ayrılmaz biçimde kenetli olduğunu pekala biliyordu.

O dönemden itibaren burjuvazi, İngiltere'nin egemen sınıflarının mütevazı ama kabul gören bir bileşeni oldu. Halkın çalışan büyük kitlesinin baskı altında tutulmasında burjuvazinin de çıkarı tüm ötekilerle ortaktı. Tüccar olsun, fabrikatör olsun, yanında çalıştırdığı kâtiplerinin, işçilerinin, uşaklarının velinimetiydi ya da çok kısa süre öncesine kadar İngiltere'de dendiği gibi "doğal üst"üydü. Onlardan

olabildiğince çok ve iyi iş çıkarmalıydı; bu amaçla da onlara gerekli uysallığı öğretmek durumundaydı. Kendisi dindardı; kralla ve lordlarla mücadelesinde sarıldığı bayrağı ona din vermişti; çok geçmeden, doğal astlarının ruh halini işlemek ve onları, Tanrının sual olmaz hikmetiyle tepelerine dikilmiş velinimetin buyruklarına boyun eğdirmek için bu dinin kendisine sunduğu araçları da keşfetti. Kısacası, halkın üretici büyük kitlesi olan "alt kesimlerin" baskı altında tutulmasında artık İngiliz burjuvası da pay sahibiydi ve bunun için kullanılan araçlardan biri de dinin etkisiydi.

Ama burjuvazinin dindar eğilimlerini güçlendiren bir sıkıntı daha vardı: Materyalizmin İngiltere'de boy göstermesi. Bu allahsız yeni öğreti, sofu orta tabakayı dehşete düşürmekle kalmayıp bir de kendini, burjuvazi de dahil eğitimsiz büyük kitleye pekala yeten dinin aksine, bilginler ve kültürlü dünya insanları için gelmiş bir felsefe diye sunuyordu. Materyalizm Hobbes'un şahsında krallığın genel otoritesinin savunucusu olarak çıktı sahneye ve halk denen o gürbüz ama habis delikanlıyla[25] baş etmek üzere mutlak monarşiyi göreve çağırdı. Hobbes'un ardılları Bolingbroke, Shaftesbury ve diğerlerinde de materyalizmin yeni, salt tanrıcı biçimi yine içine kapalı aristokratik bir öğreti olarak kaldı ve bu nedenle burjuvazi bu öğretiden, yalnız dinsel küfür saydığı için değil, burjuvaziye karşı politik ilişkiler kurduğu için de nefret eder. Aynı şekilde aristokrasinin materyalizmine ve salt tanrıcılığına karşı, tam da Stuart'larla savaşta sancağı ve birlikleri sağlayan protestan tarikatlar, ilerici orta sınıfın asal mücadele güçleri olmuştur ve bugün de "büyük liberal parti"nin omurgasını bunlar oluşturur.

Bu arada materyalizm İngiltere'den Fransa'ya sıçradı ve orada Kartezyen[26] çıkışlı, onunla kaynaşmış ikinci bir materyalist felsefeciler okuluyla buluştu. Fransa'da da başlangıçta salt aristokratik bir öğreti olarak kaldı. Ama devrimci karakteri kısa sürede gün ışığına çıktı. Fransız materyalistleri sırf dinsel konuları eleştirmekle yetinmiyorlardı; bilimsel olarak önlerine gelen her şeyi, dönemlerinin her politik kurumunu eleştiriyorlardı. Kuramlarının genelgeçerliğini kanıtlamak için en kısa yoldan giderek onu, aynı zamanda bu akımın

da adı olan "Encyclopédie" adlı dev eserde bilginin tüm nesnelerine cesaretle uyguladılar. Böylece materyalizm şu ya da bu biçimde –materyalizm veya salt tanrıcılık olarak– tüm aydın Fransız gençliğinin dünya görüşü oldu; öyle ki, İngiliz kralcılarının dünyaya getirdiği öğreti, büyük devrim sırasında Fransız cumhuriyetçilerine ve teröristlerine kuramsal bayrak sundu ve "İnsan Hakları Bildirgesi"nin[27] metnini oluşturdu.

Büyük Fransız Devrimi, burjuvazinin üçüncü başkaldırısıydı ama dinsel kılıftan tümüyle sıyrılmış ve açıkça politik zeminde verilen kavga olarak ilkti. Ayrıca, taraflardan birinin, yani aristokrasinin yok edilmesi ve ötekinin, yani burjuvazinin tam zafere ulaşmasıyla gerçekten sonuna dek verilmiş kavga olarak da ilkti. İngiltere'de devrim öncesi kurumların devrim sonrasında da kesintisiz sürekliliği ve büyük toprak sahipleri ile kapitalistlerin arasındaki uzlaşma, gerek adli önceliklerin devamında ve gerekse feodal yasa biçimlerinin saygıyla korunmasında kendini gösterir. Fransa'da ise devrim, geçmişin gelenekleriyle tüm bağları kopardı, feodalizmin son izlerini silip attı ve Medeni Kanun'da[28] (Code Civil) eski Roma hukukunu –ki Marx'ın "meta üretimi" diye nitelediği ekonomik gelişim aşamasından kaynaklanan hukuksal ilişkilerin hemen tam karşılığıdır– modern kapitalist koşullara ustaca uyarladı; öylesine ustaca ki, bu devrimci Fransız yasası, bugün bile tüm öteki ülkelerde –İngiltere dahil– mülkiyet hukuku reformlarında örnek olarak alınmaktadır. Yalnız burada bir şeyi unutmayalım. Her ne kadar İngiliz hukuku, kapitalist toplumun ekonomik koşullarını, feodalitenin barbar dilinde ifade etmeyi sürdürüyorsa da –İngiliz yazımı, İngilizcenin telaffuzuna ne kadar uyarsa o kadar uygun bir dille işte (bir Fransız, "siz Londra yazıp, Konstantinopel okuyorsunuz" demişti)– o aynı İngiliz hukuku, kişisel özgürlüğün en iyi yanını, yerel özerkliği ve mahkemeler dışında her çeşit yabancı müdahaleye karşı dokunulmazlığı, kısacası Kıta Avrupası'nda mutlak monarşi egemenliğinde yitip gitmiş ve başka hiçbir yerde de tam olarak elde edilememiş o eski Germen özgürlüklerini, hiç bozmadan korumuş, Amerika'ya ve sömürgelere taşımış tek hukuktur.

Neyse biz Britanya burjuvazisine dönelim. Fransız devrimi ona, Kıta Avrupası'ndaki monarşilerin de yardımıyla Fransız deniz ticaretini çökertmesi, Fransız sömürgelerini ele geçirmesi ve denizde Fransa'nın son rekabet çabalarını bastırması için harika bir fırsat kazandırdı. Britanya burjuvazisinin Fransız devrimine karşı savaşmasının bir nedeni buydu. Öteki ise, bu devrimin yöntemlerinden çok rahatsız olmasıydı. Yalnızca o "rezil" terörizmi değil, burjuva egemenliğini son kertesine kadar gerçekleştirmeye çalışması bile rahatsız ediciydi. Kendisine davranış biçimlerini öğreten (değerdi de hani) ve moda yaratan, içeride düzenin koruyucusu ordu için ve dışarıda yeni sömürgelerin, pazarların fatihi donanma için subay sağlayan sevgili aristokrasisi olmaksızın Britanya burjuvazisi ne yapabilirdi ki? Aslında çıkarları bu uzlaşmayla pek çakışmayan ilerici bir burjuva azınlığı da yok değildi; orta sınıfın alt katmanlarından gelen bu azınlık, Fransız devrimine sempati duyuyordu[29] ama parlamentoda gücü yoktu.

Demek ki Fransız devrimi materyalizme ne kadar çok yaslandıysa, Allahından korkan İngiliz burjuvazisi de bir o kadar dine sarılıyordu. Halk bir kez dinden çıkınca sonunun nereye vardığını Paris'teki o dehşet dönemi[30] göstermedi mi? Materyalizm Fransa üzerinden komşu ülkelere yayıldıkça ve benzer kuramsal akımlar yoluyla, özellikle de Alman felsefesi yoluyla güçlendikçe, gerçekten de kıtada materyalizm ve özgür düşüncelilik kültürlü bir insan için düpedüz zorunlu bir nitelik haline geldikçe, inatçı İngiliz orta sınıfı da çeşit çeşit dinsel itikatlara bir o kadar sıkı sarılıyordu. Birbirinden ne kadar farklı olursa olsun, kesinlikle dinsel ve Hıristiyanca itikatlardı bunlar.

Devrim Fransa'da burjuvazinin siyasi zaferini kesinlerken İngiltere'de Watt, Arkwright, Cartwright ve diğerleri, ekonomik gücün ağırlık merkezini tümden değiştiren bir sanayi devrimini devreye sokuyorlardı. Burjuvazinin zenginliği, toprak sahibi aristokrasinin zenginliğinden çok daha büyük bir hızla artmaktaydı. Burjuvazinin kendi içinde de mali aristokrasi, bankerler vd., giderek fabrikatörlerin gerisinde kalıyorlardı. 1689 uzlaşması, yavaş yavaş

burjuvaziden yana oluşan değişikliklerden sonra bile artık tarafların karşılıklı konumlarıyla uyuşmaz olmuştu. Tarafların niteliği de değişmişti zaten; 1830'un burjuvazisi, önceki yüzyıl burjuvazisinden çok farklıydı. Aristokrasinin hâlâ koruduğu ve yeni sanayi burjuvazisinin taleplerine karşı harekete geçirdiği siyasi güce, yeni ekonomik çıkarların tahammülü yoktu. Aristokrasiye karşı yeni bir mücadele gerekliydi; bu mücadele ancak yeni bir ekonomik iktidarın zaferiyle son bulabilirdi. 1830 Fransız devriminin itkisiyle bütün direnmelere karşın Reform Senedi[31] kabul ettirildi. Bu, parlamentoda burjuvaziyi güçlü ve itibarlı konuma getirdi. Ardından tahıl yasalarının kaldırılması geldi ki bu da burjuvazinin ve özellikle onun en etkin kesimi olan fabrikatörlerin toprak sahibi aristokrasi üzerinde kesin egemenliğini sağladı. Burjuvazinin en büyük zaferiydi bu ama aynı zamanda salt kendi çıkarına olarak kazandığı son zaferdi. Daha sonraki tüm zaferlerini ise, başlangıçta müttefiki olan ama sonra onunla rekabete giren yeni bir toplumsal güç ile paylaşmak zorunda kalacaktı.

Sanayi devrimi, fabrika işleten büyük bir kapitalist sınıfla birlikte sayıca çok daha fazla olan fabrika işçileri sınıfı yaratmıştı. Sanayi devrimi birbiri ardına değişik üretim alanlarına el attıkça bu sınıfın sayısı da sürekli kitleselleşerek artıyordu. Sayısının artışıyla da gücü artıyordu ve bu güç artışı daha 1824'te, parlamentoyu hiç istemese de işçilerin birleşme özgürlüğünü kısıtlayan yasaları kaldırmaya zorlayarak kendini gösterdi.[32] Reform ajitasyonu sırasında işçiler Reform Partisinin radikal kanadını oluşturmuşlardı. 1832'de oy hakkı ellerinden alınınca taleplerini Halk Bildirgesi'nde (people's charter)[33] derleyerek burjuvazinin tahıl yasasına karşı kurduğu bloğun[34] önüne bağımsız Chartist (Bildirgeci)[35] bloğu olarak dikildiler. İşte bu, çağımızın ilk işçi partisiydi.

Ardından Kıta Avrupası'nda işçilerin çok önemli rol oynadıkları ve en azından Paris'te, kapitalist toplumun asla izin veremeyeceği taleplerle ortaya çıktıkları 1848 devrimleri geldi. Bunu genel bir gericilik izledi. Önce Chartist'lerin 10 Nisan 1848 yenilgisi, sonra Paris'te aynı yılın Haziran'ındaki işçi ayaklanmasının ezilmesi, daha sonra 1849'da İtalya, Macaristan, Güney Almanya olayları ve nihayet Louis

Bonaparte'ın 2 Aralık 1851'de Paris'e egemen olması. Böylece en azından bir süre için işçi talepleri kâbusu defedilmişti, ama neler pahasına? Basit halkın dine bağlı tutulmasının ne kadar zorunlu olduğunu zaten çok önceden fark etmiş olan Britanya burjuvazisi, bütün bu olaylardan sonra aynı zorunluluğu kim bilir nasıl daha aciliyetle hissetmiş olmalı? Gerçekten de Kıta Avrupası'ndaki sınıfdaşlarının alaycı gülümsemelerine hiç aldırmaksızın, alt tabakaları dindarlaştırmak için her yıl oluk oluk para harcamayı sürdürdü. Kendi din mekanizmasıyla da yetinmeyerek o dönemde din işlerinin en büyük örgütleyicisi olan Birader Jonathan'a başvurdu ve Amerika'dan revivalizmi[36], Moody ile Sankey'i vb. ithal etti; hatta sonunda, ilk Hıristiyanlığı yeniden canlandırmayı propaganda malzemesi yapan, yoksullara en seçkin kullar olarak yönelen, kapitalizme karşı kendi dindar tutumu içinde mücadele eden ve böylece ilk Hıristiyanlığın bugün bunun için para ödeyen varlıklı kesimlere bir gün fena halde baş belası olabilecek, sınıf mücadelesi öğesini besleyen Selamet Ordusu'nun tehlikeli desteğini kabul etti.

Burjuvazinin hiçbir Avrupa ülkesinde –en azından uzun süre için– politik iktidarı, ortaçağda feodal aristokrasinin sahip olduğu gibi, tek başına elde edememesi, tarihsel gelişimin bir yasası olarak görünüyor. Feodalizmin öylesine kökten kazındığı Fransa'da bile burjuvazi, tüm bir sınıf olarak egemenliği ancak kısa zaman aralıklarında ele geçirebilmiştir. 1830 ile 1848 arası Louis-Philippe döneminde burjuvazinin yalnızca küçük bir kesimi egemendi, çok önemli bir çoğunluğu ise ağır kısıtlamalarla seçme seçilme hakkından yoksun bırakılmıştı. İkinci Cumhuriyet'te bütünüyle burjuvazi egemendi, ama yalnızca üç yıl için; yetersizliği, ikinci krallığa zemin hazırladı. Ancak şimdi Üçüncü Cumhuriyet'te burjuvazinin tamamı yirmi yıldır kesintisiz olarak ülkeyi yönetiyor ve ne mutlu ki daha şimdiden çöküntünün işaretleri belirmiş durumda. Şimdiye kadar burjuvazinin uzun yıllar egemen olması ancak Amerika gibi feodalitenin hiç var olmadığı ve toplumun daha baştan burjuva temelde kurulduğu ülkelerde mümkün olmuştur. Ve Fransa ile Amerika'da bile, burjuvaziden sonra gelecek olanlar, işçiler, kapıya gümbür gümbür vurmaktalar.

İngiltere'de burjuvazi hiç bir zaman tek başına egemen olmadı. 1832 zaferi bile yüksek hükümet görevlerinin hemen tümünü aristokrasiye bıraktı. Büyük liberal fabrikatör bay W. E. Forster, bir söyleşisinde, devletin bir bakanı olarak, Fransızcanın İngilizce kadar gerekli olduğu bir ortamda kendini koyun gibi hissettiğini anlatana kadar ve Bradfordlu gençlere, başarının sırrı Fransızca öğrenmekten geçer, aman Fransızca öğrenin diye öğüt verene kadar, zengin orta sınıfın kendine reva gördüğü aşağılık duygusuna hiçbir açıklama getiremiyordum. Gerçekten de o dönemin İngiliz burjuvaları, genellikle eğitimsiz sonradan görme takımıydı, iş kurnazlığıyla* süslenmiş adalı darkafalılığından ve adalı şişirilmişlikten daha başka şeyleri gerektiren tüm yüksek hükümet görevlerini ister istemez aristokrasiye bırakmak zorundaydılar.

Bugün bile gazetelerde "orta sınıf eğitimi" üstüne sürüp giden tartışmalar, İngiliz orta sınıfının kendini hâlâ iyi bir eğitime layık görmediğini, daha ortada bir şeyler arandığını gösteriyor. Demek ki tahıl yasaları ortadan kaldırıldıktan sonra bile bu zafer için mücadele veren Cobden'ler, Bright'lar, Forster'lar, vd.ne, resmi hükümetten

---

* Ticaret konusunda bile ulusal şovenizmin şişirmesi, çok zavallı bir kılavuzdur. Kısa süre öncesine kadar sıradan bir İngiliz fabrikatörü, bir İngiliz'in kendi dilinden başka bir dil konuşmasını çok aşağılayıcı buluyordu ve yabancı "gariban"ların kendi ülkesine yerleşerek kendi ürünlerini yabancı ülkelere götürme zahmetini üstlenmelerinden belli bir gurur duyuyordu. Çoğu Alman olan bu yabancıların bu yolla İngiliz dış ticaretinin büyük bölümünü ele geçirdiklerinin farkında bile değildi –ithalat ihracatın altında değildi– ve İngilizlerin doğrudan dış ticaretinin yavaş yavaş yalnızca sömürgeler, Çin, Birleşik Devletler ve Güney Amerika ile sınırlandığını göremiyordu. Aynı Almanların, dış ülkelerde zamanla tüm dünyayı kapsayan tam bir ticaret kolonileri ağı kurmuş olan başka Almanlarla alışverişe girdiğini ise hiç mi hiç fark etmiyordu. Ama kırk yıl kadar önce Almanya, fabrikalarını ciddi ciddi ihracat için çalıştırmaya başlayınca, Alman ticaret kolonilerinde Almanya'ya olağanüstü etkili bir değişiklik sağlayan ve onu öylesine kısa süre içinde tahıl ihraç eden ülke konumundan üstün bir sanayi ülkesi konumuna eriştiren bir araç oluştu. İşte ancak o zaman, on yıl kadar önce, İngiliz fabrikatörünü korku sarabildi ve gönderdiği görevlilere ve temsilcilere, müşterilerini niçin artık elde tutamadığını sordu. Yanıt, söz birliği etmişçesine şöyleydi: 1. Siz müşterinizin dilini öğrenmeyip, o sizin dilinizi öğrensin istiyorsunuz; 2. Siz müşterinizin ihtiyaçlarına, alışkanlıklarına ve zevklerine hitabetmeyi hiçbir zaman denemeyip, o sizin İngiliz ihtiyaçlarınızı, alışkanlıklarınızı ve zevklerinizi kabullensin diye diretiyorsunuz.

dışlanmak gayet doğal görünüyordu, ta ki yirmi yıl sonra yeni bir Reform Senedi[37] onlara bakanlık kapısını açana dek. Evet, bugüne dek İngiliz burjuvazisi toplumsal aşağılık duygusuna öylesine kapılmıştır ki, ihtişama gelince tüm ulusu gerine gerine temsil eden süslü bir tembeller kastını hem kendi sırtından hem de halkın sırtından besleyip durur ve herhangi bir burjuva, aslında kendi yarattıkları bu ayrıcalıklı gruba kabul edilecek değerde bulunursa, bundan da en büyük onuru duyar.

İşte sanayici ve tüccar orta sınıf, yeni rakibi olan işçi sınıfı sahneye çıktığında henüz toprak sahibi aristokrasiyi siyasi iktidardan bütünüyle uzaklaştırmayı başarmış değildi. Chartist hareketin ve Kıta Avrupası'ndaki devrimlerin ardından bastıran gericilik, üstüne üstlük 1848'le 1866 arasında İngiliz sanayisinin görülmemiş derecede büyümesi (genellikle bu yalnızca serbest ticaret sayesinde oldu denirse de asıl, demiryollarının, okyanus aşırı deniz taşımacılığının ve ulaşım araçlarının muazzam genişlemesi sayesinde olmuştur), işçileri bir kez daha liberallere bağımlı duruma getirdi. Chartizm öncesinde olduğu gibi işçiler, liberaller içinde radikal kanadı oluşturuyorlardı. Ama giderek işçilerin oy hakkı talepleri önlenemez olmaya başladı; liberallerin önderleri olan Wigh'ler[38] bundan ürkerken, Disraeli baskın çıktı ve kentsel seçim bölgelerinde her müstakil haneye oy hakkı tanıyıp seçim bölgelerinde de değişiklik yaparak bu fırsatı Tory'lerden[39] yana kullandı. Kısa süre sonra gizli oy (the ballot) sağlandı; ardından 1884'te hane başına oy hakkı, kontluklar dahil her seçim bölgesine genişletildi ve seçim bölgeleri nispeten daha dengeli biçimde yeniden düzenlendi. Bütün bunlar sonucunda işçi sınıfının seçimlerdeki gücü öyle arttı ki, 150-200 seçim bölgesinde işçiler çoğunluğu elde ettiler. Ama geleneğe saygı için parlamenter sistemden daha iyi okul mu olur? Orta sınıf nasıl Lord John Manners'in alayla "bizim eski soylular" dediği gruba saygı ve huşu içinde bakıyorsa, işçi kitleleri de o zamanlar "daha iyi sınıf" denen burjuvaziye öyle saygı ve sadakatle bakıyordu. Gerçekten de on beş yıl önce Britanya işçisi, işvereninin konumuna gösterdiği saygı dolu

itibar, buna karşı kendi taleplerini dile getirmedeki alçakgönüllülüğü ve haklarından vazgeçmekte gösterdiği cömertliği ile örnek işçiydi. Bu tutumu, bizim Alman Katheder Sosyalistleri[40] için kendi yurttaşları Alman işçilerinin iflah olmaz komünistliği ve devrimciliği karşısında bir teselli kaynağı oluyordu.

Ne var ki İngiliz burjuvaları işlerini iyi biliyorlar ve ileriyi Alman profesörlerden daha iyi görüyorlardı. İktidarı kerhen de olsa işçilerle paylaştılar. Halk denen o "sağlıklı ama habis delikanlı"nın neler yapabildiğini Chartizm döneminde öğrenmişlerdi çünkü. O zamandan beri Halk Bildirgesi'nin önemli bölümü onların rehberi ve ülkenin yasası oldu. Ahlaki araçlarla halkı dizginlemek her zamankinden daha çok şimdi gerekliydi; kitleleri etkilemede ilk akla gelen en önemli ahlaki araç ise dindi. Okul idarelerindeki papaz çoğunluğu buradan geliyor; burjuvazinin, ritualizmden[41] Selamet Ordusu'na dek her çeşit yobaz safsata için kendi kendini vergilendirmesi, buradan geliyor.

İşte şimdi muhterem Britanya darkafalılığı, Kıta Avrupası burjuvazisinin serbest fikirliliğine ve dinsel kayıtsızlığına baskın çıkıyor. Fransa'nın ve Almanya'nın işçileri isyankâr olmuşlardı. Tümü sosyalizm salgınına uğramıştı ve çok sağlam gerekçelerle, kullandıkları aracın yasal olup olmadığına asla önem vermeksizin iktidarı ele geçirme yolundaydılar. Sağlıklı delikanlı orada gerçekten de günden güne daha bir habisleşiyordu. Fransız ve Alman burjuvasına, son sığınak olarak serbest fikirliliği sessizce terk etmekten başka çare kalmadı tabii, aynen güvertede purosunu tüttürerek kabara kabara piyasa yapan bıçkın oğlanın, deniz tutup da midesi kalkınca, elindeki yanar puroyu çaktırmadan denize atıvermesi gibi. Dine burun bükenler, birbiri ardına aşırı sofu yaratıklar olup çıktılar, kiliseden ve onun öğretilerinden, kurallarından saygıyla söz etmeye başladılar, hatta kaytaramadıkları durumlarda o kurallara uydular da. Fransız burjuvaları cuma günleri et yemeyi reddeder oldu, Alman burjuvaları da kilise sıralarına çakılıp, bitmek bilmez protestan vaazlarını dinlemekten ter içinde kaldı. Materyalizm uğursuz gelmişti onlara. "Dini halk için korumak gerek"; toplumu tümüyle çökmekten kur-

tarmanın tek ve son aracı buydu. Kendileri açısından ne yazıktır ki bunun farkına ancak, insan olarak dini sonsuza dek yıkmak için ellerinden geleni yaptıktan sonra varabilmişlerdi. İşte şimdi alay etme sırası Britanya burjuvasına gelmişti, onlara şöyle sesleniyordu: Ey meczuplar, o dediğinizi ben size iki yüz yıl önce söyleyebilirdim!

Yine de korkarım ki, ne Britanya burjuvasının dinsel saplantısı, ne de Kıta burjuvasının sonradan hidayete ermesi, yükselen proleter selini durdurabilecektir. Gelenek, büyük bir tutucu güçtür, tarihin hızını keser. Ama edilgendir, bu nedenle yenilmek zorundadır. Din de kapitalist topluma uzun süre koruyucu duvar olamaz. Hukuk, felsefe ve din alanındaki düşüncelerimiz, toplumda egemen olan ekonomik koşulların uzak ya da yakın evladı da olsalar, o ekonomik koşullar temelden değiştiğinde uzun süre aynı kalamazlar. Eğer doğaüstü güçlere inanmıyorsak, dinsel vaazların yıkılmakta olan bir toplumu ayakta tutmaya asla yetmediğini itiraf etmeliyiz.

Gerçekten de, bizzat İngiltere'de işçiler yeniden hareketlenmeye başladılar. Gerçi yalnızca iki partinin, Liberal ve Muhafazakâr partinin varolabileceğini ve işçi sınıfının kurtuluşunu büyük Liberal Parti aracılığı ile sağlaması gerektiği yolundaki yaygın batıl inanç gibi benzer geleneklerin işçilere ayak bağı olduğu kuşkusuz. İşçilerin ilk bağımsız eylem için el yordamı ile çabaladıkları dönemden kalan, pek çok eski sendikanın da yaptığı, düzenli çıraklık eğitimi almamış işçileri dışlamak gibi işçi gelenekleri, ki bu her sendikanın kendi grev kırıcılarını yetiştirmesinden başka bir anlam taşımaz. Ama her şeye ve her şeye karşın İngiliz işçi sınıfı, bay Prof. Brentano'nun bile kendi Katheder Sosyalistlerine üzüntüyle bildirmek zorunda kaldığı gibi, ileriye doğru hareket ediyor.[42] İngiltere'deki her şey gibi o da hareket ediyor, ağır ve ölçülü adımlarla, burada duraksayarak, orada kısmen verimsiz, el yordamıyla; kimi yerlerde sosyalizmin adına karşı aşırı dikkat ve güvensizlikle ama yavaş yavaş dava'yı kavrayarak hareket ediyor; ve hareket bir vardiyanın ardından öteki vardiyaya geçiyor. Şimdi Londra'nın doğu yakasındaki vasıfsız işçilerin üstünden ölü toprağını kaldırdı ve hepimiz bu yeni güçlerin harekete nasıl görkemli bir katılımla yanıt verdiğini gördük. Ve hareketin gidişi, şunun

veya bunun sabırsızlığına uygun adımlarla yürümüyorsa, şu ya da bu kişi unutmasın ki, İngiliz ulusal karakterinin en iyi yanlarını ayakta tutan, yine de işçi sınıfıdır ve İngiltere'de bir kez kazanılmış her ileri adım, asla bir daha yitirilmeyecektir. Eski Chartist'lerin oğulları, yukarıda belirtilen nedenlerden dolayı beklenen her şeyi veremedilerse, öyle görünüyor ki bu kez torunlar dedelerine layık olacaklar.

Kaldı ki Avrupa işçi sınıfının zaferi salt İngiltere'ye bağlı da değil. En azından İngiltere, Fransa ve Almanya'nın birlikte hareket etmesiyle güvenceye kavuşabilir. Son ikisinde işçi hareketi İngiltere'den oldukça önde. Hatta Almanya'da zafere ölçülebilir bir mesafede bulunuyor. Orada yirmi beş yıl içinde gerçekleşen ilerleme, benzersiz. Ve gittikçe artan bir hızla ileriye doğru hareket halinde. Alman burjuvazisi, disiplin, cesaret, enerji gibi politik yetenekler açısından ne kadar zavallı durumda olduğunu kanıtlarken, Alman işçi sınıfı tüm bu yeteneklere bol miktarda sahip olduğunu gösterdi. Dört yüz yıl kadar önce Almanya, Avrupa orta sınıfının ilk büyük ayaklanmasının çıkış noktası olmuştu; bugünkü duruma baktığımızda, Almanya'nın, Avrupa proletaryasının ilk büyük zaferine de sahne olması niye imkansız olsun?

20 Nisan 1892
F. Engels

Orijinali İngilizce olarak, Londra'da Friedrich Engels'in *Ütopyadan Bilime Sosyalizm* eserinde, daha sonra yazarı tarafından Almancaya çevrilerek *Neue Zeit* yıl II, cilt 1, Nr.1 ve 2'de seçme bölümler olarak yayınlandı.
Karl Marx-Friederich Engels, Toplu Eserler, cilt 22, s. 287-311.

ÜTOPYADAN BİLİME SOSYALİZM

I

Modern sosyalizm, içerik bakımından öncelikle bir yandan günümüz toplumunda mülk sahipleriyle mülksüzler, kapitalistlerle ücretli işçiler arasında egemen olan sınıf karşıtlıklarına, öbür yandan üretimde egemen olan anarşiye ilişkin görüşün ürünüdür. Teorik yapısı bakımından ise, ilk bakışta 18. yüzyıldaki büyük Fransız aydınlanmacılarının koyduğu esasların bir bakıma daha tutarlısı, daha geliştirilmişi gibi görünmektedir. Her ne kadar kökleri somut ekonomik gerçeklerin içinde bulunsa da her yeni kuram gibi modern sosyalizm de önce eldeki düşünsel malzemeyle bağlantı kurmak durumundaydı.

Fransa'da, yaklaşmakta olan devrim adına insanları aydınlatan büyük şahsiyetlerin bizzat kendileri de son derece devrimci olarak ortaya çıktılar. Hangi türden olursa olsun hiçbir dış otoriteyi tanımıyorlardı. Din, doğa görüşü, toplum, devlet düzeni; her şey en acımasız eleştirilerden geçiriliyordu. Her şey kendi varlığını aklın yargısı önünde haklı çıkarmalıydı, aksi halde var olamazdı. Akıl, her şeyin üstünde, geçerli tek ölçüt oldu. Bu, Hegel'in dediği gibi, dünyanın kafa üstü durduğu bir zamandı*. Bu, öncelikle insanın kafası ve düşünerek bul-

* Fransız Devrimine ilişkin kısım şöyle: "Düşünce, hukuk kavramı, bir anda kendini geçerli kıldı ve haksızlığın eski payandaları buna karşı direnemedi. Yani hukuk düşüncesi içinde artık bir anayasa oluşturulmuştu ve artık her şey buna dayalı olmak zorundaydı. Güneş gökkubbede duralı ve gezegenler onun çevresinde döneli

duğu kuralların tüm insan eylemlerinin ve toplumsallaşmasının temeli olduğu savını ifade ediyordu; ama sonra daha geniş olarak, o kurallarla çelişen gerçekliğin, fiilen tepe taklak edildiği anlamına da geliyordu. Tüm o güne kadarki toplum ve yönetim biçimleri, tüm eskiden kalma düşünceler, akla aykırı bulunarak çöplüğe atıldı; dünya o güne kadar yalnızca ön yargıların yönetimindeymiş; geçmişteki her şey acınmayı ve aşağılanmayı hak etmiş. İşte nihayet günün aydınlığı, aklın ülkesine doğuyordu; o andan itibaren, ebedi hakikat, ebedi adalet, temeli doğada bulunan eşitlik ve vazgeçilmez insan hakları, hurafeyi, haksızlığı, ayrıcalığı ve baskıyı kovacaktı.

Artık biliyoruz ki o aklın egemenliği, idealize edilmiş burjuva egemenliğinden başka bir şey değildi; ebedi adalet burjuva adliyesinde gerçekleşiyordu; eşitlik, gide gide burjuvaca "yasa önünde eşitlik"e varıyordu; en temel bir insan hakkı olarak dayatılansa, burjuva mülkiyetiydi; ve, aklın devleti, Rousseau'nun Toplumsal Sözleşme'si,[43] ancak burjuva demokratik cumhuriyeti olarak hayata adım atabiliyordu. Kendilerinden önce gelenler gibi 18. yüzyılın büyük düşünürleri de, çağlarının koyduğu sınırları ancak bu kadar aşabilmişlerdi.

Ama feodal soylular ile toplumun tüm geri kalanının temsilcisi olarak ortaya çıkan burjuvazi arasındaki karşıtlık yanında, sömürenlerle sömürülenler, keyif süren zenginlerle çalışan yoksullar arasında genel bir karşıtlık vardı. İşte burjuvazinin önderlerine, özel bir sınıfın değil de sıkıntı çeken tüm insanlığın temsilcisi gibi davranma olanağını veren de tam bu durumdu. Dahası var. İlk oluşumundan itibaren burjuvazi, karşıtı ile birlikte var olmaya yargılıydı: Ücretli işçiler olmaksızın kapitalistler olamazdı ve ortaçağdaki lonca üyesi yurttaş nasıl modern burjuva haline gelmişse, lonca emekçisi ve lonca dışı

---

beri insanın böyle kafası üstünde dikildiği, yani düşünceyi temel aldığı ve gerçekliği bunun üstüne inşa ettiği görülmemişti. Aklın dünyayı yönettiğini ilk söyleyen Anaksagoras'tı; şimdiyse insan, düşüncenin manevi gerçekliği yönetmesi gerektiğine varıyordu. Bu müthiş bir gün doğuşuydu. Tüm düşünen yaratıklar bu çağı birlikte kutladılar. O zaman yüce bir duygu egemen olmuştu, manevi bir heyecan dalgası kaplamıştı dünyayı, nihayet tanrısallığın dünya ile uzlaşmasına gelinmişti sanki." (Hegel, *Tarih Felsefesi*, 1840, s. 535) –Prof. Hegel'in bu çok tehlikeli yıkıcı öğretilerine karşı Sosyalistlere Karşı Yasa harekete geçirilmez de ne yapılırdı?

ücretli de aynen öyle gelişerek proletarya oldu. Ve burjuvazi, soylularla mücadelede genel olarak o zamanın değişik emekçi sınıflarının çıkarlarını temsil etme iddiasında olsa bile, her büyük burjuva hareketinde yine de modern proletaryanın az ya da çok gelişmiş önceli olan o sınıfın bağımsız atılımları da olmuştur. Öneğin, Alman Reformasyon hareketi ve Köylü Savaşları döneminde Anabaptistler[44] ve Thomas Münzer; büyük İngiliz devriminde Leveller'ler[45]; büyük Fransız devriminde Babeuf. Henüz gelişimini tamamlamamış sınıfın bu başkaldırılarına denk düşen teorik çıkışları da vardı: 16. ve 17. yüzyılda ideal toplum durumlarının ütopik tasvirleri[46], 18. yüzyılda doğrudan komünist kuramlar (Morelly ve Mably). Eşitlik talebi artık yalnızca politik haklarla sınırlı kalamazdı, kişilerin toplumsal konumlarını da kapsamalıydı; yalnızca sınıfsal imtiyazlar değil, bütünüyle sınıf farklılıkları ortadan kalkmalıydı. Böylece, tüm yaşam zevklerini kötüleyen, bir lokma bir hırka anlayışında, Isparta bağlantılı bir komünizm, yeni öğretinin ilk ortaya çıkış biçimi oldu. Bunu üç büyük ütopyacı izledi: Burjuva eğilimin proleter eğilim yanında hâlâ belli bir geçerlik taşıdığı Saint-Simon; Fourier; ve sınıf farklılıklarının giderilmesine yönelik önerilerini, en gelişmiş kapitalist üretimin ülkesinde ve o üretimin oluşturduğu karşıtlıkların etkisi altında, Fransız materyalizmi ile doğrudan bağlantılı olarak sistematik biçimde geliştiren Owen.

Her üçünün de ortak yanı, tarihsel olarak artık ortaya çıkmış olan proletaryanın çıkarlarını temsil etmemeleriydi. Aydınlanmacılar gibi onlar da, önce belli bir sınıfın değil de aynı anda tüm insanlığın kurtulmasını istiyorlardı. Onlar da aklın ve ebedi adaletin egemenliğini hedefliyorlardı; ne var ki onların egemenlik anlayışı, aydınlanmacılarınkinden tamamen farklıydı. Aydınlanmacıların koyduğu esaslara dayalı olan burjuva dünyası zaten akla aykırı ve adaletsizdi, dolayısıyla feodalizm ve tüm eski toplum yapılarının atıldığı çöplüğe atılmalıydı. Şimdiye dek dünyaya gerçek akıl ve adaletin egemen olmayışı, sırf daha önce bu durumun gereği gibi fark edilmemesinden ileri geliyordu. Şimdi ortaya çıkmış ve bu gerçeği fark etmiş olan dâhi kişi daha önce yoktu da ondan; bu kişinin şimdi ortaya çıkması ve bu

gerçeğin şimdi fark edilmesi ise, tarihsel gelişimle bağlantılı olarak zorunlu ve kaçınılmaz bir sonuç değil, salt bir şans eseriydi. Bu deha pekala 500 yıl önce de doğabilirdi ve insanlık, bunca yanılgıyı, kavgayı ve acıyı boşuna yaşamamış olurdu.

Devrimi hazırlayan 18. yüzyıl Fransız filozoflarının, mevcut her şeyin tek yargıcı olarak nasıl akla çağrı yaptıklarını gördük. Akla dayalı bir devlet, akla dayalı bir toplum oluşmalı, ebedi akla aykırı gelen her şey acımasızca saf dışı bırakılmalıydı. Aynı şekilde şunu da gördük ki, ebedi denen o akıl, tam o dönem burjuvalığa yükselmiş olan orta sınıfın idealize edilmiş anlayışından başka bir şey değildi. Fransız Devrimi bu akıl toplumunu ve akıl devletini gerçekleştirdiğinde ise, yeni oluşumların, eskilere göre daha akılcı görünseler de asla mutlak akla dayalı olmadıkları ortaya çıktı. Akıl devleti bütünüyle çatırdamaya başladı. Rousseau'nun Toplumsal Sözleşmesi, dehşet döneminde gerçekleşti, öyle ki, kendi politik yeteneğinin çılgını haline gelmiş burjuvazi o dehşet döneminden, önce Direktuvar'ın[47] yolsuzluklarına, sonra da nihayet Napolyon'un despotizmine sığındı. Ebedi barış vaadi, sonu gelmez bir fetihler savaşına dönüştü. Akıl toplumunun durumu daha iyi değildi. Zengin ile yoksul arasındaki karşıtlığın, genel refah sayesinde ortadan kalkması şöyle dursun, gerek köprü görevi üstlenen lonca ve benzeri ayrıcalıkların, gerekse yumuşatıcı etki yapan kiliseye bağlı yardım kurumlarının ortadan kaldırılmasıyla daha da keskinleşti; feodal zincirlerden kurtularak gerçekleşen "mülkiyet özgürlüğü", küçük burjuvalar ve küçük çiftçiler için, büyük sermaye ve büyük toprak sahiplerinin ezici rekabeti yüzünden küçük mülklerini tam da o büyük beylere satma ve böylece "mülkiyetten kurtulma özgürlüğü"ne dönüştü. Sanayinin kapitalist temelde gelişip yükselmesi, çalışan halk yığınlarının yoksulluk ve sefaletini toplumun varlık koşulu haline getirdi. Charlyle'in deyişiyle nakit ödeme, giderek toplumun tek birleştirici öğesi oldu. Suç oranı yıldan yıla arttı. O zamana dek göz önünde pervasızca yapılan feodal rezillikler yok edilmese de geçici olarak geri plana itilmişti, buna karşılık o zamana dek sessiz sedasız yürütülen burjuva rezillikler fazlasıyla yayılarak aleniyet kazandı. Ticaret,

gitgide daha bir dolandırıcılığa vardı. Devrimci düsturdaki[48] "kardeşlik", rekabet mücadelesinin kıskançlık ve aldatmacasında gerçekleşti. Zorbaca baskının yerini yolsuzluk aldı, toplumdaki ilk erk kanıtı olan kılıç, yerini paraya terk etti. İlk gece hakkı, feodal beylerden fabrikatörlere geçti. Fuhuş, görülmemiş oranda yayıldı. Evlilik de zaten oldum olası yasal bir biçimdi, fuhuşun resmi kılıfı olarak kaldı, üstüne üstlük bolca zina ile takviye oldu. Kısacası, aydınlanmacıların parlak vaatlerine karşın "aklın zaferi"nin yarattığı toplumsal ve politik oluşumlar, hayal kırıcı acı karikatürler olabildi ancak. Eksik olan tek şey, bu kırıklığı saptayacak kimselerdi ki onlar da yüzyılın bitiminde geldiler. 1802'de Saint-Simon'un Cenevre Mektupları[49] yayınlandı; Fourier'nin kuramının temeli 1799 yılında atılmış olsa da, ilk eseri 1808'de çıktı; 1 Ocak 1800'de Robert Owen, New Lanark'ın yönetimini üstlendi.

Ancak o dönemde kapitalist üretim tarzı ve onunla birlikte burjuvazi ile proletarya arasındaki karşıtlık henüz pek az gelişmişti. İngiltere'de daha yeni ortaya çıkan büyük sanayi, Fransa'da hiç bilinmiyordu. Oysa üretim tarzındaki dönüşümü ve onun kapitalist karakterinin ortadan kaldırılmasını kaçınılmaz bir zorunluluk düzeyine çıkaran çelişkileri ancak büyük sanayi geliştirir –bu çelişkiler yalnızca kendi yarattığı sınıflar arasında değil, kendi yarattığı üretici güçler ve mübadele biçimleri için de geçerlidir–; öbür yandan büyük sanayi, bu dev boyutlu aynı üretici güçlerin bağrında o çelişkileri çözecek araçları da geliştirir. Dolayısıyla, 1800'lerde yeni toplum düzeninden kaynaklanan çelişkiler, yeni yeni oluşuyor idiyse, bu, o çelişkilerin çözüm araçları açısından daha çok geçerlidir. Paris'te mülksüz yığınlar dehşet döneminde bir an için iktidarı ele geçirip böylece bizzat burjuvaziye karşı burjuva devrimini zafere ulaştırabildilerse de, bu ancak o zamanın koşullarında iktidarlarının uzun sürmesinin olanaksızlığını kanıtlamış oldu. Bu mülksüz yığınların içinden yeni bir sınıf olarak henüz beliren proletarya, bağımsız bir politik eylem için o aşamada çok yetersizdi ve bu yetersizliğiyle ancak dışarıdan gelecek bir yardımla ayakta durabilecek, ezilen ve acı çeken katman olarak gösterdi kendini.

Bu tarihsel durum, sosyalizmin kurucuları üstünde de etkili oldu. Kapitalist üretimin olgunlaşmamış evresine, sınıfların olgunlaşmamışlığına, olgunlaşmamış teoriler karşılık geliyordu. Gelişmemiş ekonomik koşulların içinde henüz saklı duran toplumsal sorunların çözümü, kafalarda oluşmalıydı. Toplum yalnızca kötü durumları sunuyordu; bunları gidermekse düşünen aklın göreviydi. Toplum düzeni için yeni ve daha kusursuz bir sistem bulmak ve bunu topluma dışarıdan, propagandayla, gerekirse örnek olacak deneylerle şırınga etmek söz konusuydu. Böyle yeni sosyal sistemler ise daha baştan ütopya olmaya mahkûmdu; ne kadar ayrıntılı işlenirse o kadar hayalciliğe kaymak durumundaydı.

Bunu bir kez saptadıktan sonra artık tümüyle geçmişe ait olan bu yan üzerinde daha fazla durmaya gerek yok. Bugün bizim için yalnızca eğlendirici olabilen hayalleri keyifle mıncıklayarak böylesi "çılgın espriler" karşısında kendi sıkıcı düşünce tarzının üstünlüğünü ispata kalkışmayı küçük edebiyat esnafına bırakabiliriz. Biz ise, bu darkafalıların görmek istemedikleri, hayalci örtü altında her yerden fışkıran dahiyane düşünce tohumlarına ve düşüncelere sevinmeyi yeğleriz.

Saint-Simon, kendisi henüz otuz yaşındayken patlak veren büyük Fransız devriminin çocuğudur. Devrim, üçüncü kesimin, yani ulusun üretimde ve ticarette etkin olan kitlesinin, o zamana dek imtiyaz sahibi olan aylak iki kesimine, soylulara ve ruhban sınıfına karşı zaferiydi. Ama üçüncü kesimin zaferi, kısa zaman sonra bu kesimin yalnızca küçük bir bölümünün zaferi olarak, mülk sahibi burjuvazinin toplumsal ayrıcalıkları yoluyla iktidarı ele geçirmesi olarak açığa çıktı. Nitekim bu burjuvazi, daha devrim sırasında soyluların ve kilisenin önce el konulup sonra satılan topraklarında yaptığı spekülasyonla ve ordunun ihtiyacının karşılanmasında ulusu dolandırarak, hızla gelişti. Direktuvar döneminde Fransa'yı ve devrimi yıkımın eşiğine getiren ve 'a darbe için bahane hazırlayan da tam bu soyguncular iktidarıydı işte. Böylece üçüncü kesim ile ayrıcalıklı kesimler arasındaki karşıtlık, Saint-Simon'un kafasında "işçiler" ile "aylaklar" arasındaki karşıtlık biçimini aldı. Burada aylaklar artık önceki ayrıcalıklılardan ibaret değildi, üretim ve ticarete katılmaksızın rantla

yaşayanların tümüydü. "İşçiler" ise, yalnızca ücretli işçiler değildi; fabrikatörler, tüccarlar, bankerler de buna dahildi. Aylakların, düşünsel önderlik ve politik egemenlik yetisini yitirdikleri sabitti ve devrim yoluyla kesin olarak belgelenmişti. Mülksüzlerin bu yetiye sahip olmadıkları ise, Saint-Simon'a göre dehşet dönemi deneyimlerinde kanıtlanmıştı. Kim egemen olup yönetecekti peki? Saint-Simon'a göre, yeni bir dinsel bağ ile birleşmesi sağlanmış bilim ve sanayi yapacaktı bunu; dinsel görüşlerin Reformasyondan beri parçalanmış birliğini yeniden oluşturup, kaçınılmaz biçimde mistik ve sıkı biçimde hiyerarşik bir "yeni Hıristiyanlık" olarak. Ama bilim, okul hocaları demekti ve sanayi, ilk elde aktif burjuvalardı; fabrikatörler, tüccarlar ve bankerlerdi yani. Gerçi bu burjuvalar bir çeşit kamu görevlisine, toplumun güvendiği kişilere dönüşeceklerdi ama işçilere buyurma yetkisini ve ekonomik olarak ayrıcalıklı konumlarını da koruyacaklardı. Özellikle bankerler, kredi ayarlamalarıyla toplumsal üretimin tümünü düzenleme yükümlülüğünde olmalıydılar. Bu kavrayış tam da Fransa'da büyük sanayinin ve ona bağlı olarak burjuvazi ile proletarya arasındaki karşıtlığın daha yeni ortaya çıktığı zamana denk geliyor. Ama Saint-Simon'un özellikle vurguladığı şudur: Her yerde ve her zaman onu en başta "en kalabalık ve en yoksul sınıf"ın kaderi ilgilendirmektedir.

Daha Cenevre Mektupları'nda Saint-Simon, "tüm insanların çalışması gerek"tiği kuralını koymuştur.

Aynı yazıda dehşet egemenliğinin, mülksüz yığınların egemenliği olduğunu teslim eder gerçi.

"Bakın hele," diye seslenir onlara, "sizin yoldaşlarınızın yönettiği Fransa'da neler oldu, açlık doğurdular Fransa'da."[50]

Ama Fransız devrimini bir sınıf kavgası olarak, hem de yalnızca soylularla burjuvazi arasında değil, soylular, burjuvazi ve mülksüzler arasındaki sınıf kavgası olarak kavramak, 1802 yılı için müthiş dahiyane bir buluştu. 1816'da politikayı üretim bilimi olarak açıkladı, politikanın bütünüyle ekonomi içinde eriyeceğini önceden söyledi.[51] Burada ekonomik durumun tüm politik kurumlara temel teşkil ettiği

bilgisi henüz tohum halinde kendini gösteriyorsa da, politikanın insanlar üzerindeki yönetiminin, nesneleri yönetmeye, üretim süreçlerini yönlendirmeye dönüşeceği, yani yakınlarda büyük gürültüyle yayıldığı gibi "devletin ortadan kalkması", açıkça dile getirilmiş oluyor. Kendi çağdaşlarından aynı üstünlükle Saint-Simon, 1814'te müttefiklerin Paris'e girmesinin hemen ardından ve ayrıca 1815'te de Yüz Gün Savaşları sırasında, Fransa'nın İngiltere ile ittifakının ve ikinci aşamada da her ikisinin Almanya ile ittifakının, genişleyen bir gelişme ve Avrupa'nın barışı için tek güvence olduğunu ilan etmiştir.[52] 1815 Fransız'larına Waterloo'nun[53] galipleriyle ittifak vaazı verebilmek, gerçekten de büyük cesaret ve bir o kadar da tarihsel uzak görüşlülük işiydi.

Saint-Simon'da daha sonraki sosyalistlerin katı anlamda ekonomik olmayan hemen hemen tüm düşüncelerinin tohumunu barındıran dahice bir bakış enginliği gördüğümüz gibi, Fourier'de de, mevcut toplumsal durumlara ilişkin has Fransız esprisiyle dolu ama bu yüzden asla daha az derinlikli olmayan bir eleştiri buluyoruz. Fourier, burjuvaziyi, onun devrim öncesi heyecanlı peygamberlerini ve devrim sonrası çıkarcı şakşakçılarını kalemine dolar. Burjuva dünyasının maddi ve ahlaki sefaletini acımasızca ortaya serer; bunun yanına önceki filozofların toplumda artık yalnızca aklın egemen olacağı, uygarlığın her şeyde mutluluk yaratacağı, insanlığın kendini bütünleme yetisinin sonsuzluğu yolundaki çekici sözlerini ve aynı zamanda burjuva ideologlarının göz boyayan söylemlerini de koyar; en üst perdeden edilen bu lafların nasıl en acınası gerçekliğe karşılık geldiğini kanıtlar ve bu lafların iflah olmaz fiyaskosunu keskin bir alaycılıkla ortaya döker. Fourier yalnızca bir eleştirmen değildir, hep neşeli olan tabiatı onu taşlamacı yapmıştır, hem de bütün zamanların en büyük taşlamacılarından biri. Devrimin çöküşüyle patlak veren dolandırıcı spekülasyonunu ve o zamanki Fransız ticaretinin küçük bakkal çıkarcılığını, hem ustalıkla hem de eğlenceli biçimde tasvir eder. Kadın erkek ilişkilerinin burjuvaca biçimlenişine ve burjuva toplumunda kadının konumuna yönelik eleştirisi ise daha da ustalıklıdır. Verili bir toplumda kadının kurtuluşunun ölçüsünün genel

kurtuluşun da doğal ölçüsü olduğunu ilk söyleyen odur[54]. Ama Fourier'yi doruğa çıkaran, toplumsal tarih kavrayışıdır. Bugüne kadarki tüm toplumsal gelişim tarihini dört basamağa ayırır: Yabanıllık, barbarlık, ataerkillik, uygarlık; sonuncu basamak, şimdi burjuva toplumu dediğimiz, yani 16. yüzyıldan itibaren devreye giren toplum düzenine karşılık geliyor; Fourier, "uygarlık düzeninin, barbarlıkta basit tarzda yapılan her rezilliği, karmaşık, çift anlamlı, ikiyüzlü ve riyakârca bir olgu durumuna getirdiğini" ve "kısır bir döngü" içinde hareket ettiğini, hiçbir zaman aşamadığı hep yeniden ürettiği çelişkiler içinde dönendiğini, öyle ki, ulaşmak istediğinin veya ulaşmak istiyormuş gibi göründüğünün hep tam tersine vardığını kanıtlar.[55]

O kadar ki, örneğin "uygarlıkta yoksulluk, aşırı bolluğun kendisinden doğar "[56].

Görüldüğü gibi Fourier, diyalektiği, çağdaşı Hegel kadar ustalıkla kullanıyor. İnsanlığın kendini kusursuzlaştırma yetisinin sonsuz olduğu gevezeliğine karşı Fourier, her tarihsel evrenin, yükseliş ve çöküş dönemleri bulunduğunu[57] öne çıkarır ve bu bakış açısını tüm insanlığın geleceğine de uygular. Kant nasıl dünyanın gelecekteki batışını doğa bilimlerine soktuysa, Fourier de gelecekte insanlığın batışını tarih görüşüne sokmaktadır.

Fransa'da devrim kasırgası ortalığı kasıp kavururken İngiltere'de daha sakin ama hiç de daha az şiddetli olmayan bir dönüşüm gerçekleşiyordu. Alet yapan yeni makineler ve buhar, manüfaktürü modern büyük sanayiye dönüştürüyor ve böylece burjuva toplumun temelinde de devrim yaratıyordu. Manüfaktür döneminin ağır aksak gelişimi, üretimde gerçek bir fırtına ve sel aşamasına dönüşüyordu. Sürekli artan bir hızla toplum büyük kapitalistler ile mülksüz proletarya olarak bölünüyor, bu ikisi arasında ise, eskinin kararlı orta kesimi yerine şimdi, zanaatkâr ve küçük tüccarlardan oluşan bir yığın, toplumun en değişken bölümü olarak belirsiz ve kararsız varlığını sürdürüyordu. Yeni üretim tarzı yükselme döneminin başlangıcındaydı; henüz normaldi ve o koşullarda mümkün olan biricik

üretim tarzıydı. Ama daha o zaman çığlık halindeki toplumsal kötülükleri yaratmıştı bile: Evsiz barksız bir insan topluluğunun büyük kentlerde en berbat yerleşim bölgelerine sıkışması; kökendeki her çeşit bağın, ataerkil altyapının, ailenin çözülüp dağılması; özellikle kadınların ve çocukların dehşet verici ölçüde aşırı çalıştırılması; bir anda yepyeni koşullara, kırdan kente, tarımdan sanayiye, sabit olandan her gün değişen güvensiz yaşam koşullarına atılmış çalışan sınıfta kitlesel bir ahlak çöküntüsü. Bu sırada yirmi dokuz yaşında bir fabrikatör, reformcu olarak ortaya çıkıyor: Yüce denebilecek çocuksu yalınlıkta karaktere sahip, aynı zamanda az bulunur bir doğuştan insan yöneticisi. Robert Owen, insan karakterini bir yandan kalıtımın, öbür yandan yaşam boyu ama özellikle de gelişme çağında onu çevreleyen koşulların ürünü olarak gören materyalist aydınlanmacıların öğretilerini benimsemişti. Kendi sınıfının çoğunluğu sanayi devrimini yalnızca, bulanık suda balık avlamaya ve hızla zenginleşmeye uygun bir kaos ve kargaşa olarak görmüşlerdi. Owen ise, en sevdiği öğretiyi hayata geçirme ve böylece kaosa bir düzen verme olanağını görmüştü. Bunu daha Manchester'da bir fabrikanın beş yüzden fazla işçisinin yönetiminde başarıyla denemişti, 1800'den 1829'a dek İskoçya'da New Lanark'ın büyük çırçır fabrikasını da yönetici ortak olarak aynı anlayışla ama biraz daha geniş hareket özgürlüğü ile yönetmiş ve kendisine Avrupa'da ün kazandıran başarıyı sağlamıştı. Başlangıçta karmakarışık ve büyük kesimi ahlaken çökmüş elemanlardan oluşan, giderek sayıları 2500'ü bulan bir topluluğu, Owen, sarhoşluk, polis, ceza yargıcı, dava, yoksul yardımı, hayırsever gereksinimi nedir bilmeyen tam bir örnek koloni durumuna getirdi. Hem de yalnızca onlara daha insanca koşullar sağlamak ve özellikle de yeni yetişen kuşağı özenle eğitmek yoluyla gerçekleştirdi bunu. Anaokullarını bulan kişiydi Owen ve ilk olarak da burada uyguladı. İki yaşından itibaren bu okullara başlıyordu çocuklar ve öyle hoşlanıyorlardı ki eve gitmek istemiyorlardı neredeyse. Rakipleri, işçilerini günde 13-14 saat çalıştırırken, New-Lanark'da yalnızca 10,5 saatti günlük çalışma süresi. Bir pamuk krizi yüzünden fabrika dört ay kapalı kaldığında, tatildeki işçilere ücretleri tam ola-

rak ödendi. Buna karşın tesisin değeri iki katından fazlasına yükseldi ve son ana kadar sahiplerine bolca kazanç getirdi.

Bütün bunlar da yetmiyordu Owen'a. İşçilerine sağladığı konum, onun gözünde hâlâ insana yaraşır düzeyde değildi;

"O insanlar benim kölemdi."

Onlara sağladığı nispeten iyi koşullar, özgür yaşam etkinliği şöyle dursun, karakterin ve zihnin çok yönlü akılcı gelişimine bile olanak vermekten çok uzaktı henüz.

"Buna karşın o 2500 insanın çalışan kesimi, toplum için, daha yarım yüzyıldan bile az zaman önce 600 000 kişinin ancak üretebildiği kadar bir gerçek servet üretiyordu. Kendime sordum: Ya 2500 kişinin tükettiği servetle 600 000 kişinin tüketebileceği servet* arasındaki fark ne oluyor?"

Yanıt çok açıktı. Bu fark, tesisin sahiplerine yatırım sermayesinin %5'i kadar faiz ve ayrıca 300 bin Sterlinden fazla da (6 milyon Mark) kâr olarak aktarılmıştı. Dahası, New Lanark için geçerli olan bu durum, İngiltere'nin öteki fabrikaları için çok daha büyük ölçüde geçerliydi. "Makineler sayesinde elde edilen bu yeni servet olmasa, 'u düşürmek ve aristokratik toplum ilkelerini korumak için yapılan savaşlar da mümkün olmazdı. Oysa bu yeni gücü, çalışan sınıf yaratmıştı."**

Öyleyse meyveleri de onun olmalıydı. Şimdiye dek yalnızca belli birilerinin zenginleşmesine, kitlelerinse köleleşmesine hizmet edegelmiş bu yeni muazzam üretici güçler, Owen'a göre, toplumun yeniden yapılanmasına temel sağlıyordu ve herkesin ortak mülkü olarak yine herkesin ortak refahı için çalışmakla yükümlüydü.

İşte böyle salt iş yürütme tarzında, diğer bir deyişle tüccarca bir hesap ürünü olarak doğdu Owen komünizmi. Pratiğe yönelik bu karakterini hep korudu. Örneğin 1823'te Owen, İrlanda'daki sefaleti

---

* Burada kastedilen üretimdir –ç.n.

** Tüm "Avrupa'nın kızıl cumhuriyetçilerine, komünistlerine ve sosyalistlerine" yöneltilmiş, Fransa'nın 1848 geçici hükümetine, ayrıca "kraliçe Viktoria'ya ve sorumlu danışmanlarına" da gönderilmiş olan "Akılda ve Pratikte Devrim" başlıklı muhtıradan.

komünist koloniler yoluyla ortadan kaldırma önerisinde bulundu ve tesis masraflarına, yıllık yatırım giderlerine, tahmini gelirlere ilişkin ön hesapları da önerisine ekledi.[58] Bu belirleyici gelecek tasarımında,[59] kuş bakışı plan, kesit ve cephe dahil, ayrıntıların teknik işlenişi öylesine sağlam bir bilgiye dayalıydı ki, Owen'ın toplumsal reform yöntemi kabul edilecek olsa, uzmanlık açısından bile ayrıntı düzenlemesine karşı pek söylenecek söz yoktur.

Komünizme varan ilerleme, Owen'ın yaşamında dönüm noktasıydı. Salt insansever olarak kaldığı sürece, zenginlik, alkış, onur ve ün kazanmıştı. Avrupa'nın en popüler adamıydı. Yalnız kendi sınıfındakiler değil, devlet adamları ve prensler de onu coşkuyla dinlerlerdi. Ama komünist teorilerle ortaya çıkınca durum değişti. Ona göre toplumsal reform yolunu üç büyük engel kapatıyordu: Özel mülkiyet, din ve o dönemdeki evliliğin biçimi. Bunlara saldıracak olursa kendisini nelerin beklediğini biliyordu: Kanun dışı ilan edilmek ve tüm toplumsal konumunu yitirmek. Ama sakınmaksızın saldırmaktan geri durmadı ve beklenen de oldu. Resmi toplumdan kovulmuş, basın tarafından yok sayılan ve Amerika'da tüm servetini feda ederek giriştiği komünist deneylerde başarısızlıkla yoksullaşmış bir durumda, doğrudan işçi sınıfına yöneldi ve işçilerin içinde daha bir otuz yıl etkinlik gösterdi. İngiltere'de işçilerin çıkarına olan her toplumsal hareket, her önemli gelişme, Owen'ın adıyla bağlantılıdır. Örneğin beş yıl süren bir uğraş sonucu 1819'da, kadın ve çocukların fabrikada çalıştırılmasına bir sınırlama getirilmesini sağladı.[60] İngiltere'deki tüm sendikaların tek bir sendikalar kooperatifi çatısı altında birleştikleri ilk kongreye başkanlık etti. Toplumun tümden komünist düzene geçişinin önlemleri olarak bir yandan kooperatif örgütlenmeler (tüketim ve üretim kooperatifleri) gerçekleştirdi,[61] böylece en azından gerek fabrikatörün, gerekse tüccarın, lüzumsuz kişiler olduğunu kanıtladı; öte yandan işçi pazarları[62] oluşturdu, bunlar emek ürünlerinin, birimi çalışma saati olan bir emek belgesiyle değiştirildiği kurumlardı, başarısız olması kaçınılmazdı, ama çok sonra Proudhon'un getireceği mübadele bankasını[63] şimdiden tam karşılıyordu, üstelik ondan öyle de bir farkı vardı ki, tüm toplumsal

sıkıntıların evrensel merhemi olma iddiasıyla değil, yalnızca toplumun çok daha radikal bir yeniden yapılanmasına yönelik ilk adım olma niyetiyle uygulanmıştı.

Ütopyacıların bakış tarzı, 19. yüzyıl sosyalistlerinin düşüncelerini uzun süre etkiledi, hâlâ da kısmen etkilemekte. Çok kısa bir süre öncesine dek tüm Fransız ve İngiliz sosyalistleri, ütopyacıları yüceltiyordu; Weitling dahil ilk Alman komünizmi de bunların içindedir. Hepsinin gözünde sosyalizm, mutlak gerçeğin, aklın ve adaletin ifadesidir ve kendi gücüyle dünyayı fethedebilir, yeter ki bir kez keşfedilsin; mutlak gerçek, zamandan, mekândan ve insanın tarihsel gelişiminden bağımsız olduğuna göre, ne zaman ve nerede keşfedileceği de salt bir rastlantıdır. Oysa bu arada mutlak gerçek, mutlak akıl ve mutlak adalet her ekolde birbirinden farklıdır; ve yine her ekolde mutlak gerçeğin, aklın ve adaletin ona özgü biçimi, ekol kurucusunun öznel anlayışına, yaşam koşullarına, bilgi kapasitesine ve düşünce işleyişine bağlı olduğu için, bu mutlak gerçeklerin çatışmasında ekollerin birbirini yontmasından başka bir sonuç mümkün değildir. Buradan da, bir çeşit eklektik ortalama sosyalizmden başka bir şey çıkmaz, nitekim gerçekten bugüne dek Fransa'da ve İngiltere'de sosyalist işçilerin çoğunluğunun kafasında böyle bir sosyalizm egemendir; çeşitli tekke kurucularının harekete geçiriliciği sınırlı eleştirel ifadelerinin, ekonomik öğretileri ve toplumsal gelecek düşüncelerinin, pek çok puslu nokta bırakan bir karışımıdır bu; tartışmanın akışı içinde kesinliğin keskin köşeleri, bir dere yatağındaki yusyuvarlak olmuş çakıllar gibi ne kadar çok aşınmışsa, o kadar kolay oluşan bir karışım. Sosyalizmden bir bilim ortaya çıkarmak için, önce onu gerçek bir temele oturtmak gerekiyordu.

II

Bu arada, 18. yüzyıl Fransız felsefesinin yanında ve sonrasında, yeni Alman felsefesi ortaya çıktı ve Hegel'de son şekline kavuştu. Bu felsefenin getirdiği en büyük kazanım, diyalektiği en üstün düşünce biçimi olarak yeniden benimsemesiydi. Eski Yunan filozoflarının hepsi doğuştan, doğaçtan diyalektikçiydiler ve onların arasındaki en evrensel kafa olan Aristoteles, diyalektik düşünmenin en asal biçimlerini zaten araştırmıştı. Buna karşılık daha yeni felsefe, içinde diyalektiğin parlak temsilcileri (örneğin, Descartes ve Spinoza) bulunsa da, özellikle İngiliz etkisi altında giderek metafizik dediğimiz düşünce tarzına saplanıp kaldı; 18. yüzyıl Fransız filozofları da, en azından özgül felsefe çalışmalarında hemen hep aynı etki altında kaldılar. Felsefeye özgü olmayan alanlarda onlar da diyalektiğin başyapıtlarını yaratacak durumdalardı; Diderot'nun *Rameau'nun Yeğeni*'ni ve Rousseau'nun *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kökeni Üzerine Araştırma*'sını[64] anımsamamız yeter. Burada kısaca her iki düşünce yönteminin esaslarına değineceğiz.

Doğayı, insanlık tarihini ya da zihin faaliyetimizi düşünsel gözlem altına aldığımızda, ilk anda önümüze, içinde hiçbir şeyin olduğu gibi ve olduğu yerde kalmadığı, her şeyin devindiği, değiştiği, oluştuğu ve yittiği, sonsuz bir bağlantılar ve karşılıklı etkileşimler yumağı çıkar. Demek ki önce, tekilliklerin az ya da çok geri plana gittiği bir tümel tablo görürüz, hareket edenin, değişenin ya da bağlantılananın ne olduğuna değil, daha çok, hareketin, değişimlerin ve bağlantıların kendisine dikkat ederiz. Dünyaya bu ilk, naif, ama esasında doğru bakış, eski Yunan felsefesinin bakışıdır ve ilk kez de Heraklitos tarafından açıkça dile getirilmiştir: Her şey, hem o şeydir, hem değildir, çünkü her şey akmaktadır; sürekli değişim halinde, sürekli oluş ve yok oluş halindedir. Ama bu bakış her ne kadar görüngülerin toplu tablosunun genel karakterini doğru kavrasa da, o bütünü meydana getiren tekillikleri açıklamaya yetmez; ve tekillikleri tanımadığımız sürece toplu tablo üstüne de açık bir bilgi edinemeyiz. Bu tekillikleri tanımak içinse, onları doğal veya tarihsel bağlamlarından sıyırıp her birinin tek tek, ne olduklarını, özel nedenlerini ve etkilerini vb. ince-

lemeliyiz. Bu, öncelikle doğa biliminin ve tarih araştırmasının görevidir; araştırma dalları, klasik çağın Yunanlılarında çok anlaşılır nedenlerle geri planda yer alıyordu, çünkü araştırma için her şeyden önce gerekli malzemeyi toplamak zorundaydılar. Ancak belli düzeyde doğal ve tarihsel malzeme derlendikten sonra eleştirel inceleme, karşılaştırma, dolayısıyla sınıflara, cinslere ve türlere ayırma gündeme gelebilir. Bu yüzden incelikli doğa araştırması başlangıç olarak ancak İskender dönemi[65] Yunanlılarında ve daha sonra ortaçağda Araplarda gelişebilmiştir; bu bakımdan gerçek bir doğa biliminin tarihi 15. yüzyılın ikinci yarısından sonra başlamıştır ve ondan sonra sürekli artan bir hızla gelişme göstermiştir. Doğanın tekil bölümlere ayrılması, değişik doğa olaylarının ve nesnelerinin belli sınıflar içinde gruplanması, organik cismin, içerdiği çok yönlü anatomik yapılar açısından içsel incelenişi, doğaya ilişkin son dört yüz yıl içinde eriştiğimiz bilgileri bize sağlayan dev ilerlemelerin temel koşuluydu. Ama işte bu bize, doğa olaylarını ve doğa nesnelerini, büyük bağlantılar bütünü dışında salt tekillikleriyle ele alma alışkanlığını da getirdi; hareket halinde değil, durgunluk halinde; ağırlıkla değişen değil, ağırlıkla değişmez sabitler olarak; yaşam içinde değil, ölü durumda. Ve Bacon ile Locke'un yaptığı gibi bu bakış tarzı doğa biliminden felsefeye taşınınca, son yüzyılların özel darkafalılığı olan metafizik düşünce tarzı ortaya çıktı.

Metafizikçilerin gözünde nesneler ve onların düşünsel imgeleri olan kavramlar, tek tek, birbirini hiç gözetmeksizin birbiri ardına, sabit, katı, değişmez olarak verili inceleme konularıdır. Metafizikçi, birbirinden kopuk karşıtlıklar içinde düşünür; söylemi evet ya da hayır biçimindedir, bunun ötesinden hiç hoşlanmaz. Ona göre bir nesne ya vardır ya da yoktur: Bir nesne aynı zamanda hem kendisi hem de başka bir şey olamaz. Olumlu ile olumsuz birbirini kesinlikle dışlar; neden ile etki de aynı şekilde birbiriyle katı bir karşıtlık halindedir. Bu düşünce tarzı, insanın sağduyu denen anlayışına ait olduğu için ilk bakışta çok aydınlatıcı görünür bize. Oysa kendi dört duvarının ehlileşmiş ortamında ne kadar saygıdeğer bir dost olursa olsun o insan sağduyusu, araştırmanın engin dünyasına açılmaya

kalktığı anda çok şaşırtıcı serüvenler yaşar; ve nesnenin doğasına göre çok genişleyebilen alanlarda geçerli, hatta zorunlu olsa da metafizik bakış tarzı, daima bir sınıra toslar, o sınırın ötesinde tek yanlı, bağnaz ve soyut bir hal alır ve çözümsüz çelişkiler içinde kendini yitirir, çünkü tek tek nesnelerin ötesinde onlar arasındaki bağlantıyı, onların varlığının ötesinde oluş ve yitişlerini, onların dinginliğinin ötesinde hareketlerini unutmaktadır, çünkü ağaçlardan dolayı ormanı görmemektedir. Gündelik durumlar içinde örneğin bir hayvanın var olup olmadığını biliriz ve bunu kesin olarak dile getirebiliriz; ama daha yakından incelediğimizde bu iş bazen çok karmaşık gelebilir bize; nitekim ana rahminde çocuğun öldürülmesinin hangi makul sınırdan itibaren cinayet olduğunu bulmak için boşuna kafa patlatmış olan jüri üyeleri bunu çok iyi bilirler; ayrıca öldürme anının tespiti de bir o kadar olanaksızdır, çünkü fizyoloji, ölümün birdenbire, bir anda oluveren bir olay değil, çok uzun bir süreç olduğunu kanıtlıyor. Aynı şekilde her organik varlık her an hem aynen kendisidir, hem de değildir; her an dışarıdan aldığı maddeleri işler ve başka maddeleri dışarı atar, her an kendi bünyesindeki bazı hücreler ölür ve bazı yeni hücreler oluşur; geçen sürenin uzunluğuna bağlı olarak bu cismin tüm malzemesi değişmiş olur, yerine başka malzemenin atomları geçmiş olur, öyle ki her organik varlık, sürekli olarak hem aynı varlıktır, hem başka bir varlıktır. Yine aynı şekilde daha incelikli gözlemlediğimizde, bir karşıtlığın olumlu ve olumsuz iki kutbunun, karşıt konumlarda olduğu kadar birbirinden de ayrılamaz durumda olduklarını ve tüm karşıtlığa rağmen birbirlerinin içine işlediğini görürüz; benzer biçimde, neden kavramı ile etki kavramı ancak tekil bir duruma uygulandığında neden ve etki olarak geçerlidir, oysa o tekil duruma evren ile genel bağlantı içinde bakarsak, evrensel karşılıklı etkileşim görüşü çerçevesinde ikisinin iç içe geçtiğini, birbirini yok ettiğini, nedenlerin ve etkilerin sürekli yer değiştirdiğini, şimdi ve burada etki olanın sonra ve orada neden oluverdiğini veya tersini görürüz.

Tüm bu süreçler ve düşünce yöntemleri, metafizik düşünmenin çerçevesine uymaz. Oysa nesneleri ve onların kavramsal imgelerini

esasta aralarındaki bağlantılar, zincirlemeler, hareketler, oluşumlar ve yitip gitmeleri içinde ele alan diyalektik için yukarıdaki süreçler, kendi işleyiş tarzlarının da bir o kadar doğrulanmasıdır. Doğa, diyalektiğin sınanmasıdır ve modern doğa bilimi bu sınama için son derece çok ve her gün de artan malzeme sağlamaktadır; böylece doğa bilimi, doğada her şeyin son tahlilde metafizik değil diyalektik olarak yürüdüğünü, hep aynı sonsuz döngü içinde değil, gerçek bir tarih süreci olarak devindiğini kanıtlamaktadır. Burada, günümüzdeki tüm organik doğanın, bitkiler ve hayvanların ve böylece insanların da milyonlarca yıl sürmüş bir evrim sürecinin ürünü olduğunu kanıtlayarak metafizik doğa yaklaşımına en şiddetli darbeyi indiren Darwin'i öncelikle anmalıyız. Ama diyalektik düşünmeyi öğrenmiş doğa araştırmacıları parmakla sayılacak kadar az olduğu için, elde edilen sonuçlar ile eskiden kalma düşünce tarzı arasındaki bu çelişki, günümüz kuramsal doğa biliminde egemen olan ve hocaları da öğrencileri de, yazarları da, okurları da ümitsizliğe düşüren sınırsız kargaşayı açıklamaktadır.

Demek ki gerek evrenin, gerekse onun ve insanlığın evriminin, ayrıca bu gelişimin insanların kafasındaki yansımasının doğru bir biçimde ortaya konması ancak diyalektik yoldan, oluşmanın ve yitip gitmenin, ilerleyen veya gerileyen değişimlerin karşılıklı genel etkileşiminin sürekli gözetilmesi yoluyla gerçekleşebilir. İşte yeni Alman felsefesi de tam bu noktada devreye girmiştir. Kant, Newton'un –ilk muhteşem itki bir kez verildikten sonra– sonsuza dek devam eden güneş sistemi ile başladı ve onu, güneşin ve tüm gezegenlerin kendi ekseninde dönen bulutsu bir kütleden çıkarak oluştukları tarihsel bir süreç tarzında çözdü. Bunu yaparken, böyle oluşmuş bir güneş sisteminin gelecekte yitip gitmesinin de kaçınılmaz olduğunu daha baştan belirledi. Onun görüşü yarım yüzyıl sonra Laplace tarafından matematik olarak temellendirildi ve bir yarım yüzyıl daha sonra da spektroskop, uzayda böyle akkor halde ve farklı yoğunluklarda başka gaz kütlelerinin bulunduğunu saptadı.[66]

Bu yeni Alman felsefesi, Hegel'in sistemiyle tamamlandı; Hegel'in sisteminde ilk kez –sağladığı asıl kazanım da buradadır– tüm doğa-

sal, tarihsel ve düşünsel dünya bir süreç olarak, yani sürekli hareket, değişim, dönüşüm ve gelişim halinde gösterildi ve bu hareket ile gelişim arasındaki içsel bağlantıyı kanıtlama çabasına girildi. Bu açıdan bakıldığında insanlık tarihi artık, şimdilerde olgunlaşmış felsefeci aklının yargısıyla hepsi çöpe atılmaya mahkûm edilebilen ve en iyisi de mümkün olduğunca çabuk unutulması gereken anlamsız zorbalıklar, vahşi karışıklıklar olarak değil, insanlığın kendi gelişim süreci olarak görülüyordu ki, bu sürecin ağır yürüyen basamaklı gidişini her çeşit dolambaçlı yollardan geçerek izlemek ve onun içsel yasalılığını her çeşit rastlantı gibi görünüşlerden süzerek kanıtlamak, şimdi düşünmenin görevi oluyordu.

Hegel sisteminin, ortaya çıkan bu görevi yerine getirmemiş olması önemli değildir. Onun çığır açan kazanımı, problemi ortaya çıkarmış olmasıdır. Zaten öyle tek bir kişinin üstesinden gelebileceği bir görev de değildir bu. Her ne kadar Hegel –Saint-Simon'la birlikte– çağının en evrensel beyni idiyse de, bir yandan kendi bilgilerinin kapsam olarak kaçınılmaz sınırlılığı, öte yandan kendi döneminin bilgi ve görüşlerinin de kapsam ve derinlik olarak kaçınılmaz sınırlılığı, onu kısıtlıyordu. Ama bir de üçüncü nokta var. Hegel idealistti, yani ona göre kafasındaki düşünceler gerçek olayların ve nesnelerin az ya da çok soyut imgeleri değil, tam tersine nesneler ve onların gelişimi, dünya henüz yokken bir şekilde var olan "idea"nın gerçekleşmiş imgeleriydi. Böylece her şey baş aşağı ve dünyadaki gerçek bağıntılar altüst edilmiş oluyordu. Her ne kadar tek tek bazı bağıntılar Hegel tarafından çok doğru ve dahice kavranmışsa da, belirtilen nedenlerden ötürü ayrıntıda da pek çok şey onarılmak, yapmacıklaştırılmak, kurulmak zorunda kalınmış, kısacası ister istemez yanlışa düşülmüştür. Bu niteliğiyle Hegel sistemi koskoca bir ölü doğumdu –kendi türünün de sonuncusuydu ama. İflah olmaz bir iç çelişki sakatlığı da vardı üstelik: Bir yandan tarihsel bakış açısını esas alıyordu ki, o bakışa göre insanlık tarihi bir gelişim sürecidir, yani mutlak gerçek denen şeyin bulunmasıyla entelektüel sonucuna ulaşması doğası gereği olanaksızdır; oysa öbür yandan bu sistem, o aynı mutlak gerçeğin kucaklayıcısı olma iddiasındaydı. Her şeyi kapsayan ve

her zaman için kesin olan bir doğa ve tarih bilgisi sistemi, diyalektik düşünmenin temel kurallarıyla çelişir. Ama bu, dış dünyanın bütününü kapsayan sistematik bilginin kuşaktan kuşağa dev ilerlemeler gösterebileceğini dışlamaz, tam tersine içerir.

O zamana kadar gelen Alman idealizminin tümden sakat olduğunun anlaşılması, kaçınılmaz olarak materyalizme yönlendirdi, ama dikkat edilsin, 18. yüzyılın saf metafizik, salt mekanik materyalizmine değil, modern materyalizme. Geçmiş tarihin naif devrimci bir tavırla basitçe kenara atılmasına karşı modern materyalizm, tarihte insanlığın gelişim sürecini görür ve onun hareket yasalarını bulmayı görev edinir. Gerek 18. yüzyıl Fransızlarında, gerekse Hegel'de egemen olan ve doğayı, Newton'un öğretisiyle, dar döngüler içinde hareket eden ve sürekli aynı kalan bir ebedi gök cisimleri bütünü olarak görme veya Linné'nin öğretisiyle, organik cisimlerin değişmez türleri olarak görme anlayışına karşı modern materyalizm, doğa bilimlerindeki yeni ilerlemeleri kucaklar, buna göre doğanın da zaman içinde bir tarihi vardır, organizma türleri gibi bunların uygun koşullarda üstünde yaşadıkları gök cisimleri de ortaya çıkarlar ve yok olurlar. Ve doğanın yinelenen döngüler içinde hareket ettiği söylenebilirse de, bu döngüler, hep daha büyük boyutlar alırlar. Her iki durumda da modern materyalizm özünde diyalektiktir ve artık bilimlerin tepesinde duran bir felsefeye ihtiyaç duymaz. Her bir bilimden, nesnelerin bilgisine yönelik ve nesneler arası bağlantılar bütününe ilişkin konumunu netleştirmesi talep edildiği anda, bağlantılar bütünü üstüne özel bir bilim gereksizleşir. Ondan sonra tüm şimdiye kadarki felsefeden kendine özgü olarak yine de geride kalan ise, düşünme öğretisi ve onun yasaları –formel mantık ve diyalektik– olacaktır. Başka her şey doğa ve tarih üstüne pozitif bilimlerin içine girer.

Ama doğaya bakışta dönüşüm, ancak araştırma ona uygun olumlu bilgi malzemesi sağladığı ölçüde gerçekleşebilirken, tarihte çok daha önce tarih anlayışını önemli biçimde değiştiren olaylar yaşanmıştır. 1831'de Lyon'da ilk işçi ayaklanması oldu; 1838-1842 arasında ilk ulusal işçi hareketi olan İngiliz Chartist'lerinin hareketi doruğa erişti. Avrupa'nın en ileri ülkelerinde proletarya ile burjuvazi arasın-

daki sınıf mücadelesi, o ülkelerin her birinde bir yandan büyük sanayi, öbür yandan burjuvazinin ele geçirdiği politik egemenlik ne kadar gelişmişse o ölçüde tarihin ön planına yerleşti. Olaylar, sermaye ile emek çıkarlarının özdeş olduğu, serbest rekabet sayesinde genel uyuma ve halkın genel refahına erişileceği yolundaki burjuva ekonomi öğretilerini daha bir şiddetle yalancı çıkardı hep. Bütün bunlar artık görmezden gelinemiyordu, nasıl ki bunların son derece yetersiz de olsa yine de kuramsal karşılığı olan İngiliz ve Fransız sosyalizmi de gözden uzak tutulamıyorsa. Ama henüz defedilememiş olan eski idealist tarih anlayışı, maddi çıkarlara dayalı sınıf kavgalarını tanımıyordu bile, hatta maddi çıkarı tanımıyordu; üretime olsun, her çeşit ekonomik ilişkiye olsun, ancak "kültür tarihi"nin alt düzeydeki öğeleri olarak şöyle bir değinip geçiyordu.

Yeni olgular, tarihin yeniden incelenmesini zorunlu kıldı ve görüldü ki, en ilkel aşamaları dışta tutulursa bu güne kadarki tarihin tümü sınıf mücadeleleri tarihidir, toplumun birbiriyle mücadele eden sınıfları her seferinde o dönemin üretim ve dolaşım ilişkilerinin, tek kelimeyle ekonomik ilişkilerin ürünüdür; demek ki her dönemde toplumun ekonomik yapısı gerçek temeli oluşturur, gerek hukuksal ve politik kurumların, gerekse dinsel, felsefi ve diğer anlayış tarzlarının her tarihsel zaman kesitinde oluşturduğu üst yapı, o dönemdeki alt yapıdan hareketle açıklanabilir. Hegel, tarih kavrayışını metafizikten kurtardı, diyalektik hale getirdi; ama onun kavrayışı özünde idealistti. Şimdi idealizm son sığınağından, tarih kavrayışından kovuluyordu, materyalist bir tarih kavrayışı vardı şimdi ve insanın varlığını onun bilincinden hareketle açıklamak yerine, insanın bilincini varlığından hareketle açıklamak için yol bulunmuştu.

Bundan böyle sosyalizm artık şu ya da bu yüksek dehanın tesadüfi buluşu olarak değil, tarihte ortaya çıkmış iki sınıfın, proletarya ile burjuvazinin mücadelesinin zorunlu ürünü olarak görülür oldu. Görevi de artık olabildiğince kusursuz bir toplum sistemi yaratmak değil, sınıfların ve sınıf mücadelelerinin zorunlu olarak içinden çıktığı tarihsel ekonomik akışı incelemek ve oluşan ekonomik durum içindeki çelişkinin çözüm araçlarını bulmaktı. Bu materyalist kavrayışla artık o

güne kadarki sosyalizm taşınamaz oldu, tıpkı diyalektikle ve yeni doğa bilimleriyle Fransız materyalizminin doğa kavrayışının taşınamaz oluşu gibi. O zamana kadarki sosyalizm gerçi mevcut kapitalist üretim tarzını ve sonuçlarını eleştiriyordu ama onları açıklayamıyordu, dolayısıyla üstesinden gelmesi de mümkün değildi; kötü diye suçlayabiliyordu ancak. İşçi sınıfının ayrılmaz parçası olan sömürüye ne kadar şiddetle karşı çıkıyorduysa, bu sömürünün nereden kaynaklandığını ve nasıl oluştuğunu açıkça belirlemekten de bir o kadar acizdi. Oysa kapitalist üretim biçimini, bir yandan tarihsel bağlantısıyla ve belli bir tarihsel dönem için zorunlu oluşuyla, yani demek ki yok olmaya da zorunlu oluşuyla ortaya koymak gerekiyordu, ama öbür yandan onun hâlâ gizli kalmış iç yapısını da açığa çıkarmak söz konusuydu. İşte bu, artı değer'in keşfiyle gerçekleşti. Ödenmemiş emeğe el koymanın, kapitalist üretim tarzının ve o yolla gerçekleşen işçi sömürüsünün asal biçimi olduğu kanıtlandı; iş gücünü meta piyasasında bir meta gibi tam fiyatıyla satın alsa bile kapitalistin, işçinin sırtından, ödediğinin fazlası bir değer elde ettiği ve bu artı değerin mülk sahibi sınıfların elinde sürekli birikerek yoğunlaşan sermayenin artış değerini oluşturduğu kanıtlandı. Böylece hem kapitalist üretimin, hem de sermayenin üremesinin kaynağı açıklanmıştı.

Bu her iki büyük buluşu: gerek materyalist tarih kavrayışını, gerekse artı değer yoluyla kapitalist üretimin gizinin açığa dökülmesini Marx'a borçluyuz. Bunlar sayesinde sosyalizm bir bilim oldu. Bundan sonra yapılacak olan, onun tüm ayrıntıları ve bağıntıları ile geliştirilmesiydi.

III

Materyalist tarih anlayışı şu önermeden hareket eder: Üretim ve ürünlerin değişimi her toplumsal düzenin temelini teşkil eder; tarihte ortaya çıkan her toplumda zenginliklerin dağılım biçimi ve böylece toplumun sınıflara ve kesimlere ayrılması, neyin nasıl üretildiğine ve üretilenlerin mübadelesinin nasıl yapıldığına bağlıdır. Buna göre, tüm toplumsal değişmelerin ve tüm politik dönüşümlerin asıl nedenlerini, insanların zihinlerinde değil, ebedi hakikate, ebedi adalete yönelik görüşlerde değil, üretim ve mübadele biçimlerindeki değişimlerde aramak gerekiyor; söz konusu dönemin felsefesinde değil, ekonomisinde aramak gerekiyor. Mevcut toplumsal kurumların akla aykırı ve adaletsiz olduğunun, aklın saçmalığa, hayrın eziyete dönüştüğünün iyice anlaşılması, yalnızca, üretim yöntemlerinde ve mübadele biçimlerinde sessiz sedasız dönüşümlerin olduğuna ve daha önceki ekonomik koşullara göre şekillenmiş toplum düzeninin artık onlara uymadığına işarettir. Bunu söylemekle, saptanan uyumsuzlukları gidermenin araçlarının da bizzat o değişen üretim ilişkilerinin içinde –az veya çok gelişmiş olarak– bulunması gerektiği söylenmiş oluyor. O araçlar kafadan icat edilmeyecek, kafa çalıştırarak üretimin ortada duran maddi gerçekleri içinden bulunup çıkarılacaktır.

Peki buna göre modern sosyalizmin durumu nedir?

Mevcut toplum düzenini –hemen genellikle kabul edildiği üzre– şimdi egemen sınıf olan burjuvazi yaratmıştır. Marx'tan bu yana kapitalist üretim biçimi denen burjuvaziye özgü üretim tarzı, feodal düzenin karşılıklı kişisel bağlarıyla olduğu gibi, gerek yerel, gerekse belli kesimlere özgü ayrıcalıklarıyla yürüyemezdi; burjuvazi, feodal düzeni yıktı ve onun enkazı üzerine burjuva toplum anlayışını, serbest rekabetin, başına buyrukluğun, meta sahiplerine hak eşitliğinin ve işte bütün o burjuva nimetlerine ne deniyorsa onların egemenliğini oturttu. Kapitalist üretim tarzı şimdi rahatça serpilip gelişebilirdi. Burjuvazinin yönetiminde oluşturulan üretici güçler, buharın ve alet üreten yeni makineleşmenin eski manüfaktürü büyük sanayiye

dönüştürmesinden sonra görülmedik bir hızla ve işitilmedik ölçüde gelişti. Ama kendi döneminde nasıl manüfaktür ve onun etkisiyle daha da gelişen zanaatçılık, loncaların feodal bağlarıyla çelişkiye düştüyse, çok daha gelişkin büyük sanayi de kapitalist üretim biçiminin onu sıkıştırdığı dar sınırlarla çelişkiye düştü. Yeni üretici güçler, burjuvazinin onları kötüye kullanma biçimini çoktan aşmış durumda ve üretici güçler ile üretim tarzı arasındaki bu çelişki, hiç de insanlığın tanrısal adalete karşı ezeli günahı gibi insanların kafalarında oluşmuş bir çelişki değil, gerçek olaylarda yaşanıyor; nesnel, bizim dışımızda, hatta ona neden olan insanların bile isteklerinden ya da eylemlerinden bağımsız. Modern sosyalizm, bu gerçek çelişkinin düşünsel refleksinden, onun öncelikle doğrudan acısını çeken sınıfın, işçi sınıfının kafasında doğurduğu fikir yansımasından başka bir şey değildir.

Peki bu çelişki nerede yatıyor?

Kapitalist üretimden önce, yani ortaçağda, genel küçük işletmecilik, çalışanların kendi üretim araçları üzerindeki özel mülkiyetine dayanıyordu: küçük, özgür ya da bağımlı çiftçilerin tarım üretimi, kentlerde zanaatçılık. Emek araçları –toprak, tarım aleti, atölye, zanaat aletleri– tekil çalışanın çalışma aracıydı, yalnızca kişisel kullanıma göre hesaplanmıştı, dolayısıyla zorunlu olarak küçüktü, minicikti, sınırlıydı. Ama işte tam da bu nedenle genelde üreticinin kendi malıydı. Kapitalist üretim biçiminin ve onu yüklenen burjuvazinin tarihsel rolü ise, bu dağınık, sınırlı üretim araçlarını yoğunlaştırmak, genişletmek, günümüzdeki muazzam etkili üretim kaldıracına dönüştürmek olmuştur. Burjuvazinin bunu 15. yüzyıldan itibaren basit işbirliği, manüfaktür ve büyük sanayi olmak üzere üç basamak geçerek tarihte nasıl gerçekleştirdiğini Marx *Kapital*'in dördüncü bölümünde ayrıntılı biçimde göstermiştir. Ama yine aynı bölümde kanıtlandığı gibi burjuvazi, o tek tek kişilerin sınırlı üretim araçlarını, insanların yalnızca ve ancak toplu halde kullanabileceği, toplumsal üretim araçlarına dönüştürmeksizin öyle muazzam üretici güçler

haline getiremezdi. İplikçi çıkrığının, el dokuma tezgâhının, demirci çekicinin yerini, iplik makinesi, mekanik tezgâh, buhar çekici aldı; tek kişilik atölyenin yerine yüzlerce, binlerce kişinin birlikte çalışmasına olanak veren fabrika geçti. Ayrıca, üretim araçları gibi üretimin kendisi de tek tek işlemler sırasından toplumsal etkinlikler dizisine dönüştü ve ürünler, tek tek kişilerin ürünleri olmaktan çıkıp toplumsal ürün halini aldı. Fabrikadan gelen iplik, dokunmuş kumaş veya metal eşya, artık çok sayıda işçinin ortak ürünüydü, bitmesi için sırayla onların her birinin elinden geçmesi gerekiyordu. Tek başına hiçbiri, bunu ben yaptım, bu benim ürünüm, diyemezdi.

Ama toplumda eğer kendiliğinden, plansızca, yavaş yavaş ortaya çıkan iş bölümü üretimin asal biçimiyse, bu durum, ürünleri de meta biçimini almaya zorlar, ürünlerin mübadelesi için, tek tek üreticileri çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak üzere alım satım mahalline getirir. Ortaçağda durum buydu. Örneğin köylü, kendi tarım ürünlerini zanaatçıya satar, karşılığında da onun yaptığı üründen alırdı. Derken bu tek tek üreticiler toplumuna, meta üreticileri toplumuna, yeni üretim biçimi girdi; toplumun bütününde egemen olan kendiliğinden, plansız iş bölümünün ortasına tek bir fabrikada örgütlenmiş planlı iş bölümünü yerleştirdi; bireysel üretimin yanına toplumsal üretim geldi. Her ikisinin ürünü aynı pazarda satılıyordu, yani en azından birbirine yakın fiyatlarla. Ama planlı organizasyon, kendiliğinden iş bölümüne oranla daha güçlüydü; toplumsal biçimde üreten fabrikalar, ürünlerini, küçük üreticilerden daha ucuza malediyorlardı. Bireysel üretimler birbiri ardına yıkıldı; toplumsal üretim, bütün eski üretim tarzını temelden değişime uğrattı. Ama onun bu devrimci karakteri öylesine az fark edildi ki, tam tersine meta üretimini desteklemenin ve yükseltmenin aracı olarak kullanıldı. Toplumsal üretim, meta üretiminin ve meta mübadelesinin hazırda var olan belli kaldıraçlarıyla, tüccar sermayesi, zanaatçılık, ücretli emek ile doğrudan bağlantı içinde oluşmuştu. Kendisi meta üretiminin yeni bir biçimi olarak ortaya çıkarken, meta üretiminin mülk edinme biçimleri, toplumsal üretim için de tümüyle geçerliliğini koruyordu.

Meta üretiminin ortaçağda gelişen biçiminde, emeğin ürününe kimin sahip olacağı sorusu akla bile gelemezdi. Bireysel bir üretici, genellikle kendisinin olan, çoğu kez kendi ürettiği hammaddeden, kendi üretim araçlarıyla ve kendi el emeğiyle veya ailece çalışmayla o ürünü yapmıştı. Onu bir de sahiplenmeye hiç ihtiyacı yoktu, zaten kendiliğinden sahibiydi onun. Demek ki ürünün sahipliği, kendi emeğine dayanmaktaydı. Başkasının yardımı bile gerekse, bu önemsizdi genellikle ve çoğu kez ücret dışında başka ödüllerle de karşılanırdı: Loncada çırak veya kalfa olan kişi, bedel veya ücret almaktan ziyade meslek öğrenmek için çalışırdı. Böyleyken üretim araçlarının büyük atölyelerde veya manüfaktürlerde yoğunlaşması ve gerçekten toplumsal üretim araçlarına dönüşmesi geldi. Ama toplumsal üretim araçları ve ürünler, hâlâ önceki gibi tek tek kişilerin üretim aracı ve ürünü olarak işlem görmeye devam etti. O zamana kadar üretim aracının sahibi, ürününe de kendi ürünü olduğu için ve başkasının yardımı yalnızca istisna olarak katıldığı için sahip oluyorken, şimdi üretim aracının sahibi, ürün artık asla kendi ürünü olmadığı halde, tam tersine tümüyle başkasının emeğinin ürünü olduğu halde ürüne sahip olmayı sürdürdü. Yani bundan böyle toplumsal olarak üretilen ürünler, üretim araçlarını gerçekten harekete geçiren ve ürünü gerçekten üretmiş olanların değil, kapitalistlerin oldu. Üretim araçları ve üretim özünde toplumsallaştı. Ama herkesin ancak kendi ürettiğine sahip olup pazara götürebildiği, tek tek kişilerin özel üretimini şart koşan sahiplenme biçimine tabiydi. Üretim biçimi, bu sahiplenme biçimine teslim ediliyor ama onun ön şartını ortadan kaldırıyor.* Yeni üretim tarzına kapitalist karakterini veren bu çelişki, günümüzün tüm çatışmasını bağrında saklamakta. Yeni üretim tarzı, belirleyici üretim alanlarında ve ekonomik olarak belirleyici ülkelerin hepsinde daha fazla

* Sahiplenme biçimi aynen kalsa bile sahiplenmenin karakterinin yukarıda sergilenen olgu nedeniyle üretimden hiç de daha az devrime uğramadığını burada tartışmaya gerek yok. Ben kendi ürünüme mi sahip çıkıyorum, yoksa başkasının ürününe mi, bu ikisi elbette birbirinden çok farklı sahiplenme biçimleri. Bu arada: Tüm kapitalist üretim tarzını bağrında taşıyan ücretli çalışma çok eskidir; köleliğin yanında da tek tük ve dağınık olarak yüzyıllar boyu süre gelmiştir. Ama bu tohum ancak tarihsel ön koşullar gerçekleşince kapitalist üretim tarzına gelişebildi.

egemen oldukça ve bireysel üretim önemsiz bir kalıntı durumuna düştükçe, toplumsal üretim ile kapitalist sahiplenme arasındaki uzlaşmazlık da bir o kadar keskin gün ışığına çıkar oldu.

İlk kapitalistler, belirttiğimiz gibi, ücretli emeği önlerinde hazır buldular. Ama bu bir istisna olarak, bir yan çalışma, bir yardım, bir geçici çalışma olarak vardı. Ara ara gündeliğe giden toprak işçisinin, kendi için kalan 3-3,5 dönüm toprağı vardı, sıkışınca geçimini sırf onlarla sağlayabiliyordu. Lonca kuralları, bugünün kalfasını yarının ustası yapmak için işlerdi. Ama üretim araçları toplumsallaşmaya dönünce ve kapitalistlerin ellerinde yoğunlaşınca bu değişti. Küçük bireysel üreticinin üretim aracı ürünü gibi giderek değersizleşti; kapitaliste ücret karşılığı çalışmaktan başka çaresi kalmadı. Daha önce istisna olan, yardım için yapılan ücretli çalışma, tüm üretimin kuralı ve asal biçimi oldu; daha önce yan meşguliyet iken şimdi işçinin tek eylemi haline geldi. Ara ara ücretli çalışan işçi, hayat boyu böyle çalışır oldu. Üstelik hayat boyu ücretli çalışan işçilerin sayısı, feodal düzenin yıkılması, feodal beylere yakınlığın çözülmesi, köylülerin çiftliklerden kovulmaları ve benzer nedenlerle muazzam arttı. Bir yanda kapitalistlerin ellerinde yoğunlaşan üretim araçları, öbür yanda iş gücünden başka hiçbir şeye sahip olmama durumuna düşmüş üretici arasındaki ayrılma tamamlandı. Toplumsal üretim ile kapitalist sahiplenme arasındaki çelişki, burjuvazi ve proletarya arasındaki karşıtlık olarak gün ışığına çıktı.

Toplumsal bağlarını ürünlerinin mübadelesiyle sağlayan bireysel meta üreticileri toplumuna, kapitalist üretim biçiminin sokulduğunu gördük. Ama meta üretimine dayalı toplumların kendine özgü bir niteliği vardır, üreticiler kendi toplumsal ilişkileri üzerindeki egemenliklerini yitirmişlerdir. Her biri, rastlantısal üretim araçlarıyla kendisi için ve kendi özel ihtiyaçlarını mübadeleyle sağlamak için üretir. Kendi malından pazara ne kadar geleceğini, esasında bunun ne kadarına ihtiyaç olduğunu, kendi bireysel ürününün gerçek bir talep bulup bulamayacağını, masraflarını çıkarıp çıkaramayacağını, hatta satıp satamayacağını, hiç bilmez. Toplumsal üretimde anarşi hüküm sürer. Ama her üretim biçimi gibi meta üretiminin de, ken-

dine özgü, içkin, ayrılamaz yasaları vardır; ve bu yasalar o anarşiye rağmen, onun içinde ve onun sayesinde işler. Toplumsal bağıntıların tek süregiden biçimi olan mübadele içinde belli ederler kendilerini ve bireysel üreticilere karşı rekabetin zorunlu yasaları olarak geçerliliklerini gösterirler. Üreticiler başlangıçta bilemez bu yasaları; ancak uzun deneyimler sonucu öğrenmeleri gerekir onları. Demek ki bu yasalar, üreticilere rağmen ve üreticilere karşı olarak, onların üretim biçimlerinin gözü kapalı işleyen doğa yasaları gibi işlerler. Ürün, üreticilere egemen olur.

Ortaçağ toplumunda, özellikle de ilk yüzyıllarda üretim esas olarak kişinin kendi gereksinimini karşılamaya yönelikti. Her şeyden önce sadece çiftçi ve ailesinin gereksinimlerini karşılıyordu. Kırda olduğu gibi kişisel bağımlılık ilişkilerinin bulunduğu her yerde bu durum feodal beyin ihtiyaçlarının karşılanmasına da yarıyordu. Böyle olunca hiçbir mübadele olmuyordu, dolayısıyla da ürünlerin meta niteliği yoktu. Çiftçinin ailesi, aletten giysiye, ihtiyaç duyduğu hemen her şeyi kendi üretiyordu. Ne zaman ki kendi gereksiniminden ve feodal beye yükümlü olunan ayni ödemeden fazlasını üretir duruma geldi, ancak o zaman meta da üretir oldu; toplumsal mübadeleye arzedilen, satışa sunulan fazla ürün, metalaştı. Kentli zanaatçılar ise daha baştan mübadele için üretmek zorundaydılar. Ama onlar da kendi ihtiyaçlarının büyük kısmını yine kendileri karşılıyorlardı; bahçeleri ve küçük tarlaları vardı; hayvanlarını kamu malı olan ormana salıyorlardı, kerestelik ve yakacak odunu da o orman sağlıyordu; kadınlar keten, yün vb. eğiriyordu. Mübadele amaçlı üretim, yani meta üretimi, yeni başlamıştı. Dolayısıyla mübadele sınırlıydı, pazar sınırlıydı, üretim biçimi sabitti, dışa karşı yerel kapanıklık, içe karşı yerel bütünleşme; kırda Mark, kentte lonca vardı.

Fakat meta üretiminin genişlemesiyle, özelikle de kapitalist üretim biçiminin ortaya çıkmasıyla, meta üretiminin o zamana dek görünmeyen yasaları da daha açıktan ve daha şiddetle kendini gösterdi. Eski bağlar gevşedi, eski kapanıklık duvarları yıkıldı, üreticiler giderek artan oranda bağımsız ve bireysel meta üreticilerine dönüştüler. Toplumsal üretimde anarşi ortaya çıktı ve giderek doruğa eriş-

ti. Oysa kapitalist üretim tarzının bu anarşiyi toplumsal üretime yükseltmede kullandığı temel araç, anarşinin tam karşıtıydı: her bir üretim tesisinde üretimin artan oranda toplumsal örgütlenmesi. Bununla kapitalist üretim biçimi, eskinin sakin kararlılığına da son verdi. Bir sanayi koluna girdiyse, işletmede kendisinin yanında eskiden kalma hiçbir yöntemin sürmesine izin vermedi. Zanaatkârlığa baskın çıktığı yerlerde, o eski el sanatını yok etti. Çalışma ortamı savaş alanına döndü. Büyük coğrafi keşifler ve onları izleyen sömürgeleştirmeler[67], pazarları çoğalttı ve zanaatın manüfaktüre dönüşümünü hızlandırdı. Yalnızca tek tek yerel üreticiler arasında mücadele patlak vermekle kalmadı; yerel mücadeleler kendi açılarından genişleyerek ulusal mücadelelere, 17. ve 18. yüzyılın ticaret savaşlarına vardı.[68] Nihayet büyük sanayi ve oluşturulan dünya pazarı, mücadeleyi evrensel boyuta çıkardı ve görülmedik bir şiddete vardırdı. Tek tek kapitalistler arasında, bütün sanayiler ve bütün ülkeler arasında olduğu gibi, doğal ya da yaratılmış üretim koşulları, var olmanın ya da yok olmanın kaderini belirler oldu. Altta kalan, acımasızca saf dışı edildi. Darwin'deki bireyin hayatta kalma mücadelesi, doğadan alınıp daha da vahşileştirilerek topluma aktarılmıştır. Hayvanın doğal konumu, insanlığın gelişmesinin doruk noktası haline gelmiştir. Toplumsal üretim ile kapitalist sahiplenme arasındaki çelişki şimdi, her bir fabrikada üretimin örgütlenmesi ile bütün toplumdaki üretim anarşisi arasında karşıtlık olarak kendini gösteriyor.

Kapitalist üretim biçimi, daha ortaya çıkışında içerdiği çelişkinin bu iki görünümüyle, Fourier'nin çok önce saptadığı "kısır döngü" tarzında çıkmaz bir yol izleyerek hareket etmektedir. Dahası, Fourier'nin kendi zamanında göremediği şey, bu döngünün daralmakta olduğuydu, öyle ki hareket daha ziyade, gezegenlerin merkezle çarpışmalarında olduğu gibi bir sonla noktalanacak sarmal bir biçim alıyor. Üretimdeki toplumsal anarşinin itici gücü, insanların büyük bir çoğunluğunu giderek artan oranda proleterleştirmekte, oysa bu üretim anarşisine son verecek olan da yine proleter kitlelerdir. Toplumsal üretim anarşisinin itici gücü, büyük sanayinin makineleri sonsuz mükemmelleştirme yetisini, her bir sanayici kapitalist

için, batmaktan kurtulmanın yolu olarak, makinelerini sürekli daha mükemmelleştirme mecburiyetine dönüştürüyor. Ama makineleri mükemmeleştirmek, insan emeğini gereksizleştirmek demektir. Makineleşmeye geçmek ve bunu artırmak eğer az sayıda makine işçisinin milyonlarca zanaatçının yerini alması demekse, makinelerin daha iyileştirilmesi de giderek daha çok sayıda bizzat makine işçisinin işten atılması demektir ve bu da sermayenin ihtiyaç duyduğu ortalama istihdamı aşan sayıda yedek işçi elde etmek anlamına gelir, daha 1845'te* kullandığım deyimle tam da yedek sanayi ordusu oluşturmak demektir bu; sanayi yüksek tempoda çalıştığında kullanılmak üzere hazır tutulan yedekler, ama kaçınılmaz kriz geldiğinde de sokağa atılmak üzere, her zaman için işçi sınıfının sermaye ile ölüm kalım mücadelesinde ayak bağı olmak üzere, ücretleri sermayenin ihtiyacına göre düşük düzeyde tutmanın regülatörü olmak üzere, yedekler. İşte makinelerin, Marx'ın diliyle söylersek, sermayenin işçi sınıfına karşı en güçlü savaş aracı olması ve üretim aracının işçinin elinden rızkını sürekli gasp etmesi, işçinin kendi ürününün işçiyi köleleştiren bir alete dönüşmesi, böyle oluyor. Üretim aracının ekonomikleştirilmesinin, daha baştan emek gücünü en pervasız biçimde boşa harcamak ve emeğin işlevine ilişkin normal koşulları gasp etmek anlamına gelmesi; çalışma süresini kısaltmada en etkin araç olan makinelerin, işçinin ve ailesinin tüm yaşam süresini, sermayenin değerlenmesi adına yedek çalışma süresine dönüştürmek için en şaşmaz araç olarak kullanılması, böyle oluyor; birinin fazla çalışmasının bir başkası için işsiz kalmak anlamına gelmesi ve tüm dünya üzerinde tüketici kovalayan büyük sanayinin, kendi evinde kitlelerin tüketimini açlık derecesine indirmesi ve böylece kendi iç pazarının kuyusunu kazması, böyle oluyor işte. "Göreceli fazla nüfusu ya da yedek sanayi ordusunu, sermaye birikiminin enerjisi ve kapsamı ile sürekli dengede tutan yasa, işçiyi, Hephaistos'un zincirlerinin Prometheus'u kayaya bağladığından çok daha sıkı sermayeye bağlamaktadır. Bu yasa, sermaye birikimini karşılayacak oranda bir sefalet birikimini şart koşuyor. Demek ki bir kutupta servet birikimi,

* Lage der arbeitenden Klasse in England, s. 109 (İngiltere'de İşçi Sınıfının Durumu).

aynı anda öteki kutupta, yani kendi ürününü sermaye olarak üreten sınıf tarafında, sefaletin, çalışma eziyetinin, köleliğin, cehaletin, canavarlaşmanın, ahlak çöküntüsünün birikmesi demek oluyor." (Marx, *Kapital*, s. 671) Ve kapitalist üretim tarzından, ürünlerin başka tür bir dağıtımını beklemek, bir bataryanın elektrotlarından, bataryaya bağlı oldukları sürece suyu hiç ayrıştırmamalarını ve artı kutupta oksijenin, eksi kutupta hidrojenin oluşmamasını istemek gibi bir şeydir.

Modern makineleşmenin durmadan artan mükemmelleşme yetisinin, toplumdaki üretim anarşisi aracılığıyla nasıl her bir sanayi kapitalisti için makinelerini sürekli daha iyileştirme ve üretim gücünü sürekli yükseltme mecburiyetine dönüştüğünü gördük. Üretim alanını genişletmek gibi salt pratik bir olanak da sanayi kapitalisti için aynı şekilde bir mecburiyete dönüşmektedir. Büyük sanayinin, gazların genleşmesi yanında çocuk oyuncağı kalacak kadar anormal genişleme gücü, şimdi önümüze her çeşit dirençle alay edercesine zorunlu bir niteliksel ve niceliksel genişleme ihtiyacı olarak çıkıyor. Büyük sanayinin ürünleri için direnç oluşturanlar, tüketim, sürüm ve pazarlardır. Oysa pazarların, yaygın ve oldukça yoğun genişlemesi, bir defa bambaşka ve çok ağır işleyen yasaların etkisindedir. Pazarların genişlemesi, üretimin genişlemesine ayak uyduramaz. Çatışma kaçınılmaz olur ve kapitalist üretim tarzını parçalamadığı sürece bir çözüm oluşturamadığı için, periyodikleşir. Kapitalist üretim, yeni bir "kısır döngü" oluşturmuştur.

Gerçekten de ilk genel krizin patlak verdiği 1825'ten bu yana, tüm sanayi ve ticaret dünyası, bütün uygar ülkelerin ve onların az ya da çok barbar yardakçılarının bulunduğu ülkelerdeki üretim ve mübadeleler, hemen her on yılda bir tekliyor. Ticaret tıkanıyor, pazarlar aşırı doyuyor, ürünler yığıldıkça daha satılamaz biçimde ortada kalıyor, nakit para görülmez oluyor, kredi ortadan kalkıyor, fabrikalar duruyor, emekçi yığınlar çok fazlasını ürettikleri temel ihtiyaç maddelerinden kendileri yoksun kalıyorlar, iflaslar, icra yoluyla satışlar birbirini kovalıyor. Durgunluk yıllar sürüyor. Yığılmış mal stokları az ya da çok indirimle nihayet eritilene kadar ve üretimle mübadele

yavaş yavaş yeniden rayına oturana kadar, ürünler gibi üretici güçler de ya yok pahasına elden çıkarılıyor veya imha ediliyor. Sonra giderek hız artıyor, tırısa kalkış başlıyor, sanayi tırısla giderken dörtnala geçiyor, bu da bir daha artıyor, ta ki sanayinin, ticaretin, finansın ve spekülasyonun bu dolu dizgin gidişi tam bir engelli koşuya varana dek ve sonunda da en soluk kesici sıçrayışların ardından yine başladığı yerde –krizin çukurunda– bitene dek. Ve hep bir daha, bir daha. 1825'ten bu yana tam beş kez yaşadık bunu ve şu anda da (1877) altıncısını yaşamaktayız. Üstelik bu krizlerin karakteri öylesine belirgin ki, Fourier daha ilkini: crise pléthorique, aşırı bolluk krizi[69], diye nitelemekle hepsinin adını koymuş oluyordu.

Krizlerde, toplumsal üretimle kapitalist sahiplenme arasındaki çelişki, şiddetli bir kopuşa varır. Meta dolaşımı o anda durur; dolaşım aracı olan para, dolaşımın engeline dönüşmüş, meta üretiminin ve meta dolaşımının tüm yasaları tepe taklak olmuş, ekonomik çatışma, doruğa çıkmıştır: Üretim biçimi, mübadele biçimine karşı isyan halindedir.

Fabrika içinde üretimin toplumsal örgütlenişinin, toplumdaki üretim anarşisiyle yan yana veya onun etkisi altında duramayacak düzeye eriştiği bir gerçektir –işte bu gerçek, krizler sırasında birçok büyük kapitalistin ve daha da çok sayıda küçük kapitalistin batmasıyla oluşan müthiş sermaye yoğunlaşması sayesinde kapitalistlerin kendileri için bile elle tutulur hale gelmiştir. Kapitalist üretim tarzının tüm işleyişi, kendi yarattığı üretici güçlerin baskısı altında acze düşmüştür, üretim araçları yığınının tümünü sermayeye çevirememektedir; boşta kalmıştır onlar ve bu yüzden yedek sanayi ordusu da boşta kalmak zorundadır. Üretim araçları, temel ihtiyaç maddeleri, mevcut işgücü olsun, üretimin ve genel servetin tüm bu öğeleri, aşırı bolluk halinde mevcuttur. Ama Fourier'nin dediği gibi "aşırı bolluk, yoksunluğun ve kıtlığın kaynağı oluyor", çünkü üretim araçlarının ve temel ihtiyaç maddelerinin sermayeye çevrilmesini engelleyen de odur. Çünkü kapitalist toplumda üretim araçları, önce sermayeye, yani insan emeğini sömürme aracına dönüşmeden çalışamazlar. Üretim araçlarının ve hayati ihtiyaç maddelerinin sermaye niteliğini

alma zorunluluğu, onlarla işçiler arasında bir hayalet gibi durur. Tek başına o nitelik, üretimin nesnel ve kişisel kaldıracının bir araya gelmesini önlemeye yeter. Tek başına o, üretim araçlarına işlemeyi, işçilere ise çalışmayı ve yaşamayı yasaklar. Yani bir yandan kapitalist üretim tarzının bu üretici güçleri daha fazla yönetmeye gücünün yetmediği kanıtlanmıştır; öbür yandan ise bu üretici güçler, çelişkinin çözümü için ve kendilerinin sermaye niteliğinden kurtarılmaları, toplumsal üretici güçler olarak esas niteliklerinin gerçekten tanınması için sürekli artan bir güçle bastırmaktadır.

Muazzam gelişen üretici güçlerin, sermaye niteliklerine karşı bu direnişleri ve toplumsal doğalarının tanınması için sürekli artan bu baskıları, bizzat kapitalist sınıfı da, elbet kapitalizm koşulları içinde olabildiği kadarıyla, kendilerine toplumsal üretici güçler muamelesi yapmaya zorlamaktadır. Hem sanayinin sınırsız kredi pompalamasıyla işleyen yüksek tempoda çalışma dönemi, hem de büyük kapitalist işletmelerin bile battığı kriz dönemi, üretim araçlarını büyük miktarlarda toplumsallaştırmanın öyle bir biçimini dayatıyor ki bu, çeşitli türlerde anonim ortaklıklar olarak çıkıyor karşımıza. Bu üretim ve ulaşım araçlarının bazıları daha baştan öylesine büyük çaplı ki, demiryolları gibi örneğin, kapitalist sömürünün herhangi bir başka biçimini dışlıyor. Hatta belli bir gelişim basamağının ötesinde bu biçim de yetersiz kalıyor; ülke içindeki belli bir sanayi dalındaki büyük üreticiler, üretimi yönlendirmek amacıyla "tröst" çatısı altında birleşiyorlar; üretilecek toplam miktarı saptayıp kendi aralarında bölüşüyorlar ve böylece baştan saptanan ürün satış fiyatını dayatıyorlar. Ama böylesi tröstler işlerin ilk kötüleşmesinde dağılıverdikleri için böylece daha da merkezleşmiş toplumsallaşmaları zorunlu kılmaktalar: Sanayi dalının tümü tek bir büyük anonim şirkete dönüşür, ülke içi rekabet, yerini bu tek şirketin ülke içi tekeline bırakır; daha 1890'da İngiliz alkali sanayinde oldu bu, mevcut 48 büyük fabrikanın tek elde toplanması sonucu bu sanayi dalı 120 milyon Mark sermayeli bir şirketin tekelinde yönetilmektedir.

Tröstlerde serbest rekabet tekele dönüşür, kapitalist toplumun plansız üretimi, gelip çatan sosyalist toplumun planlı üretimine tes-

lim olur. Tabii ki önce kapitalistlerin çıkarına ve yararına olduğu ölçüde gerçekleşir. Ama burada sömürü öylesine elle tutulur bir durumda olur ki, yıkılmaya mahkûmdur. Hiçbir halk, tröstlerin yönettiği bir üretime, küçük bir kâr avcısı çetesinin koskoca topluluğu böylesine pervasızca sömürmesine razı olamaz.

Şöyle ya da böyle, tröstlü ya da tröstsüz, kapitalist toplumun resmi temsilcisi olan devlet, eninde sonunda üretimi yönetme yükümlülüğünü üstlenmek zorunda.* Bu devlet mülkiyetine dönüşme zorunluluğu önce büyük ulaşım iletişim tesislerinde; posta, telgraf, demiryolu işletmesinde ortaya çıkıyor.

Nasıl ki krizler burjuvazinin modern üretici güçleri yönetmede yetersizliğini açığa çıkarıyorsa, büyük üretim ve ulaşım tesislerinin anonim şirketlere, tröstlere veya devlet mülkiyetine dönüşümü de, bu amaç için burjuvazinin gereksizliğini gösterir. Kapitalistlerin her çeşit toplumsal işlevlerini şimdi maaşlı memurlar yerine getiriyor. Kapitalistin artık sermaye rantlarını cebe indirmekten, faiz kuponu kesmekten ve kapitalistlerin birbirlerine sermaye aktardıkları borsada oynamaktan başka toplumsal bir eylemi kalmadı. Kapitalist üretim tarzı önce işçileri nasıl kovduysa şimdi de kapitalistleri kovuyor

* Zorunda, diyorum, çünkü ancak üretim ve ulaşım araçlarının gelişimi anonim şirketlerin yönetimini gerçekten aşmışsa, yani devletleştirme ekonomik olarak karşı çıkılamaz olmuşsa, işte ancak bu durumda devletleştirme, bunu bugünkü devlet yapacak bile olsa, ekonomik bir ilerleme olur, tüm üretici güçlerin toplum mülkiyetine geçirilmesinin bir ilk adımı olur. Ama son zamanlarda, Bismarck kendini devletleştirmeye adayalıberi, belli bir sahte sosyalizm türedi, öyle ki, Bismarck'ınkini bile dahil ederek her çeşit devletleştirmeyi orada burada sosyalistlik diye açıklayacak kadar yalakalığa düştü. Tütünün devletleştirilmesi sosyalistlik olsaydı, Napolyon ile Metternich sosyalizmin kurucuları arasında sayılırdı. Belçika devleti salt gündelik politika ve finans gerekçeleriyle demiryolu ana hatlarını kendisi inşa etti diye, ya da Bismarck hiçbir ekonomik zorunluluk olmaksızın, sırf savaş durumuna göre düzenleyip daha iyi kullanabilmek adına, sırf demiryolu memurlarını hükümet boyunduruğunda yetiştirmek adına ve en önemlisi, sırf kendine meclis kararı gerektirmeyen bir gelir kaynağı sağlamak adına, Prusya demiryolu ana hatlarını devletleştirdiyse - bunlar, doğrudan ya da dolaylı, bilinçli ya da bilinçsiz, hiçbir biçimde sosyalistçe adımlar değildi. Aksi halde, kraliyet deniz ticareti,[70] kraliyet porselen imalatı, hatta orduda alayın terzisi ve hatta hatta, otuzlu yıllarda Friedrich Wilhelm III döneminde hinoğluhin birinin önerdiği genelevlerin devletleştirilmesi, sosyalist düzenleme olarak sayılmalıydı.

ve onları da aynen işçiler gibi, ilk anda henüz yedek sanayi ordusuna değilse bile, nüfusun fazlalıkları arasına sürüyor.

Ama ne anonim şirketlere ve tröstlere dönüşme, ne de devlet mülkiyetine dönüşme, hiçbiri üretici güçlerin kapitalist niteliğini ortadan kaldırmıyor. Anonim şirketlerde ve tröstlerde bu apaçıktır. Modern devlete gelince, o da salt kapitalist üretim biçiminin genel dış koşullarını gerek işçilerin gerekse tek tek kapitalistlerin saldırısına karşı ayakta tutmak adına burjuva toplumunun kendine sağladığı bir örgütlenmesidir. Modern devlet, biçimi ne olursa olsun, özünde kapitalist bir mekanizmadır, kapitalistlerin devletidir, ideal bir toplu kapitalisttir. Ne kadar çok üretici gücü kendi mülkiyetine alırsa bir o kadar daha gerçekten toplu kapitalist olur, bir o kadar daha çok yurttaşı sömürür. İşçiler, ücretli işçi olarak, proletarya olarak kalırlar. Sermaye ilişkileri ortadan kalkmaz, daha ziyade doruğa yükseltilir. Ama tepe noktaya varınca bu ilişkiler altüst olur. Üretici güçlerin devlet mülkiyetine geçmesi çelişkinin çözümü değildir ama çözüm aracını içinde barındırır.

Çözüm ancak modern üretici güçlerin toplumsal niteliğinin gerçekten tanınması, yani üretim, mülkiyet ve mübadele tarzının, üretim araçlarının toplumsal niteliğiyle uyumlu hale getirilmesi ile bulunabilir. Bu ise toplumun, kendi dışındaki her çeşit yönetimi aşmış olan üretici güçlerin mülkiyetini, apaçık ve dolambaçsız biçimde ele geçirmesiyle mümkün olur ancak. Böylece üretim araçlarının ve ürünlerin, bugün üreticilere karşı yönelen, üretim ve mübadele tarzlarını periyodik olarak çığırından çıkaran ve doğa yasaları gibi körlemesine bir şiddetle ve yıkarak etkiyen toplumsal niteliği, üreticilerce tam bir bilinçle işlerliğe kavuşturulmuş olur ve sakatlıkların, periyodik çöküşlerin nedeni olmaktan çıkıp, bizzat üretimin en güçlü kaldıracına dönüşür.

Toplumsal olarak etkiyen güçler, onların farkına varmadığımız ve onları hesaba katmadığımız sürece tam doğa yasaları gibi, körlemesine bir şiddetle ve yıkıcı olarak gösterirler etkilerini. Oysa onları bir kez tanıdıysak, işleyişlerini, yönelişlerini, etkilerini bir kez kavradıy-

sak, bizim onlara egemen olmamız ve amacımıza ulaşmak için onlardan yararlanmamız, artık kendi elimizdedir. Hele bugünkü muazzam üretici güçler için bu, özellikle geçerlidir. Onların doğasını ve karakterini anlamaktan inatla kaçındığımız sürece –işte kapitalist üretim tarzı ve onun savunucuları bu anlamaya direniyor– o üretici güçler, bize rağmen, bize karşı etki yaparlar, ayrıntısıyla anlattığımız biçimde bize egemen olurlar. Oysa bir kez onların doğası kavranınca, örgütlü üreticilerin elinde, şeytani efendiler olmaktan çıkıp gönüllü hizmetkârlara dönüşebilirler. Elektriğin yıldırımdaki yıkıcı şiddeti ile telgraf veya ampuldeki kontrole alınmış hali arasındaki fark gibidir bu; yangın ile insanların hizmetindeki ateş arasındaki fark gibi. Günümüz üretici güçlerinin doğasının nihayet tanınması, buna uygun davranılması ile, toplumsal üretim anarşisinin yerini, gerek tüm toplumun gerekse her bir bireyin ihtiyaçlarına göre toplumsal-planlı üretim düzenlemesi alır. Böylece, ürünün önce üreticiyi, ama, sonra kendisini sahipleneni de köleleştirdiği kapitalist mülkiyet biçiminin yerine, modern üretim araçlarının doğasına uygun mülkiyet biçimi geçer: Bir yanda üretimin korunmasının ve artırılmasının aracı olarak doğrudan toplumsal mülkiyet, öbür yanda hayati ihtiyaç ve zevk maddeleri olarak bireysel mülkiyet.

Kapitalist üretim tarzı toplumda giderek daha çok sayıda insanı proleterleştirmekle, yıkımın eşiğinde, yukarıda belirtilen dönüşümü gerçekleştirmeye zorlanan gücü yaratmış oluyor. Sürekli daha fazla toplumsallaştırılmış üretim aracını devlet mülkiyetine iterek, o dönüşümün gerçekleştirilme yolunu da kendisi gösteriyor. Proletarya devlet otoritesini ele geçirir ve üretim araçlarını önce devlet mülkiyetine dönüştürür. Ama böylece proletarya olarak kendi kendini ortadan kaldırır, tüm sınıf farklılıklarını ve karşıtlıklarını ortadan kaldırır ve devleti de devlet olarak ortadan kaldırır. Sınıf farklılıkları içinde devinen şimdiye kadarki toplum için devlet gerekliydi, yani o aşamada sömüren sınıf hangisi ise o sınıfın, kendi dışsal üretim koşullarını ayakta tutmak, özellikle de sömürülen sınıfın, mevcut üretim biçiminin belirlediği biçimde (kölelik, senyöre veya toprağa bağlı serflik, ücretli işçilik) zorla boyunduruk altında tutulmasını

sağlamak amacıyla bir örgütlenme gerekliydi. Devlet, tüm toplumun resmi temsilcisiydi, onun cisimleşmiş özetiydi; ama aslında sadece kendi döneminde tüm toplumu temsil eden bir sınıfın devleti idi: antik dönemde köle sahibi yurttaşların devleti, ortaçağda feodal soyluların devleti, günümüzde burjuvazinin devleti. Sonunda gerçekten tüm toplumun temsilcisi olduğunda ise devlet, kendi kendini gereksizleştirir. Artık baskı altında tutulması gereken bir sınıf kalmadığı anda; sınıf egemenliği ve şimdiye dek süregelen üretim anarşisi içinde bireysel olarak var olabilme mücadelesi ile birlikte bunlardan kaynaklanan çatışmalar ve aşırılıklar da saf dışı edildiği anda, temsil edilecek, yani özel bir baskı gücünü, bir devleti gerektirecek bir şey de kalmaz. Devletin gerçekten tüm toplumun temsilcisi olarak giriştiği ilk eylem –üretim araçlarının mülkiyetinin toplum adına ele geçirilmesi–, aynı zamanda onun devlet olarak son bağımsız eylemidir. Toplumsal koşullara devlet müdahalesi, bir alandan ötekine, ardı ardına gereksizleşir ve sonunda kendiliğinden yok olur; kişileri yönetme, yerini nesnelerin idaresi ve üretim süreçlerinin yönetimine bırakır. Devlet "kaldırılmış" olmaz, yavaş yavaş ölür. "Özgür halk devleti"[71] safsatasını buna göre ölçmek gerekir; yani bu safsatanın, hem ajitasyon bakımdan dönemsel geçerliliği hem de nihai bilimsel yetersizliği buna göre ölçülmelidir; keza, anarşist olarak anılanların, devletin bugünden yarına kaldırılmasını isteyen talebi de öyle.

Kapitalist üretim tarzının toplumsal nitelikle ortaya çıkmasından sonra, tüm üretim araçlarının mülkiyetini toplumun ele geçirmesi fikri, tek tek veya bütün taraflarca sık sık az ya da çok belirsiz biçimde geleceğin ideali olarak düşlendi. Ama bu, ancak uygulanması için gerekli koşullar gerçekten var olunca mümkün olabilmiş, tarihsel zorunluluk olabilmiştir. Bütün toplumsal ilerlemeler gibi bu da, sınıfların varlığının adaletle, eşitlikle vb. çeliştiğinin farkına varılmasıyla değil, sınıfları ortadan kaldırmak gibi safça bir istemle de değil, ancak belli yeni ekonomik koşulların oluşmasıyla gerçekleştirilebilir. Toplumun bir sömüren bir de sömürülen, bir egemen bir de ezilen sınıfa ayrılması, üretimin daha önceki zayıf gelişiminin zorunlu bir sonucuydu. Tüm toplumsal çalışmanın sağladığı ürün, herkesin var-

lığını sürdürebilmesi için zorunlu olanı ancak birazcık geçiyorsa, yani toplumun büyük çoğunluğu, sürekli veya hemen hemen sürekli çalışmak durumundaysa, böyle olduğu sürece bir toplum zorunlu olarak sınıflara ayrılır. Salt çalışmaya adanmış büyük çoğunluğun yanında, doğrudan üretken çalışmadan uzak ve toplumun ortak meseleleriyle: iş bölümüyle, devlet işleriyle, yargıyla, bilimlerle, sanatlarla vb. ilgilenen bir sınıf oluşur. Demek ki sınıflara bölünmenin temelinde iş bölümü yasası vardır. Ama bu, sınıflara bölünmenin şiddet ve gasp, hile ve aldatma yoluyla olmadığı anlamına gelmez ve egemen sınıfın bir kez başa geçince egemenliğini çalışan sınıfın sırtından pekiştirmesini ve toplum yönetimini kitlelerin daha da yoğun sömürülmesine dönüştürmesini engelleyemez.

Ama buna göre sınıflara ayrılmanın belli bir tarihsel haklılığı varsa da, bu yalnızca tarihin belli bir dönemi için ve belirli toplumsal koşullar için geçerlidir. Üretim yetmezliği üstüne oturan sınıfsal bölünme, modern üretici güçlerin tam gelişmesiyle defedilecektir. Gerçekten de toplumsal sınıfların ortadan kalkması ancak, salt şu ya da bu egemen sınıfın değil egemen sınıf denen şeyin ortadan kalktığı, yani sınıf farklılıklarının ortadan kalktığı, tarihsel anlamını yitirdiği, eskiyip göçtüğü bir tarihsel gelişim aşamasında mümkündür. Demek ki bunun olmasının ön şartı, üretim araçlarını ve ürünleri mülk edinecek, böylece de politik egemenliği ele geçirecek, eğitimde ve zihinsel yaşamda tekel oluşturacak bir sınıfın yalnızca gereksiz olması değil, ekonomik, politik ve entelektüel açıdan gelişmenin engeli haline gelmesidir. Bu noktaya gelindi işte. İçine düştüğü politik ve entelektüel iflas hali, burjuvazinin kendisi için de bir sır değil, ekonomik iflası ise zaten her on yılda bir yineleniyor. Her krizde toplum kendi kullanamadığı üretici güçlerinin ve ürünlerinin artışı içinde boğuluyor ve tüketici yetmezliğinden dolayı üreticilerin tüketecek şey bulamadığı saçma çelişki önünde çaresiz kalıyor. Üretim araçlarının genişleme gücü, kapitalist üretim tarzının onu sıkboğaz ettiği bağları parçalıyor. Bu bağlardan kurtulması, üretici güçlerin kesintisiz ve sürekli daha hızla ilerleyen gelişmesinin ve böylece üretimi fiilen sınırsız artırmanın biricik şartıdır. Dahası var. Üretim

araçlarının toplumsal mülkiyete geçmesi, yalnız üretimin önünde şimdi var olan yapay engeli değil, üretimin kaçınılmaz izleyicisi olup krizlerde doruğa çıkan üretici güç ve ürün savurganlığını, kaybını da ortadan kaldırır. Ayrıca, şimdiki egemen sınıfların ve politik temsilcilerinin çılgınca lüks harcamalarının önüne geçerek büyük miktarda üretici güç ve ürünü topluma kazandırır. Toplumsal üretim yoluyla tüm toplum öğelerine, sadece maddi olarak tamamıyla yeterli ve günden güne daha zenginleşen değil, bedensel ve zihinsel açıdan tam özgür eğitimi ve eylemi de garanti eden bir yaşam sağlamak olanağı, şimdi ilk kez var olmuştur, evet nihayet ilk kez, ama vardır artık.*

Üretim araçları mülkiyetinin topluma geçmesi sonucu meta üretimi ve böylece ürünün üreticiye egemen olması da ortadan kalkar. Toplumsal üretim içindeki anarşi, yerini planlı ve bilinçli örgütlenmeye bırakır. Kişinin hayatta kalabilme mücadelesi sona erer. Böylece insan ilk kez belli anlamda hayvanlar aleminden, hayvanca var oluş koşullarından ayrılıp gerçekten insanca yaşamaya geçer. İnsanı çevreleyen ve şimdiye dek insana hükmeden yaşam koşulları artık, kendi toplumsallaşmasının egemeni olduğu için ilk kez doğanın da gerçek ve bilinçli efendisi olan insanın kontrolündedir. Kendi toplumsal eyleminin, şimdiye dek kendisine yabancı duran, doğa yasaları gibi kendisine hükmeden yasalarını bundan böyle tam bir bilgilenmeyle kendisi kullanır ve böylece onlara hükmeder. İnsanlar, şimdiye dek doğal ve tarihsel bir zorunluluk olarak karşı karşıya bulundukları toplumsallaşmayı şimdi kendi özgür eylemleri olarak gerçekleştirirler. Şimdiye dek tarihe egemen olan nesnel, yabancı güçler, insanların kendi denetimine geçer. Ancak o andan itibaren

---

* Bazı rakamlar, modern üretim araçlarının, kapitalist baskı altında bile ne kadar büyük bir genişleme gücü olduğuna ilişkin yaklaşık bir fikir verebilir. Giffen'in[72] yaptığı hesaplamaya göre Büyük Britanya'nın ve İrlanda'nın toplam serveti yuvarlatılmış sayılarla şöyledir:

1814 ..... 2200 milyon Sterlin = 44 milyar Mark
1865 ..... 6100 milyon Sterlin = 122 " "
1875 ..... 8500 milyon Mark = 170 " "

Krizlerdeki üretim aracı ve ürün kaybına gelince; Alman sanayicilerinin 21 Şubat 1878'de Berlin'deki ikinci kongresinde, yalnız *Alman demir* sanayiinin kaybının son krizde 455 milyon Mark olduğu hesaplanmıştır.

insanlar kendi tarihlerini tam bir bilinçle kendileri yaparlar ve kendilerinin harekete geçirdikleri toplumsal nedenler ancak o andan itibaren ağırlıkla ve sürekli artan ölçüde kendi istedikleri etkileri yaratır. Bu, insanlığın zorunluluk aleminden özgürlük alemine sıçramasıdır.

Son olarak tarihsel gelişim çizgisini özetleyelim:

I. *Ortaçağ toplumu:* Küçük bireysel üretim. Üretim araçları bireysel kullanıma göredir, dolayısıyla ilkel, küçük çaplı, çok az etkilidir. Ürün, doğrudan üreticinin veya feodal beyin tüketimi içindir. Bu tüketimin ötesine geçen miktarda bir ürün varsa o sadece fazla ürün satışa sunulur ve mübadeleye girer: Yani meta üretimi başlangıç aşamasındadır; ama daha şimdiden *toplumsal üretimin anarşisini* bağrında taşır.

II. *Kapitalist devrim:* Sanayinin önce basit işbirliği ve manüfaktür yoluyla dönüşümü. O zamana dek dağınık konumda olan üretim araçlarının büyük atölyelerde yoğunlaşması, böylece bireysel üretim aracından toplumsal üretim aracına dönüşmesi –bu dönüşüm, büyüklük ve bütünlük açısından mübadelenin biçimini etkilemez. Eski mülkiyet biçimleri korunur. *Kapitalist* ortaya çıkar: üretim araçlarının sahibi olma niteliğiyle ürünlerin de sahibi olur ve onları metalaştırır. Üretim, toplumsal bir eylem olmuştur; mübadele ve onunla birlikte sahiplenme bireysel eylem olarak kalmıştır, tekil kişinin eylemi olarak sürmektedir: *Tekil kapitalist toplumsal ürünün sahibi olur*. Günümüz toplumunun içinde devindiği ve büyük sanayinin gün ışığına çıkardığı tüm öteki çelişkilerin de kaynağı olan temel çelişki.

> A. Üreticilerin üretim araçlarından kopuşu. İşçinin yaşam boyu ücretli çalışmaya mahkûm edilmesi. Proletarya ile burjuvazinin karşıtlığı.
>
> B. Meta üretiminde egemen olan yasaların artan oranda ortaya çıkışı ve yükselen etkisi. Dizginsiz bir rekabet mücadelesi. Tek fabrika içinde toplumsal düzenleme ile tüm üretim içinde toplumsal anarşi arasındaki çelişki.

C. Bir yandan rekabetin her fabrikatörü makineleri mükemmelleştirmeye zorlaması ve aynı anlama gelmek üzere gittikçe artan sayıda işçinin kapı önüne konması: yedek sanayi ordusu. –Öbür yandan yine rekabetin her fabrikatörü zorlayan yasası gereği üretimde sınırsız büyüme.– Her iki yandan üretici güçlerin görülmedik oranda gelişmesi, arzın talepten fazla olması, aşırı üretim, pazarların dolup taşması, on yıllık krizler, kısır döngü: Bir yanda üretim araçları ve ürün fazlası –öbür yanda işsiz ve temel ihtiyaç maddelerinden yoksun işçi fazlası; ama ürünün ve toplumsal servetin bu iki kaldıracı birlik olamazlar, çünkü üretimin kapitalist biçimi, üretici güçlerin çalışmasını, ürünlerin de dolaşımını engeller; bunlar daha önceden sermayeye dönüşmüş olsalar engellenmezdi, ama bunu da fazlalıkları engelliyor zaten. Çelişki saçmalık düzeyine yükselmiştir: Üretim tarzı, mübadele biçimine başkaldırıyor. Burjuvazinin kendi toplumsal üretici güçlerini daha fazla yönetme yetisinin olmadığı kanıtlanmıştır.

D. Kapitalistler de, üretici güçlerin toplumsal karakterini, kısmen de olsa tanımaya zorlanırlar. Büyük üretim ve ulaşım kuruluşları önce anonim şirketlerin, sonra tröstlerin, en sonunda da devletin mülkiyetine geçer. Burjuvazi gereksiz bir sınıftır artık; onun toplumsal işlevlerinin hepsi maaşlı memurlarca yerine getirilmektedir.

III. Proletarya devrimi. Çelişkilerin çözümü: Proletarya kamusal gücü ele geçirir ve bu güç, burjuvazinin elinden kaymakta olan üretim araçlarını kamu mülkiyetine dönüştürür. Bu eylemle üretim araçlarını o zamana kadar üstlendikleri sermaye özelliğinden kurtarır ve onlara toplumsal karakterlerinin gereğini tam yerine getirmek için özgürlük sağlar. Önceden saptanan plana göre bir toplumsal üretim artık mümkündür. Üretimdeki gelişme, farklı toplumsal sınıfların varlıklarının devamını tarihsel olarak anlamsız kılar. Toplumsal üretimden anarşinin kaybolması ölçüsünde devletin politik otoritesi de uykuya yatar. Nihayet kendi toplumsallaştırma türünün efendisi olmuş insanlar, böylece doğanın da efendisi olurlar, kendi kendilerinin efendisi olurlar -özgür olurlar.

Bu dünyayı özgürleştirme eylemini gerçekleştirmek, modern proletaryanın tarihsel işidir. Bunun tarihsel koşullarını ve böylece de doğasını araştırıp bugün ezilen ve eyleme çağrılan sınıfa kendi eyleminin koşularının ve doğasının bilincini kazandırmak, proleter hareketin teorik ifadesi olan bilimsel sosyalizmin görevidir.

1880 yılının Ocak ve Mart ortası arasında yazılmıştır.
Orijinali Almanca

Karl Marx-Friedrich Engels, Toplu Eserler, cilt 19, s. 189-228.

Friedrich Engels, (Die Entwicklung des Sozialismus von der Utopie zur Wissenschoft) Ütopyadan Bilime Sosyalizmin Gelişimi, tamamlanmış dördüncü baskı, Berlin 1891.

Önce Fransızca olarak "La Revue socialiste" dergisinin
3., 4. ve 5. sayılarında 20 Mart, 20 Nisan ve 5 Mayıs 1880'de, aynı yıl "Socialisme utopique et socialisme scientifique" başlıklı broşür olarak da Paris'te yayınlanmıştır.

EKLER

MARKSİZMİN ÜÇ KAYNAĞI VE ÜÇ UNSURU

V.İ. Lenin

Mart 1913'te yazılmıştır.
İlk kez Bolşevik Aylık Dergi'de yayınlanmıştır.

Marx'ın öğretileri, tüm uygar dünyada Marksizmi bir çeşit "zararlı tarikat" olarak değerlendiren burjuva biliminin (hem resmi hem de liberal) büyük kin ve düşmanlığı ile karşılanmıştır. Sınıf mücadelesi üzerinde şekillenen bir toplumda, 'tarafsız' bir sosyal bilim olamayacağından, başka bir tavır da beklenemez. Şu ya da bu şekilde tüm resmi ve liberal bilim, Marksizmin amansızca savaş ilan ettiği ücretli köleliği savunuyor. Ücretli kölelik düzeninin hüküm sürdüğü bir toplumda, bilimin tarafsız olmasını beklemek, fabrikatörlerden sermaye kârlarını düşürerek işçi ücretlerini yükseltmelerini beklemek kadar aptalca bir safdillik olurdu.

Fakat hepsi bu kadar değil. Felsefe ve sosyal bilimlerin tarihi, Marksizmin "sekterlik"le uzaktan yakından bir ilgisi olmadığını, yani dünya uygarlığının gelişim yolundan sapmış, dar görüşlü, kemikleşmiş bir öğreti olmadığını açık bir şekilde gösterir. Tam tersine, Marx'ın bütün dehası, öncelikle insanlığın gelişmiş düşüncelerinde mevcut olan sorulara cevap vermesinde saklıdır. Onun öğretisi sos-

yalizmin, ekonomi politiğin ve felsefenin en büyük temsilcilerinin öğretilerinin doğrudan devamı olarak doğmuştur.

Marksist öğretinin gücü doğruluğundan gelir; o kendi içinde eksiksiz ve uyumludur. İnsanlara, burjuva tabiyetinin her türden hurafeleri, tepkisi ya da savunmasıyla uzlaşmayan homojen bir dünya görüşü sunar. O, 19. yüzyılda insanlık tarafından yaratılmış en yüksek değerlerin temsilcisi olan, Alman felsefesi, İngiliz ekonomi-politiği ve Fransız sosyalizminin meşru varisidir. Marksizmin bu üç kaynağına, ki bunlar aynı zamanda onun unsurlarıdır da, özetle değineceğiz.

I

Marksizmin felsefesi materyalizmdir. Avrupa'nın modern tarihi boyunca, özellikle de her türden ortaçağ çöplüğüne, kurumlarda ve fikirlerdeki feodalizme karşı verilen kararlı mücadelenin arenası olan 18. yüzyıl sonu Fransa'sında, materyalizmin tek tutarlı felsefe olduğu, doğa bilimlerinin tüm öğretilerini doğruladığı, hurafelere, yobazlığa düşman olduğu kanıtlanmıştır. Bu nedenle demokrasinin düşmanları materyalizmi 'çürütmek', altını oymak ve lekelemek için her türlü yolu denemiş ve dinin desteklenmesi ya da savunulmasına varan her türden felsefi idealizmi çeşitli biçimlerde savunmuşlardır.

Marx ve Engels, felsefi materyalizmi en kararlı şekilde savundular ve bu temelden her türlü sapmanın ne kadar büyük bir hata olduğunu tekrar tekrar açıkladılar. Onların görüşleri Engels'in *Ludwig Feuerbach* ve *Anti-Dühring* çalışmalarında, *Komünist Manifesto* gibi bütün sınıf bilinçli işçilerin el kitabında net ve tam olarak açıklanmıştır.

Marx 18. yüzyıl materyalizminde kalmadı, felsefeyi geliştirdi. Bu felsefeyi, klasik Alman felsefesinin, özellikle de daha sonra yerini Feuerbach materyalizmine bırakan Hegelci sistemin kazanımlarıyla zenginleştirdi. Bu kazanımların en önemlisi diyalektiktir; yani en kapsamlı ve en derin biçimiyle gelişimin tek yanlılıktan uzak öğretisi, yani bize maddenin sonsuz gelişiminin yansımasını sunan, insan

bilgisinin göreliliği öğretisi. Burjuva filozofların eski ve kokuşmuş idealizme 'yeni' bir dönüşün ifadesi olan öğretilerine karşın, doğa bilimlerinin en son buluşları –radyum, elektronlar, elementlerin dönüşümü– Marx'ın diyalektik materyalizmini doğrulamıştır.

Marx, felsefi materyalizmi derinleştirerek ve geliştirerek tamamladı ve doğa algısını insan toplumu kavrayışına doğru genişletti. Marx'ın tarihsel materyalizmi, bilimsel düşüncenin en büyük başarılarından birisidir. Tarih ve politika görüşleri üzerinde daha önce hakim olan kaos ve keyfilik, yerini bütünsel ve uyumlu bir bilimsel teoriye bırakmıştır. Bu teori bize, üretici güçlerde yaşanan gelişmelerin bir sonucu olarak, bir toplumsal sistemden nasıl başka ve daha yüksek bir sistemin ortaya çıkacağını gösteriyor, tıpkı kapitalizmin feodalizmin bağrından çıkması gibi.

İnsanların algısı nasıl kendilerinden bağımsız olarak var olan doğayı, yani gelişen maddeyi yansıtıyorsa, toplumsal bilgisi de (yani çeşitli felsefi, dinsel, politik vb. görüşler ve öğretiler) toplumun ekonomik yapısını yansıtır. Politik kurumlar ekonomik temel üzerindeki bir üst yapıdır. Örneğin, modern Avrupa devletlerinin çeşitli politik biçimlerinin, burjuvazinin proletarya üzerindeki hakimiyetini güçlendirmeye hizmet ettiğini görüyoruz. Marx'ın felsefesi, insanlığı, özellikle de işçi sınıfını güçlü bilgi araçlarıyla donatan, olgunlaşmış bir felsefi materyalizmdir.

II

Siyasi üst yapının üzerinde yükseldiği temelin, ekonomik yapı olduğunu kavrayan Marx, tüm dikkatini ekonomik yapı üzerindeki çalışmalarda yoğunlaştırdı. Marx'ın en önemli eseri olan *Kapital*, modern toplumu yani kapitalist toplumu açıklamaya adanmıştır.

Klasik ekonomi-politik, Marx'tan önce, kapitalist ülkelerin en gelişmişi olan İngiltere'de ortaya çıktı. Adam Smith ve David Ricardo, ekonomik yapıya ilişkin araştırmalarıyla emek değer teorisinin temelini attı. Marx, onların çalışmalarını devam ettirdi. O, bu teoriyi doğru biçimde kurdu ve planlı olarak geliştirdi. Her metanın değeri-

nin, onun üretimi için harcanan toplumsal olarak gerekli emek zamanıyla belirlendiğini gösterdi.

Burjuva ekonomistlerinin nesnelerin ilişkisini gördüğü her yerde (bir metanın diğer bir meta ile değiş tokuş edilmesi biçimindeki) Marx, insanların ilişkisini ortaya çıkardı. Metaların değiş tokuşu, piyasalar vasıtasıyla bireysel üreticiler arasında oluşan bağı ifade eder. Para, bu bağın gittikçe güçlendiğinin ve bireysel üreticilerin tüm ekonomik yaşamını bir bütünün ayrılmaz parçası haline getirdiğinin ifadesidir. Sermaye de bu bağın daha ileri bir aşamasının ifadesidir: insanın emek gücü bir meta haline gelmiştir. Ücretli işçi, emek gücünü toprak sahibine, fabrika ve üretim araçlarının sahiplerine satar. İşçi, iş gününün bir bölümünü kendisinin ve ailesinin hayatını devam ettirebilmesi için gerekli masrafları karşılamada kullanırken (ücretler), iş gününün diğer bölümünde ise, kapitaliste artı değer yaratmak için karşılıksız olarak emek harcar ki işte bu, sermaye sınıfının kâr ve servet kaynağıdır.

Artı değer öğretisi, Marx'ın ekonomik teorisinin köşe taşıdır. İşçinin emeğiyle yaratılan sermaye, küçük mülk sahibini yok ederek ve bir işsizler ordusu yaratarak, işçiyi ezer. Sanayide büyük ölçekli üretimin zaferi hemen görülür, ancak aynı olguyu biz tarımda da gözlemliyoruz: geniş ölçekli kapitalist tarımın üstünlüğü artıyor, makina kullanımı yaygınlaşıyor, para -sermayenin ilmeğini boğazına geçirdiği köylü ekonomisi batağa saplanıyor, geri teknolojisi nedeniyle çöküyor. Tarımda farklı biçimlerde ortaya çıksa da küçük ölçekli üretimin çöküşü, tartışılmaz bir gerçektir.

Sermaye, küçük ölçekli üretimi yok ederek emeğin verimliliğini artırırken, büyük kapitalist birlikler için de tekelci bir durum yaratıyor. Üretimin kendisi giderek daha fazla toplumsallaşıyor –yüz binlerce ve milyonlarca işçi sistemli bir ekonomik organizma içinde birbirlerine daha fazla bağlanıyor– fakat kolektif emeğin ürününe bir avuç kapitalist el koyuyor. Üretim anarşisi artıyor ve bu durumda elbette krizler, pazar için yapılan çılgınca kovalama ve geniş kitlelerin yaşamları için duyduğu güvensizlik de artıyor.

İşçilerin sermayeye olan bağımlılıkları arttıkça, kapitalist sistem muazzam güçte bir birleşmiş emek yaratıyor. Marx, meta ekonomisinin ilk nüvelerinden yani basit değiş tokuştan onun en yüksek biçimlerine yani büyük ölçekli üretim aşamasına kadar kapitalist gelişimin izini sürdü.

Eski ve yeni, bütün kapitalist ülkelerin deneyimi, Marx'ın öğretisinin doğruluğunu, işçilerin her yıl artan sayısıyla açık bir biçimde ortaya koyuyor.

Kapitalizm bütün dünyada zafer kazanmıştır ancak bu zafer yalnızca emeğin sermayeye karşı kazanacağı zaferin başlangıcıdır.

III

Feodalizm alaşağı edilip, 'özgür' kapitalist toplum yeryüzünde ortaya çıkınca, bu özgürlüğün, emekçilerin sömürüldüğü ve baskı altına alındığı yeni bir sistem anlamına geldiği çarçabuk anlaşıldı. Çeşitli sosyalist öğretiler, bu baskıya karşı gelişen tepkinin ifadesi olarak ortaya çıktı. Ancak ilk sosyalizm, ütopik bir sosyalizmdi. Kapitalist toplumu eleştiriyor, onu kınıyor ve lanetliyordu. Onun yıkılmasını düşlüyor, daha iyi bir düzenin hayalini kuruyor ve zenginleri, sömürünün ahlaksız bir şey olduğuna ikna etmek için çabalıyordu.

Ne var ki ütopik sosyalizm, gerçek çıkış yolunu gösteremedi. Ne kapitalizmdeki ücretli köleliğin özünü ne kapitalist gelişme yasalarını açıklayabildi, ne de yeni bir toplum yaratma yeteneğine sahip toplumsal gücü keşfedebildi. Bu arada tüm Avrupa'da, özellikle de Fransa'da, feodalizmin ve serfliğin yıkılmasını beraberinde getiren fırtınalı devrimler, tüm gelişimin temel ve itici gücünün sınıflar mücadelesi olduğu gerçeğini giderek daha açık bir şekilde ortaya koymaktaydı.

Politik özgürlüğün feodal sınıfa karşı kazandığı tek bir zafer yoktur ki inatçı bir direniş olmaksızın kazanılmış olsun. Tek bir kapitalist ülke yoktur ki kapitalist toplumun farklı sınıfları arasında yaşanan bir ölüm kalım savaşı olmaksızın az ya da çok özgür, demokratik

bir temelde kurulmuş olsun. Marx'ın dehası, onun herkesten önce bunun altını çizmesinde ve dünya tarihinin öğrettiği bu sonucu tutarlı bir şekilde geliştirmesinde yatar. Bu sonuç, sınıf mücadelesi teorisidir.

İnsanlar, ahlaki, dini, politik ve toplumsal söylemlerin, deklarasyonların, verilmiş sözlerin arkasında bazı sınıfların çıkarları olduğunu göremediklerinden politikada budalaca aldatılmışlar ve de aldanmışlardır; bu gerçeği görmeyi öğreninceye kadar da aldatılmaya ve aldanmaya devam edeceklerdir. Gelişimin ve reformların destekçileri eski düzenin savunucuları tarafından daima aldatılacaklardır; ta ki ne kadar barbar ve kokuşmuş olursa olsun tüm eski kurumların, hakim sınıfların güçleri tarafından yaşatıldığını fark edesiye kadar. Bu sınıfların direnişini kırmanın yalnızca bir tek yolu var. O da bizi kuşatan bu toplumda, eskiyi silip atacak ve yeniyi yaratacak bir iktidarı kurmaya muktedir ve toplumsal konumu gereği bunu yapmaya mecbur güçleri bulmak ve bu güçleri mücadele için aydınlatmak ve örgütlemektir.

Proletaryaya, şimdiye kadar güç bela geçinen bütün ezilen sınıflara bu ruhsal kölelikten kurtuluş yolunu, yalnızca Marx'ın felsefi materyalizmi göstermiştir.

Yalnızca Marx'ın ekonomik teorisi, proletaryanın kapitalizmin genel sistemi içindeki gerçek yerini açıklamıştır.

Proletaryanın bağımsız örgütleri, Amerika'dan Japonya'ya, İsveç'ten Güney Afrika'ya, bütün dünyada katlanarak çoğalıyor. Proletarya, sınıf mücadelesi yürüterek aydınlanıyor ve eğitiliyor; kendisini burjuva toplumun önyargılarından arındırıyor; saflarını hiç olmadığı kadar sıklaştırıyor ve başarılarını değerlendirmeyi öğreniyor; güçlerini kuvvetlendiriyor ve karşı konulmaz bir şekilde büyüyor.

Kaynak: Lenin, *Collected Works*, Volume 19, P. 23-28, Progress Publishers, Moskow 1965 (Lenin, *Toplu Eserler*, cilt 19, s. 23-28, Progress Yayınevi, Moskova 1965).

İngilizceden çeviren: Murat Bayramoğlu

KARL MARX

V.İ. Lenin

Marx, Karl; yeni takvime göre 5 Mayıs 1818'de (Ren-Prusyası) Trier kentinde doğdu. Babası, 1824'de Protestanlığı benimsemiş Yahudi bir avukattı. Ailesi, hali vakti yerinde, kültürlü idi ama devrimci değildi. Trier'de Gymnasium'dan mezun olduktan sonra Marx, önce Bonn'da daha sonra Berlin'de üniversiteye devam etti; hukuk öğrenimi gördüyse de tarihe ve felsefeye ağırlık verdi. Üniversite öğrenimini, Epikür felsefesi üzerine bir tez hazırlayarak 1841'de tamamladı. O sıralar Marx, görüşleri yönünden Hegelci bir idealist idi. Berlin'de iken, Hegel felsefesinden, tanrıtanımaz ve devrimci sonuçlar çıkarma çabasında olan (Bruno Bauer ve başkalarının da bulunduğu) "Sol Hegelciler" çevresine dahildi.

Üniversiteden mezun olduktan sonra Marx, profesör olma umuduyla Bonn'a gitti. Ancak, 1832'de Ludwig Feuerbach'ı kürsüsünden uzaklaştıran ve 1836'da üniversiteye dönmesine izin vermeyen; 1841'de genç Profesör Bruno Bauer'in Bonn'da ders vermesini yasaklayan hükümetin gerici politikası, Marx'ın akademik kariyer yapma düşüncesinden vazgeçmesine yol açtı. O sıralar Sol Hegelci görüşler Almanya'da hızla gelişiyordu. Ludwig Feuerbach, özellikle 1836'dan sonra teolojiyi eleştirmeye başladı ve 1841'de felsefesine egemen olan materyalizme yöneldi *(Hıristiyanlığın Özü)*. 1943 yılı, *Geleceğin Felsefesinin İlkeleri* adlı yapıtının yayınlanmasına tanık oldu. Daha sonraları Engels, Feuerbach'ın bu yapıtları hakkında, bu kitapları,

"kurtarıcı etkisini, bir kimsenin bizzat tatması gerekir," diye yazıyordu. "Bizler (yani, Marx dahil Sol Hegelciler), hepimiz hemen Feuerbach'çı olduk." Tam o sıra, Sol Hegelciler ile temasta olan Ren-Prusyası'ndaki bazı radikal burjuvalar Köln'de, Rheinische Zeitung adında bir muhalif gazete kurdular (ilk sayısı 1 Ocak 1842'de yayınlanmıştır). Marx ile Bruno Bauer, başyazarlar olarak çağırıldı; 1842 Ekiminde Marx, yazıişleri müdürü oldu ve Bonn'dan Köln'e taşındı. Marx'ın editörlüğü altında gazetede devrimci demokrat eğilim gitgide belirgin hale geldi ve hükümet önce gazeteye sansür koydu ve ardından da 1 Ocak 1843'de kapatmaya karar verdi. Bu tarihten önce Marx editörlükten ayrıldıysa da bu ayrılma gazeteyi kurtarmaya yetmedi; 1843 Martında gazete kapandı. Marx'ın Rheinische Zeitung'a yazdığı, aşağıda belirtilen (Bibliyografya'ya bakınız)* başlıca makalelerden başka, Engels, Moselle Vadisindeki şarap üreticisi köylülerin durumu üzerine yazılmış bir makaleyi kaydetmektedir.** Gazetecilik faaliyetleri Marx'ın, ekonomi politiği yetirince bilmediğine inandırdı ve tutkuyla bu konuyu incelemeye koyuldu.

1843'de Marx, daha öğrencilik yıllarında nişanlandığı çocukluk arkadaşı Jenny von Westphalen ile Kreuznach'ta evlendi. Karısı, Prusyalı gerici bir soylu aileden geliyordu; ağabeyi, en gerici dönemde (1850-58) Prusya İçişleri Bakanıydı. 1843 güzünde Marx, Arnold Rouge*** ile birlikte, bir dış ülkede radikal bir yayın çıkarmak amacıyla Paris'e gitti; *Alman-Fransız Yıllıkları* adını taşıyan bu yayının (Deutsche-Französische Jahrbücher) tek bir sayısı yayınlandı; Almanya'da gizlice dağıtma güçlüğü ve Rouge ile anlaşmazlığa düşmesi nedeniyle yayınına devam edilemedi. Marx'ın bu yayındaki makaleleri daha o zamanda, "var olan her şeyin amansızca eleştirisi-

* Bibliyografya bu baskıya alınmamıştır.

** Marx'ın, "Moselle Muhabirinin Doğrulanması" başlıklı makalesi.

*** Arnold Rouge (1802-1880): Sol Hegelci; 1825-30'da hapis; 1848'i izleyen yıllarda politik sürgün ve 1866-70'den sonra Bismarkçı.

ni" ve özellikle de "silahla eleştiriyi"* savunması bakımından; *yığınlara* ve *proletaryaya* çağrıda bulunan bir devrimci olduğunu gösterir.

1844 Eylülünde Friedrich Engels birkaç gün için Paris'e geldi ve o tarihten sonra Marx'ın en yakın arkadaşı oldu. Her ikisi de, o sıralar Paris'te devrimci grupların kaynaşan hayatında en faal yerlerini aldılar (o sıralar Proudhon'un öğretisi özel bir önem taşıyordu; Marx bu öğretiyi 1847'de yazdığı *Felsefenin Sefaleti* ile yerle bir etti; küçük burjuva sosyalizminin çeşitli öğretisilerine karşı zorlu bir mücadele vererek, devrimci *proleter sosyalizmin* ya da komünizmin (Marksizmin) teori ve taktiklerini geliştirdiler. (Marx'ın 1844-48 dönemi için Bibliyografya'ya bakınız.) Prusya hükümetinin ısrarlı talepleri sonucunda Marx, tehlikeli bir devrimci olarak 1845'de Paris'den sürüldü. Brüksel'e gitti. 1847 baharında Marx ile Engels, Komünistler Birliği** adı verilen gizli bir propoganda derneğine katıldılar; Birliğin İkinci Kongresinde (Londra, Kasım 1847) etkin bir rol oynadılar ve Kongrenin isteği üzerine, 1848 Şubatında yayımlanan ünlü *Komünist Manifesto*'yu kaleme aldılar. Duru ve pırıl pırıl bir dehanın yansıması olan bu yapıt yeni bir dünya anlayışını, toplumsal yaşam âlemini de kucaklayan kendi içerisinde tutarlı bir materyalizmi; en kapsamlı ve derin gelişme öğretisi olarak diyalektiği; sınıf mücadelesi ile proletaryanın –yeni komünist toplumun yaratıcısının– dünya tarihindeki rolünün kuramını açıklar.

1848 Şubat Devrimi'nin patlak vermesi üzerine Marx Belçika'dan sürüldü. Paris'e döndü, Mart Devrimi'nden sonra, Almanya'ya, Köln'e gitti ve burada, 1 Haziran 1848'den 19 Mayıs 1849'a kadar yayımlanan *Neue Rheinische Zeitung*'un editörlüğünü yaptı. Yeni teori, 1848-49 devrimci olayları sırasında, tıpkı daha sonraları dünyanın bütün ülkelerindeki tüm proleter ve demokratik hareketlerde doğrulandığı

---

* Bu cümleler Marx'ın, "Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi"nde geçer.

** 1847'de Londra'da kurulan Komünistler Birliği, devrimci proletaryanın ilk uluslararası örgütüdür. Birlik, K. Marx ile F. Engels tarafından örgütlenmiş ve yönlendirilmiş ve onun talimatı üzerine programı olan Komünist Manifesto'yu kaleme almışlardır. Komünistler Birliği, proleter devrimcilerin okulu ve proleter bir partinin çekirdeği olarak hizmet etmiş ve varlığını 1852 Kasımına kadar sürdürmüştür.

gibi doğrulanmış oldu. Karşı devrimcilerin zafer kazanması üzerine bunlar önce Marx hakkında adlî kovuşturma açtılar (9 Şubat'ta Marx beraat etti), ardından da onu Almanya'dan sürdüler (16 Mayıs 1849). Önce Paris'e gittiyse de 13 Haziran 1849 gösterilerinden sonra tekrar sürüldü; Londra'ya geçti ve ömrünün sonuna kadar burada yaşadı.

Marx'ın siyasi sürgün olarak yaşamı, Engels ile arasındaki yazışmalarında (bu yazışmalar 1913'de yayımlanmıştır) açıkça gösterdiği gibi çok zordu. Yoksulluk Marx ve ailesi üzerine bütün ağırlığı ile çökmüştü; eğer Engels'in sürekli ve özverili parasal yardımları olmasaydı Marx yalnız *Kapital*'i tamamlayamamakla kalmayacak, belki de sefalet içerisinde yok olup gidecekti. Bu yetmezmiş gibi, o günlerde egemen olan küçük-burjuva sosyalizmi ile ilgili öğretiler ve eğilimler ve genelde proleter olmayan sosyalizm Marx'ı bunlar ile sürekli ve amansız mücadeleye zorluyor, kimi zaman da, en vahşi ve canavarca kişisel saldırılara karşı koymak durumunda kalıyordu (Herr Vogt). Siyasi sürgünlerin çevresinden uzak duran Marx, kendi materyalist teorisini birkaç tarihsel yapıtında geliştiriyor (Bibliyografya'ya bakınız) ve kendini bütünüyle ekonomi-politik incelemelerine veriyordu. Marx bu bilimi devrimci hale getirmişti (Aşağıdaki *"Marksist Doktrin"* bölümü ile, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'ya (1859) ve *Kapital*'e –1. cilt, 1867– bakınız).

Ellili yılların sonları ile altmışlı yıllarda demokratik hareketlerdeki canlanma Marx'ı pratik eyleme dönmeye zorladı. 1864'de (28 Eylül), Uluslararası İşçi Birliği –ünlü I. Enternasyonal– Londra'da kuruldu. Marx bu örgütün kalbi ve ruhu, I. Çağrı'nın, bir dizi kararın, bildiri ve tebliğin yazarı idi. Çeşitli ülkelerdeki işçi hareketlerinin birleştirilmesinde, proleter olmayan, Marksizm öncesi sosyalizmin çeşitli biçimlerini (Mazzini, Proudhon, Bakunin, İngiltere'de liberal sendikacılık, Almanya'da Lasalcılığın sağa kaymaları) ortak bir harekette birleştirme çabalarında, bütün bu fraksiyonların ve akımların teorileriyle savaşta Marx, çeşitli ülkelerde işçi sınıfının proleter mücadelesi için ortak bir taktik oluşturdu. Paris Komünü'nün (1871) düşmesinden –Marx bunun, son derece derin, açık, parlak, *etkin* ve devrimci bir çözümlenmesini *(Fransa'da İç Savaş,* 1871) yapmıştır–

ve Bakunincilerin neden oldukları Enternasyonel'deki bölünmeden sonra bu örgütün artık Avrupa'da varlığını sürdüremeyeceği ortaya çıkmıştır. Enternasyonal'in Hague Kongresinden (1872) sonra Marx, Enternasyonal Genel Konseyi'nin New York'a taşınmasını sağlamıştır. I. Enternasyonal tarihsel rolünü oynamış, şimdi, bütün dünya ülkelerindeki emek hareketinin çok daha büyük gelişme dönemi için yol açmıştı; bu dönemde hareketin kapsamı genişliyor, ayrı ayrı ulusal devletlerde kitlesel sosyalist işçi sınıfı partileri kuruluyordu.

Marx'ın sağlığı, Enternasyonel içindeki yoğun çalışmaları ve daha da beteri teorik uğraşları nedeniyle epeyce bozulmuştu. Ekonomi politiğe yeni bir biçim vermeye ve *Kapital*'i tamamlamak için bir yığın yeni materyal toplamaya, birkaç yabancı dil, örneğin Rusça, öğrenmeye çalışıyordu. Ne var ki bozulan sağlığı *Kapital*'i tamamlamasını engelledi.

Karısı 2 Aralık 1881'de öldü; 14 Mart 1883'de Marx koltuğunda otururken sessiz sedasız göçtü gitti. Londra'da, Highgate Mezarlığında karısının yanında yatmaktadır. Çocuklarına gelince, birkaçı Londra'da, aile sefalet içerisinde yaşarken daha çocuk yaşta öldüler. Yetişkin üç kızı İngiliz ve Fransız sosyalistleri ile evlendiler: Eleanor Aveling, Laura Lafargue ve Jenny Longuet. Sonuncusunun oğlu, Fransız Sosyalist Partisinin üyesidir.

MARKSİST ÖĞRETİ

Marksizm, Marx'ın görüşlerinin ve öğretilerinin sistemidir. Marx, insanlığın en ileri üç ülkesince temsil edilen, 19. yüzyılın üç temel ideolojik akımını sürdüren ve tamamlayan bir deha idi: Klasik Alman felsefesi, klasik İngiliz ekonomipolitiği ve genelde Fransız devrimci öğretileriyle birleşmiş Fransız sosyalizmi. Karşıtlarınca da kabul ve teslim edilen, görüşlerinin dikkat çekici tutarlılığı ve birbirini tamamlaması ile bir bütün olarak alındığında, dünyanın bütün uygar ülkelerinin işçi sınıfı hareketinin teorisi ve programı olarak modern materyalizmi ve modern bilimsel sosyalizmi oluşturması bizi, Marksizmin başlıca içeriğinin, yani, Marx'ın ekonomik öğretisinin bir serimini yapmadan önce, genel olarak onun dünya görüşünün kısa bir özetini yapmaya zorlamaktadır.

Felsefi Materyalizm

Marx, görüşlerinin biçimlendiği 1844-45 yıllarından başlayarak materyalistti; daha sonraları, zayıf noktalarının yalnız materyalizminde yeterli derecede tutarlı ve kapsamlı olmadığını farkettiği Ludwig Feuerbach'ın özellikle bir izleyicisi idi. Marx'a göre, Feuerbach'ın tarihî ve "çağ açıcı" özelliği, Hegel'in idealizminden tamamen kopmasında ve "18. yüzyılda, özellikle Fransız materyalizminin, yalnız, mevcut politik kurumlara ve... din ve tanrıbilime karşı

değil, aynı zamanda... metafiziğin her türüne karşı" ("aklı başında" felsefeden farklı olarak "sarhoşçasına spekülasyonlar" anlamında) bir materyalizmin bayraktarlığını yapmasında yatar. (*Literarischer Nachlass*'daki *Kutsal Aile*) "Hegel için..." diye yazıyordu Marx, "insan beyninin yaşam-süreci, yani düşünce süreci –Hegel bunu 'fikir' (ideal) adı altında bağımsız bir özneye dönüştürür– gerçek dünyanın yaratıcısı ve mimarı olup, gerçek dünya, yalnızca 'fikir'in dışsal ve görüngüsel biçimidir. Benim için ise tersine, fikir, maddi dünyanın insan aklında yansımasından ve düşünce biçimlerine dönüşmesinden başka bir şey değildir." (*Kapital,* I. Cilt, İkinci Baskıya Sonsöz).*

Marx'ın materyalist felsefesi ile tam bir uyum içinde olan ve onu yorumlayan Friedrich Engels (elyazmaları Marx tarafından okunan) *Anti-Dühring*'de şöyle yazıyordu; "Dünya'nın birliği, varlığına dayanmaz. ... Dünyanın gerçek birliği maddiliğine dayanır ve bu ... felsefenin ve doğa bilimin uzun ve zahmetli bir açındırmasıyla tanıtlanır..."** "Hareket, maddenin varoluş biçimidir. Hiçbir zaman, hiçbir yerde hareketsiz madde ne olmuştur, ne de olabilir..."*** "Ama eğer... düşünce ile bilincin ne oldukları ve nereden geldikleri sorulursa, bunların, insan beyninin ürünü oldukları ve insanın da doğanın çevresi içinde ve çevresiyle birlikte gelişen bir üründen başka bir şey olmadığı görülür; bundan, doğal olarak, son tahlilde doğa ürünleri olan insan beyni ürünlerinin; doğanın bütünü ile çelişki durumunda değil, uygunluk durumunda bulundukları sonucu çıkar."****

"Hegel idealistti, yani kafasındaki fikirleri, gerçek şeylerin ve süreçlerin az çok soyut yansımaları (Abbilder yansımalar; Engels bazen "izlenimler" de demektedir) olarak görecek yerde, tam tersine, nesneler ile, nesnelerin gelişmesini, dünya var olmadan önce bilinmeyen bir yerde var olan 'Fikir'in basit kopyaları olarak görüyordu!"*****

---

* Karl Marx, *Kapital*, I. cilt, Sol Yayınları, Ankara 1978, s. 28. Çeviren: Alaattin Bilgi.

** Friedrich Engels, *Anti-Dühring*, Sol Yayınları, Ankara 1975, s. 98. Çeviren: Kenan Somer.

*** agy. s. 119

**** agy. s. 82

***** agy. s. 71

Engels, Ludwig Feuerbach'ta –bu kitapta, Feuerbach'ın felsefesi üzerine, kendi görüşleri ile Marx'ın görüşlerini açıklamaktadır ve 1844-45'de Marx ile kendisinin Hegel ve Feuerbach'ın ve materyalist tarih anlayışı üzerine Marx ile birlikte yazmış oldukları eski elyazmalarını yeniden okuduktan sonra basılmaya gönderilmiştir– şöyle yazar: "Her felsefenin, özellikle modern felsefenin büyük temel sorunu, düşünce ile varlığın bağıntısı ...düşüncenin varlığa, tinin doğaya ilişkisi, ... tinin mi, yoksa doğanın mı, hangisinin en ilk öğe oldukları sorunudur. ... Bu soruyu yanıtlayışlarına göre filozoflar iki büyük kampa ayrılıyorlardı. Tinin doğaya oranla önce gelme özelliğini ileri sürenler, idealizm kampını oluşturuyorlardı. Ötekiler, doğayı ilk öge sayanlar ise materyalizmin değişik okullarında yer alıyorlardı."*

Felsefi idealizm ve materyalizm kavramlarının, her nasıl olursa olsun diğer kullanımları yalnız karışıklığa yol açar. Marx, yalnız her zaman, şu ya da bu biçimde din ile bağlantılı olan idealizmi kesinlikle reddetmekle kalmamış, aynı zamanda –günümüzde özellikle yaygın bulunan– Hume ile Kant'ın görüşlerini; bilinemezcilik, kritisizmi ve pozitivizmin çeşitli biçimlerini de reddetmiştir; bu felsefeyi, idealizme verilmiş "gerici" bir ödün olarak kabul ediyor ve en azından, "materyalizmi, bir yandan açıkça inkâr ederken, öte yandan onu, utangaç bir biçimde gizlice kabul etme" olarak yorumluyordu. Bu sorunla ilgili olarak, Engels'in ve Marx'ın yukarıda sözü edilen yapıtlarının yanısıra, Marx'ın Engels'e yazdığı 12 Aralık 1868 tarihli mektuba bakınız; bu mektupta Marx, alışılmıştan "daha fazla materyalist olan" doğa bilimci Thomas Huxley'nin bir ifadesine ve onun "gerçekten gözlemlediğimiz ve düşündüğümüz sürece materyalizme yüz çevirmemiz olanaksızdır" itirafına değinerek Huxley'i, bilinemezciliğe ve Humculuğa "açık kapı" bıraktığı için kınamaktadır. Marx'ın, özgürlük ile zorunluluk arasındaki ilişki üzerindeki görüşünü de dikkate almak özel bir önem taşır: "Özgürlük, zorunluluğun kavranmasıdır. Zorunluluk ancak anlaşılmadığı ölçüde kördür." (Engels: *Anti-Dühring*). Bu, doğadaki nesnel yasaların kurallarının, zorunlu-

* Friedrich Engels, *Ludwing Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*, Sol Yayınları, Ankara, 1992, s. 20, 21, 22. Çeviren: Sevim Belli.

luğun, özgürlüğe diyalektik dönüşmesinin tanınması anlamına gelir (tıpkı, bilinmeyenin ama bilinebilecek olanın, "kendi içinde-şey"in, "bizim-için-şey"e; "şeylerin özünün", "görüngüye" dönüşmesinin olduğu gibi). Marx ile Engels, Feuerbach'ınki de dahil, "eski" materyelizmin (hele, Büchner, Vogt ve Moleschot'un "vülger" materyalizminin) şu büyük eksiklikleri taşıdığını düşünüyorlardı: (1) bu materyalizmin "mekanik yanı ağır basmakta" idi; kimya ve biyolojideki en son gelişmeleri hesaba katmıyorlardı (bugün, maddenin elektrik teorisini de katmak gerekir); (2) eski materyalizm, tarihsel olmadığı gibi diyalektik de değildi (anti-diyalektik anlamda metafizikti) ve gelişme anlayışına, tutarlı ve kapsamlı bir biçimde bağlı değildi; (3) "insan özünü" (somut olarak ve tarihsel olarak saptanmış) "bütün toplumsal ilişkilerin karmaşık bileşimi" olarak değil de soyut olarak görüyor, ve bu nedenle dünyayı sadece "yorumluyordu", oysa aslolan onu "değiştirmek" idi, yani, "devrimci pratik eylemin" önemini anlamamıştı.

Diyalektik

Gelişmenin en kapsamlı ve derin öğretisi ve içeriği çok zengin olan Hegel diyalektiğini, Marx ile Engels, klasik Alman felsefesinin en büyük başarısı olarak görürler. Onlara göre, gelişmenin ve evrimin ilkelerinin herhangi başka formülasyonu, tek yanlıydı ve içerik olarak yetersizdi; bunlar olsa olsa, doğadaki ve toplumdaki gelişmenin (ki bu gelişmeler çoğu kez sıçramalar, yıkımlar ve devrimler *yoluyla* olur) izlediği çizgiyi saptırmakta ve kötürüm etmektedirler.

"Bilinçli diyalektiği (Hegelcilik de dahil, idealizmin yıkımından) kurtaran ve onu doğanın materyalist anlayışına uygun hale getiren neredeyse tek insan Marx ile ben olduk." "... Doğa, diyalektiğin kanıtıdır, ve modern doğa bilimi adına şunu söylemek gerekir ki o, bu kanıtlama için her gün artan son derece zengin (bu söylenenler, radyumun, elektronun, elementlerin birbirlerine dönüşümünün, vb. keşfinden

önce yazılmıştır) malzeme sağlamış, böylece, son tahlilde, doğadaki süreçlerin, metafizik değil diyalektik olduğunu kanıtlamıştır."

"Büyük temel düşünce," diye yazıyor Engels, "dünyanın, hazır şeylerin bir karmaşası olarak değil, olsa olsa beynimizde zihinsel yansımaları olan kavramlar kadar durağanlaşmış, sürekli bir oluş ve yok oluş değişmesinden geçen bir süreçler bütünü olarak algılanması gereğidir... bu büyük temel düşünce, özellikle Hegel zamanından beri günlük bilince öylesine derinlemesine işlemiştir ki, bu genelliği içerisinde artık pek az itirazla karşılanır hale gelmiştir. Ancak, bu temel düşünceyi sözcüklerle kabüllenmek ile, bunu, gerçek hayatta araştırmanın bütün alanlarında ayrıntılarıyla uygulamak başka başka şeylerdir... Çünkü diyalektik felsefede hiçbir şey kesin, mutlak ve kutsal değildir. Bu felsefe, her şeyin ve her şeyin içindeki geçici niteliği açığa çıkarır; kesintisiz var oluş ve yok oluş süreci, daha aşağıdan daha yukarıya doğru sonsuz akış dışında hiçbir şey onun karşısında duramaz. Ve diyalektik felsefenin kendisi de zaten bu sürecin düşünen beyindeki yansımasından başka bir şey değildir." Böylece, Marx'a göre diyalektik, "hem dış dünyanın ve hem de insan düşüncesinin genel hareket yasalarının bilimidir."

Hegel felsefesinin bu devrimci yanı, Marx tarafından benimsenmiş ve geliştirilmiştir. Diyalektik materyalizm, "diğer bilimlerin üstünde duran bir felsefeye gerekisinim duymaz." Daha önceki felsefeden geriye kalan "düşüncenin bilimi ve onun yasaları: Biçimsel mantık ve diyalektik"tir. Marx tarafından anlaşılan biçimiyle ve aynı zamanda Hegel'e de uygun düşen diyalektik, şimdi bilgi teorisi ya da epistemoloji denilen ve kendisi de konusuna tarihsel olarak yaklaşan, bilginin kökenini ve gelişimini, bilgi *olmayandan* bilgiye geçiş sürecini inceleyen ve genelleştiren yöntemdir.

Zamanımızda, gelişme ve evrim düşüncesi, toplumsal bilince neredeyse bütünüyle girmiş olmakla beraber bu, Hegel felsefesi yoluyla değil, büsbütün başka yollardan olmuştur. Yine de, Marx ile Engels'in, Hegel felsefesine dayanarak formüle ettikleri bu düşünce, içerik olarak, şimdiki gelişme düşüncesinden çok daha kapsamlı ve

çok daha zengindir. Geçmiş bulunan aşamaları adeta yineleyen; ancak bunları, farklı bir yoldan daha yüksek bir temel üzerinde yineleyen (yadsımanın yadsınması) bir gelişme; düz bir çizgi boyunca değil, deyim yerindeyse, sarmal biçimde bir gelişme; sıçramalarla, yıkımlarla ve devrimlerle yürüyen bir gelişme; "sürekliliğin kesintiye uğraması"; niceliğin niteliğe dönüşmesi; belirli bir cisim üzerinde, belirli bir olgu içerisinde ya da belirli bir toplum içerisinde etkin olan, çeşitli kuvvet ve eğilimlerin çelişkilerinin ve çatışmalarının yarattığı, gelişme yönündeki iç dürtüler; herhangi bir görüngünün *bütün* yönleri (tarih durmadan yeni yönler çıkarır ortaya) arasındaki karşılıklı bağımlılık ile birlikte en yakın ve çözülmez bağ; hareketin bütünlüğünü ve evrensel bir süreç oluşunu belirli yasaları izleyen bu bağ sağlar... işte bütün bunlar, gelişme öğretisi olarak diyalektiğin, geleneksel olandan çok daha zengin bazı özellikleridir. (Marx'ın Engels'e 8 Ocak 1868 tarihinde yazdığı, materyalist diyalektik ile karıştırılması saçma olan, Stein'in *"Odun Kafalı Üçlemesi"* ile dalga geçen mektubuna bakınız.)

Materyalist Tarih Anlayışı

Eski materyalizmin tutarsızlığının, eksikliğinin ve tek yanlılığının bilincine varılması Marx'ı, "toplum bilimini... materyalist temel ile uyum haline getirme ve bu temel üzeride onu yeniden kurma" gerekliliğine inandırdı. Materyalizm, genel olarak bilinci, varlığın bir sonucu –tersi değil– olarak açıkladığına göre, insanlığın toplumsal hayatına uygulandığında, *toplumsal* bilinci, *toplumsal* varlığın sonucu olarak açıklamak durumundadır. "*Teknoloji...*" diye yazar Marx (*Kapital*, I. Cilt, s. 402) "insanın doğayı ele alış biçimini, yaşamını sürdürmek için başvurduğu üretim sürecini açıklayarak, toplumsal ilişkilerinin oluşum biçimini ve bu ilişkilerden doğan kavramları ve düşünce biçimlerini ortaya koyar." *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'nın önsözünde Marx, insan toplumuna ve tarihine uygulanan materyalizmin temel ilkelerinin tam bir ifadesi-

ni şu sözcüklerle vermiştir: "Varlıklarının toplumsal üretiminde insanlar, aralarında, belirli, zorunlu, kendi iradelerine bağlı olmayan ilişkiler kurarlar; bu üretim ilişkileri, onların maddi üretici güçlerinin belirli bir gelişme derecesine tekabül eder. Bu üretim ilişkilerinin tümü, toplumun iktisadi yapısını, belirli toplumsal bilinç şekillerine tekabül eden bir hukuki ve siyasal üstyapının üzerinde yükseldiği somut temeli teşkil eder. Maddi hayatın üretim tarzı, toplumsal, siyasi, ve genel olarak entelektüel hayat sürecini şartlandırır. İnsanların varlığını belirleyen şey, bilinçleri değildir; tam tersine, onların bilincini belirleyen, toplumsal varlıklarıdır. Gelişmelerinin belirli bir aşamasında, toplumun maddi üretici güçleri, o zamana kadar içinde hareket ettikleri mevcut üretim ilişkileriyle ya da bunların hukuki ifadesinden başka bir şey olmayan mülkiyet ilişkileriyle çelişkiye düşerler. Bu ilişkiler, üretici güçlerin gelişmesinin sonucu olan şekiller olmaktan çıkıp, bu gelişmenin önünde engeller niteliğine bürünürler. O zaman toplumsal devrim çağı başlar. İktisadi temeldeki değişme, kocaman üstyapıyı, çok ya da az bir hızla devirir. Bu gibi altüst oluşların incelenmesinden, daima, iktisadi üretim koşullarının maddi altüst oluşuyla –ki bu, bilimsel bakımdan kesin olarak saptanabilir– hukuki, siyasi, dini, artistik ya da felsefi biçimleri, kısaca, insanların bu çatışmanın bilincine vardıkları ve onu sonuna kadar götürdükleri ideolojik şekilleri ayırt etmek gerekir. Nasıl ki bir kimse hakkında, kendisi için taşıdığı fikre dayanarak bir hüküm verilmezse, böyle bir altüst oluş dönemi de, bu dönemin kendi kendini değerlendirmesi gözönünde tutularak, onun hakkında bir hükme varılamaz; tam tersine, bu değerlendirmeleri maddi hayatın çelişkileriyle, toplumsal üretici güçler ile üretim ilişkileri arasındaki çatışmayla açıklamak gerekir. ... Geniş çizgileriyle, Asya üretim tarzı, antikçağ, feodal ve modern burjuva üretim tarzları, toplumsal-ekonomik şekillenmenin ileriye doğru gelişen çağları olarak nitelendirilebilir."* (Marx'ın Engels'e yazdığı 7 Temmuz 1866 tarihli mektubundaki şu kısa formülasyona bakınız: "Emeğin örgütlenmesinin, üretim araçlarıyla belirlendiğine ilişkin kuramınız.")

Materyalist tarih anlayışının keşfi, daha doğrusu, materyalizmin,

---

* Karl Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, Önsöz, Sol Yayınları, Ankara, 1974, s. 23-24. Çeviren: Sevim Belli.

toplumsal görüngüler alanına tutarlı bir biçimde genişletilmesi ve sürdürülmesi, daha önceki tarihsel teorilerdeki iki temel eksikliği giderdi. Birincisi, bu teoriler, olsa olsa, insanoğlunun tarihsel eylemleri içinde yalnız ideolojik nedenleri, bu nedenlerin kökenlerini araştırmaksızın ya da toplumsal ilişkiler sisteminin gelişmesini yönlendiren nesnel yasaları saptamaksızın ya da bu ilişkilerin köklerinin, maddi üretimin ulaştığı gelişme derecesinde olduğunu görmeksizin incelemiştir; ikincisi, daha önceki teoriler, halk kitlelerinin eylemlerini kucaklamadıkları halde, tarihi materyalizm, ilk kez bu kitlelerin hayatının toplumsal koşullarını ve bu koşullardaki değişmeleri bilimsel bir doğrulukla incelemeyi olanaklı hale getirmiştir. Marksizm-öncesi "toplumbilim" ve tarih yazarlığı, *en iyimser* bir değerlendirmeyle, gelişigüzel toplanmış ham gerçekler yığınını ve tarihsel süreçlerin bireysel yanlarının bir anlatımını sergilemişti. Marksizm ise birbirine zıt eğilimlerin bütününü inceleyerek; bunları, toplumun çeşitli sınıflarının kesinlikle belirlenebilen yaşam ve üretim koşullarına indirgeyerek; belli bir "egemen" fikrin ya da bu fikrin yorumlanmasının seçiminde, öznelliği ve keyfiliği bertaraf ederek; ve istisnasız, bütün fikirlerin ve bütün farklı eğilimlerin, maddi üretim güçlerinin koşullarından çıktığını açıklayarak, sosyo-ekonomik sistemlerin yükseliş, gelişme ve gerileme süreçlerinin kapsamlı ve ayrıntılı inceleme yolunu göstermiştir. Halk, kendi tarihini yapar; ancak, halkın, halk kitlelerinin güdülerini belirleyen, yani, birbirine zıt fikirlerin ve çabaların çarpışmasına yol açan nedir? Bu koşulların gelişme yasası nedir? Marx bütün bunlara dikkati çekmiş ve her türlü çeşitliliğine ve çelişkilerine karşın tarihin, belirli yasalarla yönetilen tek bir süreç olarak incelenmesinin yolunu göstermiştir.

Sınıf Mücadelesi

Şurası herkesçe bilinir ki belli bir toplumda, bazı üyelerin elde etmeye çalıştığı şey, diğerlerinin aynı yoldaki çabasıyla çatışır; toplumsal hayat çelişkilerle doludur; tarih, uluslar ve toplumlar arası mücadele kadar, ulusların ve toplumların kendi içindeki mücadeleyi

de gözler önüne serer; ayrıca, birbiri ardından gelen barış ve savaş, durgunluk, hızlı gelişme ya da gerileme dönemleri vardır. Marksizm, görünüşteki bu labirent ve kaosu yöneten yasaların bulunabilmesi için bir kılavuz, yani, sınıf mücadelesi teorisini sağlamıştır. Belli bir toplumun ya da toplumlar grubunun bütün üyelerinin çabalarının bütünüyle incelenmesiyledir ki ancak, bu çabaların sonucunun bilimsel açıklamasına ulaşılabilir. Bu çelişkili çabalar, her toplumun bölünmüş olduğu sınıfların konumlarındaki ve yaşam biçimlerindeki farklılıktan ileri gelir. Marx, *Komünist Manifesto*'da, "Bugüne dek var olan bütün toplumların tarihi," diye yazıyordu (Engels, daha sonra, 'ilkel topluluğun tarihi dışında' diye eklemiştir) "sınıf mücadeleleri tarihidir." "Özgür ile köle, patrisyen ile pleb, senyör ile serf, lonca ustası ile çırak, kısacası, ezen ile ezilen, birbiriyle sürekli bir karşıtlık içinde bulunmuş, birbirine karşı gizli ya da açık kesintisiz bir mücadele sürdürmüş, bu mücadele ya tüm toplum yapısının devrimci bir dönüşümüyle ya da mücadele eden sınıfların hep birlikte çöküşüyle sonuçlanmıştır. ... Feodal toplumun çökmesiyle oluşan modern burjuva toplumu, sınıf karşıtlığını ortadan kaldırmış değil. Yalnızca, eskilerin yerine yeni sınıflar, yeni ezme koşulları, yeni mücadele biçimleri getirmiştir. Ne var ki burjuvazinin dönemi olan çağımızın başlıca özelliği, sınıf karşıtlıklarını basitleştirmiş olmasıdır. Giderek toplumun tümü birbirine düşman iki sınıfa, birbirine doğrudan karşıt iki büyük sınıfa ayrılıyor: Burjuvazi ile proletarya,"*

Büyük Fransız Devriminden beri Avrupa tarihi, bir dizi ülkede, olayların altında yatan gerçek şeyin ne olduğunu açıkça gözler önüne sermiştir: Sınıf mücadelesi. Fransa'da Restorasyon dönemi, olup bitenleri toparlarken, sınıf mücadelesinin bütün Fransa tarihi boyunca bir anahtar olduğunu kabul etmek zorunda kalan bir dizi tarihçi (Thierry, Guizot, Mignet ve Thiers) yaratmıştır. Modern dönem –burjuvazinin tam bir zafer dönemi; temsili kurumlar; (genel olmasa bile) yaygın oy hakkı; halk kitlesi arasında geniş ölçüde yaygınlaşan ucuz günlük basın, vb. dönemi; işçilerin güçlü ve gitgide yaygınlaşan sendikaları ile

* Karl Marx-Friedrich Engels, *Komünist Parti Manifestosu*. Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 1998. s. 46-47. Çeviren: Yılmaz Onay.

işveren sendikaları, vb. dönemi –sınıf mücadelesinin (kimi zaman tek yanlı, "barışçıl" ve "anayasal biçimde olsa da) olayların temel itici gücü olduğunu daha çarpıcı biçimde göstermiştir. Marx ve Engels'in *Komünist Manifesto*'sundan alıntılanan aşağıdaki pasaj, modern toplumdaki her sınıfın konumunun nesnel çözümlenmesi bakımından, her sınıfın gelişim koşullarının çözümlenmesi ile ilgili olarak sosyal bilimden ne istediğini bize gösterecektir: "Günümüzde burjuvazinin karşısında yer alan tüm sınıflar içinde yalnızca proletarya gerçekten devrimci sınıftır. Öteki sınıflar göçüp gitmekte ve büyük sanayinin gelişimiyle çökmektedirler, proletarya ise büyük sanayinin en kendine özgü ürünüdür. Orta kesimler, küçük sanayici, küçük tüccar, zanaatçı, köylü, hepsi orta kesim olarak varlığını çöküşe karşı güvenceye almak için mücadele eder burjuvaziyle. Demek ki bunlar devrimci değil tutucudurlar. Dahası, gericidirler; tarihin çarkını geriye doğru döndürmeye uğraşırlar. Eğer devrimci iseler, proletaryaya geçiş önlerinde durduğu içindir bu ve o zaman şimdiki çıkarlarını değil gelecekteki çıkarlarını savunurlar, proletaryanın bakış konumuna geçmek üzere kendi konumlarını terk ederler."*

Birçok tarihsel yapıtında Marx (*Bibliyografyaya* bakınız) materyalist tarih yazarlığının; "her sınıf mücadelesinin, niçin ve nasıl politik bir mücadele olduğunu" açıkça göstererek, tek tek *her* sınıfın ve bazen de bir sınıf içerisindeki çeşitli grupların ya da katmanların konumlarının çözümlenmesinin parlak ve derin örneklerini vermiştir. Yukarıda alıntılanan pasaj, Marx'ın, tarihsel gelişim bileşkesini saptamak amacıyla, karmaşık bir toplumsal ilişkiler ağını, bir sınıftan bir başka sınıfa, geçmişten geleceğe *geçiş* aşamalarını nasıl çözümlemiş olduğunun örneğidir.

Marx'ın ekonomik öğretisi, teorisinin, en derin, en kapsamlı ve ayrıntılı biçimde kanıtlanması ve uygulanmasıdır.

---

* Agy. s. 59 *Kapital,*

Marx'ın Ekonomik Öğretisi

Marx, Kapital'in Önsözünde, "bu yapıtın son amacı da, zaten modern toplumun", yani, kapitalist, burjuva toplumunun, "ekonomik hareket yasasını ortaya çıkartmaktır," diyor.* Tarihsel olarak belirlenmiş belli bir toplumdaki üretim ilişkilerinin, bunların başlangıcı, gelişmesi ve çöküşünün araştırılması –Marx'ın ekonomik öğretisinin içeriği budur. Kapitalist toplumda *meta* üretimi egemendir: İşte bunun için Marx'ın çözümlemeleri, metanın çözümlenmesi ile başlar.

Değer

Meta, her şeyden önce, insan gereksinmesini karşılayan bir şeydir; ikincisi, bir başka şeyle değiştirilebilen bir şeydir. Bir şeyin yararlılığı onu bir *kullanım-değeri* yapar. Değişim-değeri (ya da kısaca değer), önce, bir türdeki belli miktardaki kullanım-değerinin bir başka türde belli miktarda kullanım değeri ile değiştirilebilme oranıdır. Günlük deneyim bize, böylesine milyonlarca değişimin, her türden kullanım-değerlerinin, hatta çok farklı ve birbirleriyle karşılaştırılmaz olanların bile durmadan birbirlerine eşitlendiğini göstermektedir. Şimdi, belirli bir toplumsal ilişkiler sistemi içerisinde birbiriyle sürekli eşitlenen bu çeşitli nesneler arasında ortak olan şey nedir? Bunlardaki ortak özellik: *Emek ürünleri* olmalarıdır. Ürünleri değiştirirken insanlar, en farklı türden emekleri eşitlemektedirler. Ürünlerin üretimi, bireysel üreticilerin birbirinden farklı ürünler yarattığı (emeğin toplumsal işbölümü) toplumsal bir ilişkiler sistemidir; bu sistem içerisinde bütün bu ürünler, değişim sürecinde birbirlerine eşitlenirler. Sonuç olarak, bütün metalarda ortak olan şey, belli bir üretim kolundaki somut emek değil, belli türde bir emek değil, soyut insan emeğidir –genel olarak insan emeğidir. Belli bir toplumun, bütün metalarının toplam değeri olarak temsil edilen her türden emek-gücü, bir ve aynı emek-gücüdür. Milyonlarca, milyonlarca

* Karl Marx, *Kapital*, I. Cilt, Sol Yayınları, Ankara 1978, s. 18.

değişim işlemi bunu kanıtlar. Dolayısıyla, her özel meta, toplumsal bakımdan gerekli emek zamanının ancak belirli bir bölümünü temsil eder. Değerin büyüklüğü, *toplumsal bakımdan gerekli* emek miktarı ile, ya da, belli bir metanın, belli bir kullanım-değerinin üretimi için toplumsal bakımdan gerekli emek zamanı ile belirlenir. "... farklı ürünlerimizi değişim içinde eşitlediğimiz zaman, bu davranışımızla biz, aynı zamanda, bunlara harcanan farklı türden emekleri de insan emeği olarak eşitlemiş oluruz. Bunun farkında olmayız, ama genelde bunu yaparız."* Eski iktisatçılardan birinin dediği gibi, değer, iki kişi arasındaki bir ilişkidir; ancak şunu da eklemesi gerekirdi: Maddi bir örtünün altında gizlenmiş bir ilişki. Değerin ne olduğunu ancak biz, özel bir tarihsel toplum tipi içerisindeki üretimin toplumsal ilişkiler sistemi açısından; üstelik de, değişimin kitlesel görüngüsü, kendini binlerce ve binlerce kez yineleyen bir görüngü içerisinde ortaya çıkan ilişkiler açısından baktığımızda anlayabiliriz. "Değerler olarak bütün metalar, yalnızca kristalleşmiş emek-zamanının belirli kitleleridir."** Metalara katılan emeğin iki yönlü niteliğinin ayrıntılı bir çözümlenmesini yaptıktan sonra Marx, *değerin biçimi* ve parayı çözümleyerek devam eder. Burada Marx'ın asıl amacı, değerin para biçiminin kökenini incelemek; bireysel ve rastlantısal değişim işlemlerinden (belli bir miktardaki metanın, belli miktardaki bir başka meta ile değişildiği, "değerin basit ya da rastlantısal biçimi") başlayarak, farklı türdeki metaların, bir tek ve aynı özel meta ile değiştirildiği evrensel değer biçimine geçerek; altının bu özel meta halini –evrensel eşdeğer halini– almış olduğu, değerin para biçimi ile değişimin gelişmesindeki *tarihsel sürecin* incelemesini sonuçlandırır. Değişimin ve meta üretiminin gelişmesindeki en yüksek ürün olarak para, bütün bireysel emeklerin toplumsal niteliğini, pazarın bir araya getirdiği bireysel üreticiler arasındaki toplumsal bağı maskeler ve gizler. Marx paranın çeşitli işlevlerini çok büyük bir ayrıntıyla çözümler. Burada özel olarak şunu kaydetmek önemlidir ki (genellikle Kapital'in başlangıç bölümlerinde olduğu gibi), soyut, yer yer de tamamen tümdengelim

* I. cilt, s. 89.

** Agy, s. 54.

biçiminde bir sergileme gibi görünse de aslında, değişimin ve meta üretiminin gelişmesinin tarihi üzerinde gerçeğe dayanan muazzam bir malzeme yığını ele alınmıştır. "Parayı ele alsak, varlığı, meta değişiminde belirli bir aşamaya işaret eder. Paranın kendine göre işlevleri, ister metaların eşdeğeri olsun ister dolaşım ya da ödeme aracı olsun, ister istif ya da evrensel para olsun, bir işlevinin ötekine oranla büyüklüğü ve nispî önceliğine göre, toplumsal üretim sürecinin çok çeşitli aşamalarına işaret ederler." (*Kapital* I. cilt, s. 188)

Artı-Değer

Meta üretiminin belli bir aşamasında para, sermayeye dönüşür. Meta dolaşımının formülü M–P–M (meta–para–meta) idi; yani, bir başka meta satın almak için, bir meta satışı idi. Sermayenin genel formülü, aksine, P–M–P dir; yani, (bir kâr elde etmek) için, satış amacıyla, satın almaktır. Dolaşıma sokulan paranın ilk değeri üzerindeki artışa Marx, artı-değer diyor. Kapitalist dolaşımda, paranın bu "büyümesi" gerçeği, bilinen bir şeydir. Aslında da, parayı, özel ve tarihsel olarak belirlenmiş toplumsal bir ilişki olarak sermayeye dönüştüren işte bu "büyüme"dir. Artı-değer, meta dolaşımından ortaya çıkmaz; çünkü bu dolaşım, eşdeğerlerin değişiminden ibarettir; artı-değer, fiyat artışlarında da ortaya çıkmaz; çünkü alıcıların ve satıcıların karşılıklı kayıpları ve kazançları birbirini telafi eder; oysa burada sözkonusu olan, bireysel bir görüngü değil, kitlesel, ortalama ve toplumsal bir görüngüdür. Para sahibi, artı-değer elde etmek için "piyasada, kullanım-değeri, değerin kaynağı olmak gibi özel bir niteliğe sahip bulunan bir metayı... bulmak zorundadır." (Kapital, I. cilt, s. 186) ... tüketim süreci, aynı zamanda, değer yaratma süreci olan bir meta. Böyle bir meta vardır: İnsanın emek-gücü. Bunun tüketimi emektir, ve emek, değer yaratır. Para sahibi, değeri üzerinden emek satın alır; bu değer, diğer bütün metaların değeri gibi, üretim için harcanan (yani, işçi ile ailesinin yaşamlarını sürdürme maliyeti) toplumsal bakımdan gerekli emek zamanı ile belirlenir. Emek gücünü satın alan para sahibi, bunu kullanmaya, yani, bütün gün boyun-

ca –diyelim 12 saat– çalıştırmaya hak kazanmıştır. Ne var ki, altı saat boyunca ("gerekli" emek zamanı) işçi, kendi bakım maliyetini karşılamaya yeterli ürün üretir: Bunu izleyen altı saat boyunca da ("Artı" emek zamanı), "artı" ürünü, ya da kapitalistin karşılığını ödemediği, artı-değeri yaratır. Bu nedenle, üretim süreci açısından, sermayede iki kısmın birbirinden ayrılması gerekir: Üretim araçlarına (makinelere, aletlere, hammaddeye vb.) harcanan ve değerleri, değişikliğe uğramaksızın (hemen ya da kısım kısım) aktarılan değişmeyen sermaye; ikinci olarak, emek gücüne harcanan, değişen sermaye. Bu sonraki sermayenin değeri, değişmeden kalmaz, emek sürecinde artı-değer yaratarak büyür. İşte bunun için, sermayenin emek-gücünü sömürü derecesini ifade etmek için, artı-değerin, sermayenin bütünüyle değil, değişen kısmı ile karşılaştırılmalıdır. Demek ki, biraz önce verilen örnekte, Marx'ın deyişiyle artı-değer oranı, 6:6, yani %100'dür.

Sermayenin ortaya çıkması için, iki tarihsel önkoşul gerekliydi: Önce, belli miktardaki paranın, genellikle meta üretiminin oldukça ileri bir gelişme düzeyi koşulları altında, bireylerin ellerinde birikimi; ikincisi, iki anlamda "özgür" işçinin varlığı: Emek-gücünü satarken bütün engel ve sınırlamalardan özgür olmalı; topraktan ve genellikle üretim araçlarından kurtulmuş olmalı; emek-gücünü satmak dışında varlığını sürdürmesi olanaksız, özgür ve bağıntısız emekçinin, yani "proleter"in varlığı.

Artı-değeri artırmanın iki ana yolu vardır: İşgününü uzatarak (mutlak artı-değer); ve, gerekli emek süresini azaltarak (nispî artı-değer). İlkini analiz ederken Marx, işçi sınıfının, işgününün kısaltılması için verdiği mücadele ile devletin işgününü uzatmak (14. yüzyıldan, 17. yüzyıla kadar) ya da azaltmak için yaptığı müdahalenin (19. yüzyılda fabrika yasaları) çok etkileyici bir tablosunu çizer. Kapital'in çıkışından beri, dünyanın bütün uygar ülkelerindeki işçi sınıfı hareketenin tarihi, çizilen bu manzarayı zengileştirmek için yeni yeni olgular sağlamıştır.

Nispî artı-değer üretimini çözümlerken Marx, kapitalizmin, emeğin üretkenliğini artırmada geçirdiği üç temel tarihi aşamayı araştı-

rır: Basit elbirliği, işbölümü ve manifaktür, makine ve geniş ölçekli sanayi. Marx'ın burada, kapitalist gelişmenin temel ve tipik özelliklerini nasıl derinlemesine açığa çıkardığı şu olguyla da gözler önüne serilir: Rusya'da elzanaatları sanayinin araştırılması, söz konusu edilen ilk iki aşamanın sergilenmesinde bol malzeme sağlar. Marx'ın daha 1867'de betimlediği gibi, büyük ölçekli makineli sanayinin devrimci etkisi, o zamandan beri geçen yarım yüzyıl içinde, bir dizi "yeni" ülkede (Rusya, Japonya vb.) kendini göstermiştir.

Devam edelim. Yeni ve son derece önemli bir şey de Marx'ın *sermaye birikimi*, yani, artı-değerin bir kısmının, kapitalistin kişisel gereksinmeleri ya da kaprislerini tatmin için değil, yeni üretim için sermayeye dönüştürülmesi konusundaki çözümlemesidir. Marx, (Adam Smith ile başlayan) bütün daha önceki iktisatçıların düştükleri bir hatayı açıklar; bunlar, sermayeye dönüştürülen artı-değerin tamamının, *değişen sermayeyi* oluşturmak üzere ayrıldığını varsayarlar. Aslında bu kısım, *üretim araçları* ile değişen sermaye arasında bölünmüştür. Kapitalizmin gelişme ve sosyalizme dönüşme süreci bakımından çok büyük bir önem taşıyan şey de, (toplam sermayenin) değişmeyen sermaye kısmının, değişen sermaye kısmına kıyasla daha hızlı büyümesi gerçeğidir.

İşçilerin yerine makinenin geçmesini hızlandırarak; bir uçta servet, öteki uçta sefalet yaratarak, sermaye birikimi, "yedek emek ordusu" denilen, işçilerin "nispî fazlalığı"na, ya da "kapitalist aşırı nüfusa" yolaçar ve bu da çok farklı biçimlere bürünerek, sermayeye, üretimi son derece hızlı büyütme olanağını sağlar. Kredi kolaylıkları ve üretim araçları biçiminde sermaye birikimi ile birlikte bu durum, kapitalist ülkelerde devresel olarak görülen –başlangıçta ortalama her on yılda bir, daha sonra, daha kısa ve daha belirsiz aralıklarla– aşırı üretim *bunalımlarının* anlaşılmasının anahtarını verir. Kapitalizm altında sermaye birikimini, ilkel birikim denilenden ayırmamız gerekir: İşçilerin, üretim araçlarından zorla koparılıp ayrılması; köylülerin topraklarından sürülüp çıkartılması; komünal toprakların yağma edilmesi; sömürgeler ve ulusal borçlar sistemi, koruyucu gümrükler ve benzerleri; "ilkel birikim" bir uçta "özgür" proletaryayı, öteki uçta para sahibi kapitalisti yaratır.

Kapitalist birikimin tarihsel eğilimi'ni Marx aşağıdaki ünlü sözlerle anlatmıştır:

"Doğrudan üreticilerin mülksüzleştirilmeleri, acımasız bir vahşetle ve en bayağı, en rezil, en küçültücü, en çirkin tutkuların dürtüsü altında gerçekleştirilmiştir. Yalıtılmış, bağımsız emekçi bireyin, deyim yerindeyse, kendi emek koşullarıyla kaynaşmasının sonucu olan özel mülkiyetin yerini, öbürlerinin itibari olarak özgür emeğinin, yani ücretli-emeğin sömürülmesine dayanan kapitalist özel mülkiyet alır.

"Şimdi mülksüzleştirilecek olan kimse, artık, kendi hesabına çalışan emekçi değil, birçok emekçiyi sömüren kapitalisttir. Bu mülksüzleştirme, kapitalist üretimin kendi içinde taşıdığı yasaların işlemesiyle, sermayenin merkezileşmesi ile gerçekleşir. Bir kapitalist, daima birçoklarının başını yer. Emek-sürecinin, gitgide boyutları büyüyen kooperatif şekli, bilimin bilinçli teknik uygulaması, toprağın yöntemli bir biçimde işlenmesi, emek araçlarının ancak ortaklaşa kullanılabilir emek araçlarına dönüştürülmesi, bütün emek araçlarının bileşik toplumsal emeğin üretim araçları olarak kullanılmasıyla sağlanan tasarruf, bütün insanların dünya pazarları ağına sokulması ve böylece kapitalist rejimin uluslararası bir nitelik kazanması, bu merkezileşme ya da birçok kapitalistin birkaç kapitalist tarafından mülksüzleştirilmesi ile elele gider. Bu dönüşüm sürecinin bütün avantajlarını sömüren ve tekellerine alan büyük sermaye sahiplerinin sayılarındaki sürekli azalmayla birlikte, sefalet, baskı, kölelik, soysuzlaşma, sömürü de alabildiğine artar; ama gene bununla birlikte, sayıları sürekli artan, kapitalist üretim sürecinin kendi mekanizması ile eğitilen, birleştirilen ve örgütlenen işçi sınıfının başkaldırıları da genişler, yaygınlaşır. Sermaye tekeli, kendisiyle birlikte ve kendi egemenliği altında fışkırıp boy atan üretim tarzının ayakbağı olur. Üretim araçlarının merkezileşmesi ve emeğin toplumsallaşması, en sonunda, bunların kapitalist kabuklarıyla bağdaşamadıkları bir noktaya ulaşır. Böylece kabuk parçalanır. Kapitalist özel mülkiyetin çanı çalmıştır. Mülksüzleştirenler mülksüzleştirilirler." (*Kapital*, I. cilt, s. 726-727)

Ayrıca Marx'ın, *Kapital*'in II. cildinde vermiş olduğu, toplam toplumsal sermayenin yeniden üretimi konusundaki çözümlemeleri de yenidir ve son derece önemlidir. Burada da yine Marx, bireysel bir görüngüyü değil, bir görüngüler yığınını ele alır; toplumsal ekonominin bir bölümü ile değil, bu ekonominin bütünü ile ilgilenir. Klasik iktisatçıların yukarıda sözü edilen yanlışlıklarını düzelterek Marx, toplumsal üretimin tamamını iki büyük kısma ayırır: (I) üretim araçları üretimi ve (II) tüketim nesneleri üretimi; toplam toplumsal sermayenin dolaşımını –hem, ilk boyutları içinde yeniden üretildiği zaman ve hem de birikim durumunda– sayısal örneklerle ayrıntılı olarak inceler. *Kapital*'in III. cildi, *ortalama kâr oranı*'nın, değer yasası temelinde nasıl oluştuğu sorununu çözer. Ekonomi biliminin, Marx'ın kişiliğinde yapmış bulunduğu büyük ilerleme, bir çözümlemenin, vülger ekonomi politiğin ve modern "marjinal fayda teorisi"nin, sık sık kendilerini sınırladığı biçimde, bireysel olaylar açısından ya da rekabetin dış ve yapay yönleri açısından değil, ekonomik görüngüler yığını bir bütün olarak toplumsal ekonomi açısından yapılmış olmasıdır. Marx önce artı-değerin kökenini çözümler ve ardından onun, kâra, faize ve toprak rantına bölünmesi ile incelemesine devam eder. Kâr, artı-değer ile, bir girişimde yatırılmış bulunan toplam sermaye arasındaki orandır. "Organik bileşimi yüksek" bir sermaye, (yani, değişmeyen sermayenin, toplumsal ortalamadan yüksek değişen sermayeye ağır basması ile), ortalamanın altında bir kâr oranı getirir; "organik bileşimi düşük" bir sermaye, ortalamanın üstünde bir kâr oranı getirir. Kapitalistler arasındaki rekabet ile onların sermayelerini bir daldan bir başka dala aktarma özgürlükleri, her iki halde de kâr oranını ortalamaya indirger. Belli bir toplumda, bütün metaların değerlerinin toplam tutarı, metaların fiyatlarının toplam tutarı ile aynıdır; ancak, bireysel girişimlerde ve üretim kollarında, rekabetin etkisiyle metalar, değerleri üzerinden değil, yatırılan sermaye artı ortalama kâra eşit olan, *üretimin fiyatlarına* (ya da üretim fiyatlarına) satılır.

Bu yolla, fiyatlar ile değerler arasındaki farklılık ile kârların eşitlenmesi konusundaki ünlü ve tartışma götürmez gerçek, değer yasa-

sına dayanılarak Marx tarafından açık kapı bırakılmaksızın açıklanmıştır; zira, bütün metaların değerlerinin toplam miktarı, fiyatların toplam tutarı ile çakışmaktadır. Ne var ki, (toplumsal) değerin, (tek tek) fiyatlara eşitlenmesi, yalın ve düpedüz biçimde değil, çok karmaşık biçimde olur. Şurası da çok doğaldır ki sadece piyasanın bir araya getirdiği ayrı ayrı meta üreticilerinin bulunduğu bir toplumda yasaya uygunluk, ancak, her iki yöndeki bireysel sapmaların karşılıklı olarak birbirlerini telafi etmeleriyle, ortalama, toplumsal, kitlesel belirti halinde olabilir.

Emeğin üretkenliğindeki bir artış, değişmeyen sermayenin, değişen sermayeye göre daha hızlı büyümesi anlamına gelir. Artı-değer, sadece değişen sermayenin bir işlevi olduğuna göre, (artı-değerin oranı, yalnız sermayenin değişen kısmına değil, sermayenin tamamına bağlı olması nedeniyle) kâr oranının düşme eğilimi göstermesi anlaşılır bir şeydir. Marx bu eğilimin ayrıntılı bir çözümlemesi ile birlikte, bunu gizleyen ya da buna karşı koyan bazı koşulları da yine ayrıntılı olarak inceler. *Kapital*'in III. cildinin, tefeci sermayesi, ticaret sermayesi ve para sermaye gibi son derece ilginç bölümleri üzerinde durmadan, en önemli bölümüne, *toprak rantı* teorisine geçmek zorundayız. Toprağın alanı sınırlı olduğuna göre, ve kapitalist ülkelerde, toprak bütünüyle bireysel özel mülk sahiplerinin ellerinde olduğuna göre, tarımsal ürünlerin üretim fiyatları, ortalama kalitede toprak üzerinden değil, en kötü topraktan elde edilen ürünün maliyeti üzerinden belirlenir; belirleme, ortalama koşullar üzerinden değil de, ürünün pazara arzında en kötü koşullar dikkate alınarak yapılır. Bu fiyat ile, daha iyi topraktan (ya da daha iyi koşullar altında) elde edilen ürünün fiyatı arasındaki fark, *farklılık* rantını oluşturur. Bunu ayrıntılarıyla çözümleyerek ve bunun, farklı toprak parçalarının verimliliklerindeki farklardan ve toprağa yatırılan sermaye tutarlarının farklı oluşundan nasıl ileri geldiğini gösteren Marx, farklılık rantını yalnızca daha iyi topraktan ard arda daha kötü toprağa geçişlerde ortaya çıktığını kabul eden Ricardo'nun yanlışını tümüyle ortaya çıkarmaktadır. (Ayrıca, Rodbertus'un eleştirisinin son derece dikkati çekici olduğu *Artı-Değer Teorileri*'ne bakınız).

Kaldı ki, tersine geçişler olabilir: Toprak, bir kategoriden diğerine geçebilir (tarımsal tekniklerdeki gelişmeler, kentlerdeki büyümeler, vb. nedenlerle); ve doğaya, kapitalizmin kusurlarının, sınırlandırmalarının ve çelişkilerinin suçunu yükleyen o berbat "azalan getiri yasası" temelinden yanlıştır. Üstelik, sanayinin bütün kollarında ve genellikle ulusal ekonomide kârın eşitlenmesi, tam bir rekabet özgürlüğü ile, sermayenin bir koldan diğerine serbestçe akışını öngörür. Oysa, toprağın özel mülkiyeti, bu serbest akışı engelleyen tekeli yaratır. Bu tekel nedeniyle, sermayenin organik bileşiminin düşük ve bunun sonucu bireysel kâr oranının daha yüksek olduğu tarımsal ürünler, kâr oranının eşitlenmesinin oldukça serbest olduğu sürece girmezler. Bir tekelci olarak toprak sahibi, fiyatı ortalamanın üstünde tutabilir ve tekel fiyatı mutlak rantı doğurur. Farklılık rantı, kapitalizm altında kaldırılamaz ama mutlak rant kaldırılabilir: Örneğin bu, toprağın ulusallaştırılarak devlet mülkiyeti haline getirilmesiyle yapılabilir. Böylece, özel toprak sahiplerinin tekeli yıkılır ve tarımda rekabetin daha tutarlı ve tam işlemesi sağlanabilir. Marx'ın işaret ettiği gibi, işte bunun için burjuva radikalleri tarih boyunca tekrar tekrar, toprağın ulusallaştırılması yolundaki bu ilerici burjuva talebi öne sürmüşlerdir; ne var ki bu talep burjuvazinin çoğunluğunu, bir başka tekeli, bugün özellikle önemli ve "hassas" bir tekeli –genel olarak üretim araçlarının tekelini– çok yakından çağrıştırabileceği nedeniyle adamakıllı korkutmuştur. (Sermaye üzerinden ortalama kâr oranı ve mutlak toprak rantı teorisinin oldukça popüler, özlü ve açık bir serimini 2 Ağustos 1862 tarihli Engels'e yazdığı bir mektupta* Marx kendisi yapmıştır. (Bkz. *Briefwechsel*, C. 3, s. 77-81; ayrıca 9 Ağustos 1862 tarihli mektup, s. 86-87.)

Toprak rantının tarihiyle ilgili olarak Marx'ın, emek rantının (köylü, beye ait toprağı işleyerek artı ürün yaratır) nasıl, ürün olarak ödenen ranta ya da ayni ranta (köylü, kendi toprağı üzerinde, artı-ürün yaratır ve bunu toprak beyine, "ekonomik olmayan zorlama" nedeniyle teslim eder) dönüştüğünü; daha sonra para ranta (meta

* Marx-Engels, *Seçme Mektuplar,* Evrensel Basım Yayın, İstanbul 1996, s. 168-172, Çeviren: Alaattin Bilgi.

üretiminin gelişmesi sonucu olarak paraya çevrilen ayni ranta –eski Rusya'da *obrak*–) ve en sonu, köylünün yerini, kiralanmış emeğin yardımıyla toprağı işleyen tarımsal girişimcinin aldığı kapitalist ranta dönüştüğünü gösteren çözümlemelerine de işaret etmek gerekir. "Kapitalist toprak rantının doğuşu" üzerine olan bu çözümleme ile bağıntılı olarak, Marx'ın tarımda kapitalizmin evrimi ile ilgili (Rusya gibi geri kalmış ülkeler için önem taşıyan) bir dizi derin düşünceye de dikkati çekmek gerekir. "Ayrıca, ayni-rantın para-ranta dönüşmesine, kendilerini para karşılığı kiraya veren mülksüz bir gündelikçiler sınıfının oluşumu, kaçınılmaz olarak eşlik etmekle kalmaz, hatta bu oluşum ondan önce meydana gelir. Bunların doğuşu sırasında, bu yeni sınıfın ancak arasıra ortaya çıktığı dönemde, rant ödemelerine tâbi, daha gönenç içindeki köylüler arasında, ücretli tarım emekçilerinin kendi hesaplarına sömürme göreneği zorunlu olarak gelişir, tıpkı feodal dönemlerde, daha hali vakti yerinde köylülerin kendilerinin de serf tutması gibi. Bu yolla, giderek, belli bir miktar servet biriktirme ve bizzat, gelecekteki kapitalistler haline dönüşme olanağı elde ederler. Böylece, toprakta bizzat çalışan eski zilyedler, gelişmesi, kırın sınırları ötesine de kapitalist üretimin genel gelişmesi ile belirlenen, kapitalist kiracılar için bir ana okulunun doğmasını bizzat sağlamış olurlar." (*Kapital*, III. cilt, s. 701)

"Tarımsal nüfusun bir kısmının mülksüzleştirilmesi ve yerlerinden atılmaları, sanayi sermayesi için, yalnız, işçilerle, bunların yaşam araçlarını ve iş araçlarını serbest hale getirmekle kalmaz, bir iç pazar da yaratmış olur." (*Kapital*, I. Cilt,s. 778) Ayrıca, kırsal nüfusun yoksullaşması ve yıkımı, sermaye için, yedek bir emek ordusunun yaratılmasında rol oynar. Her kapitalist ülkede, "Tarımsal nüfusun bir kısmı işte bunun için devamlı olarak, kent ya da manifaktür proletaryasına dönüşme noktasında ve bu dönüşüm için uygun koşullar bekler durumdadır. ... Bu nispî artı-nüfus kaynağı böylece devamlı akış halindedir. ... Tarım işçisinin ücreti, bu nedenle, asgariye indirgenmiş durumdadır, ve bir ayağı daima sefalet batağına saplanmış haldedir." (*Kapital*, I. Cilt, s. 679-80) İşlediği toprağın köylünün özel mülkiyetinde olması, küçük ölçekli üreti-

min temelidir ve gelişmesinin ve klasik biçime ulaşmasının koşuludur. Ne var ki böyle küçük ölçekli üretim ancak, üretimin ve toplumun dar ve ilkel çerçevesiyle uyuşabilir. Kapitalizm altında, "köylülerin sömürüsü, sanayi proletaryasının sömürüsünden yalnız biçim bakımından farklıdır. Yoksa sömürücü aynıdır: Sermaye. Tek tek kapitalistler, tek tek köylüleri, ipotekler ve faizler yoluyla; kapitalist sınıf ise, köylü sınıfını, devlet vergileri yoluyla sömürür" (*Fransa'da Sınıf Savaşımları*). "Köylünün küçük mülkiyeti şimdi sadece, kapitaliste topraktan kâr, faiz ve rant çekip almasına, köylünün kendisine de, nasıl edip de gündeliğini çıkarabileceğinin tasasını bırakmasına imkan tanıyan bir bahaneden başka bir şey değildir." (*18 Brumaire)*. Kural olarak köylü, kapitalist topluma yani kapitalist sınıfa bir şeyler terkeder; hatta, "özel mülk sahibi olma bahanesi altında, İrlandalı kiracı çiftçi düzeyine" düşme pahasına, ücretinin bir bölümünü bırakır. (*Fransa'da Sınıf Savaşımları*) "Küçük köylü mülkiyetinin egemen olduğu ülkelerde hububat fiyatlarının kapitalist üretim biçiminin egemen olduğu ülkelerden daha düşük olmasının nedenlerinden biri" acaba nedir? (*Kapital*, III. Cilt, s. 697) Bunun nedeni, köylünün, topluma, (yani kapitalist sınıfa) artı-ürününün bir kısmını bedavadan vermesidir. "Bu düşük fiyat (hububatın ve öteki tarımsal ürünün), hiçbir şekilde onların emek üretkenliğinin değil, üreticilerin sefaletlerinin bir sonucudur." (agy.) Kapitalizm altında, küçük ölçekli üretiminin normal biçimi olan küçük işletme sistemi, yozlaşır, çöker ve yokolur. "Parçalı toprak mülkiyeti doğası gereği, emeğin toplumsal üretici güçlerinin gelişmesini, emeğin toplumsal biçimlerini, sermayenin toplumsal yoğunlaşmasını, geniş ölçekli sığır yetiştiriciliğini ve bilimin ilerici uygulamasını kendi dışında tutar. Tefecilik ve bir vergi sistemi, bunu her yerde zayıflatmak zorunda bırakır. Toprak fiyatındaki sermaye harcaması, bu sermayeyi toprağın işlenmesinden geri çeker. Üretim araçlarının sonu gelmez bölük pürçüklüğü, ve üreticilerin kendilerinin de tek başına kalışları." Kooperatif toplulukları, yani küçük köylülerin birlikleri, son derece ilerici burjuva görevi görürlerken, bu eğilimi tümüyle atmaksızın, sadece onu zayıflatır;

öte yandan unutmamak gerekir ki, bu kooperatif toplulukları, hali vakti yerinde köylüler için çok yararlı olurlarken, yoksul köylü yığınlarına çok az yararlı olmakta ya da hiç yararlı olmamaktadır; böylelikle birliklerin kendileri de ücretli emeğin sömürücüsü olurlar. "İnsan emeğinin korkunç israfı. Üretim koşulunun giderek elverişsiz hale gelmesi ve üretim araçlarının fiyatlarının yükselmesi –toprak parçaları mülkiyetenin kaçınılmaz bir yasası." Tarımda, sanayide olduğu gibi, kapitalizm, üretim sürecini ancak, "üreticinin kurban edilmesi" pahasına dönüştürür. "Kır emekçilerinin geniş bölgelere dağılmaları, bunların direnme güçlerini kırdığı halde, kent işçilerinin yoğunlaşmaları bu gücü artırır. Kent sanayilerinde olduğu gibi, modern tarımda da. Emeğin üretkenliğindeki artış harekete geçirilen emek kitlesi, bizzat emek-gücünün israfı ve kemirilip tüketilmesi pahasına olur. Üstelik, kapitalist tarımdaki her gelişme, yalnız emekçiyi soyma sanatında değil, toprağı soyma sanatında da bir ilerlemedir. ... Kapitalist üretim, bu nedenle, teknolojiyi geliştirir ve ancak bütün zenginliğin asıl kaynağını, yani toprağı ve emekçiyi kurutarak çeşitli süreçleri toplumsal bir bütün içinde birleştirir." (*Kapital*, I. Cilt, Onbeşinci Bölüm, Onuncu Kesim: Büyük Sanayi ve Tarım. s. 480 ve devamı)

Sosyalizm

Yukarıdaki çözümlemelerde açıkça görülmektedir ki Marx, kapitalist toplumun, sosyalist topluma dönüşümünün kaçınılmazlığını, tamamen ve münhasıran, çağdaş toplumun gelişmesi üzerine olan ekonomik yasadan çıkarmaktadır. Marx'ın ölümünden beri, yarım yüzyıl boyunca, binlerce biçim içerisinde, gitgide artan bir hızla ilerleyen, geniş ölçekli sanayideki büyümeyle, kapitalist kartellerle, sendikalarla, tröstlerle olduğu kadar, mali sermayenin boyutları ve kudretindeki dev artışla kendini çarpıcı biçimde ortaya koyan emekteki toplumsallaşma, sosyalizmin kaçınılmaz doğuşunun bellibaşlı maddi temelini sağlamaktadır. Bu dönüşümün entelektüel ve moral

itici gücü ve yürütücüsü, bizzat kapitalizmin eğittiği proletaryadır. Gitgide zenginleşen bir içerik kazanan ve türlü türlü biçimler içerisinde ifadesini bulan proletaryanın burjuvaziye karşı mücadelesi, kaçınılmaz olarak, politik iktidarın proletarya tarafından ele geçirilmesine (proletarya diktatörlüğüne) doğru yönelmektedir. Üretimin toplumsallaşması ancak, üretim araçlarının toplumun malı olmasına, "mülksüzleştirenlerin mülksüzleştirimesi"ne yol açmak zorundadır. Emeğin üretkenliğindeki muazzam artış, daha kısa işgünü, küçük ölçekli, ilkel ve birbirinden kopmuş üretimin kalıntılarının ve yıkımının yerini, kollektif ve gelişkin emeğin alması – işte bütün bunlar, bu dönüşümün doğrudan sonuçlarıdır. Kapitalizm her zaman tarım ile sanayi arasındaki bağları koparır; ancak aynı zamanda da gösterdiği büyük gelişmeyle bu bağların yeni öğelerini hazırlar; bilimin bilinçli olarak uygulanması, kolektif emeğin yoğunlaşması, insan emeğinin yeniden dağılımı (böylece, hem kırsal kesimin geriliğine, soyutlanmışlık ve barbarlığa, büyük kentlerde geniş halk kitlelerinin anormal yoğunlaşmasına son verir) temeline dayanarak, sanayi ve tarım arasındaki birliği hazırlar. Yeni bir aile biçimi, kadının toplum içindeki statüsünde ve genç kuşağın yetiştirilmesinde yeni koşullar, bugünkü kapitalizmin en yüksek biçimlerince hazırlanır: Kadınların ve çocukların emeği, ataerkil ailenin kapitalizm tarafından parçalanması, kaçınılmaz olarak modern toplumda, en iğrenç, en korkunç ve en yıkıcı biçimleri ile görülür. Böyle olmakla birlikte, "büyük sanayi, üretim sürecinde, kadınlara, gençlere ve her iki cinsiyetten çocuklara, ev alanının dışında önemli bir rol vermekle, daha üst düzeyde bir aile şekli ve cinsiyetler arası ilişki konusunda yeni bir ekonomik temel yaratır. Cermen-hıristiyan aile şeklini mutlak ve değişmez saymak, bir arada alındığı zaman bir dizi tarihsel gelişmenin halkları olan eski Roma, Yunan ya da Doğu aile şekline bu özelliği vermek kadar saçmadır. Ayrıca, her iki cinsiyetten ve her yaştan bireylerden oluşan kolektif çalışma grubunun, uygun koşullar altında, zorunlu olarak, insanı yetiştiren bir kaynak halini alacağı açık bir gerçektir; oysa üretim sürecinin işçi için değil, işçinin üretim süreci için varolduğu, kendiliğinden ortaya çıkan, zalim ve kapitalist-

çe şekliyle bu durum, durmadan çevreye veba mikrobu gibi yayılan bir yozlaşma ve kölelik kaynağı olur." (*Kapital*, I. cilt, onbeşinci Bölüm, s. 466-467). "Gelecekteki eğitimin tohumu, fabrika sistemi içinde atılmış ve filizlenmeye başlamıştır; bu tür bir eğitimle belli bir yaşın üzerindeki her çocuk üretici işi, öğrenim ve jimnastik ile birlikte yürütecek ve bu yalnızca üretimdeki etkinliğin artırılmasında bir yöntem olarak değil, tam anlamıyla gelişmiş bir insan yetiştirilmesinde tek yöntem olarak uygulanacaktır." (Agy, s. 461)

Marx'ın sosyalizmi, ulusallık sorunu ile devlet sorununu aynı tarihsel temele oturtur; bunu yalnız, geçmişi açıklamak anlamında değil, geleceğin cüretli bir öngörüsü ve başarıyla gerçekleştirilmesi için gözüpek pratik bir eylem adına da yapar. Uluslar, kaçınılmaz olarak, toplumsal gelişmede burjuva çağının bir ürünü ve biçimidir. İşçi sınıfı, *"kendini ulus içerisinde oluşturmaksızın"*, *"ulusal"* olmaksızın, (sözcüğün, burjuva anlamında değil elbette) güçlenemez, olgunlaşamaz ve biçimlenemezdi. Ne var ki Kapitalizmin gelişmesi, gitgide ulusal sınırları parçalamakta, ulusal yalnızlığa son vermekte ve ulusal uzlaşmaz karşıtlık yerine, sınıf karşıtlığını koymaktadır. İşte bu nedenle, gelişmiş kapitalist ülkelerde, *"işçilerin vatanı yoktur"* ve işçilerin "birleşik eylemi", en azından uygar ülkelerde, "proletaryanın kurtuluşu için başta gelen koşullardan biridir" sözleri tamamen doğrudur. *(Komünist Parti Manifestosu)*. Örgütlü baskı ve zorbalık demek olan devlet, toplumun belli bir gelişme aşamasında ve toplumun uzlaşmaz sınıflara bölündüğü sırada, görünüşte toplumun üzerinde duran ve bir ölçüde toplumdan ayrı olan bir *"otorite"* olmaksızın toplumun varlığını sürdüremiyeceği zaman ortaya çıkmıştır. Sınıf çelişkilerinden çıkmış olan devlet, "en güçlü sınıfın, iktisadi bakımdan egemen olan ve bunun sayesinde, siyasi bakımdan da egemen sınıf durumuna gelen ve böylece ezilen sınıfı boyunduruk altında tutmak ve sömürmek için yeni araçlar kazanan sınıfın devleti" olur. "İşte bundan ötürüdür ki, antik devlet, her şeyden önce, köleleri boyunduruk altında tutmak için, köle sahiplerinin devletiydi; tıpkı feodal devletin, serf ve angaryacı köylüleri boyunduruk altında

tutmak için soyluların organı ve modern temsili devletin, ücretli emeğin sermaye tarafından sömürülmesinin aleti olması gibi." (Engels, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni,* Sol Yayınları, Ankara, 1976, s. 219. Bu yapıtta yazar, kendisinin ve Marx'ın görüşlerini açıklamıştır.) Burjuva devletinin, en özgür ve en ilerici biçimi olan demokratik cumhuriyet bile, bu gerçeği hiçbir şekilde bir yana itemez, sadece biçimini değişirir (hükümet ile borsa arasındaki ilişkiler, bürokrasi ile basının –doğrudan ve dolaylı– yozlaşmaları, vb. gibi). Sınıfların ortadan kaldırılması yoluyla sosyalizm, devletin de ortadan kalkmasına yol açacaktır. *Anti-Dühring*'de Engels şunları yazar: "Devletin gerçekten tüm toplumun temsilcisi olarak göründüğü ilk eylem –üretim araçlarına toplum adına el koyması– aynı zamanda, onun devlet olarak kendine özgü son eylemidir de. Bu devlet iktidarının toplumsal ilişkilere müdahalesi, bir alandan sonra bir başkasında gereksiz hale gelir, ve o zaman ister istemez uykuya dalar. Kişilerin hükümeti, yerini, şeylerin idaresi ve üretim işlemlerinin yönetimine bırakır. Devlet 'ilga' edilmez, söner." "Üreticilerin özgür ve eşitçi birlik temeli üzerinde üretimi yeniden düzenleyecek olan toplum, bütün devlet aygıtını, bundan böyle kendine layık olan yere bir kenara atacaktır: Eski Eserler Müzesine, çıkrık ve tunç baltanın yanına." (Engels, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni,* s. 221)

En sonu, mülksüzleştirenlerin mülksüzleştirilmesi döneminde varlıklarını sürdürmeye devam edecek olan küçük köylülük konusunda, Marx'ın sosyalizminin tutumuyla ilgili olarak, Engels'in, Marx'ın görüşlerini de ifade eden şu açıklamasına değinmemiz yerinde olacaktır: "... iktidara geçtiğimizde, büyük toprak sahipleri için yapmak zorunda kalacağımız gibi, küçük köylü mülkiyetini (karşılığını ister ödeyerek, ister ödemeyerek) zorla kamulaştırmayı aklımızdan bile geçiremeyeceğimiz de bir o kadar açıktır. Küçük köylü karşısındaki ödevimiz, ilkin, onu buna zorlayarak değil, ama örnekler aracılığıyla buna götürerek ve toplumun yardımını onun buyruğuna vererek, onun bireysel mülkiyeti ve işletmesini, kooperatif işletmelere dönüştürmektir. O zaman, kuşku yok ki küçük

köylüye bugün bile açıkça anlaması gereken, gelecekteki çıkarını gösterebilecek geniş araçlara sahip olacağız." (Engels, *Fransa'da ve Almanya'da Köylü Sorunu,* Sol Yayınları, Ankara 1975, s. 424. Bu kitabın Rusça çevirisinde yanlışlar vardır. Orijinali *Die Neue Zeit*'tadır.)*

Proletaryanın Sınıf Mücadelesi Taktikleri

Daha 1844-45'de eski materyalizmin temel eksikliklerinden birini, yani, pratik devrimci faaliyetin koşullarını ya da önemini anlamadaki yetersizliğini inceledikten sonra Marx, teorik çalışmalarının yanısıra, bütün hayatı boyunca, proletaryanın sınıf mücadelesinin taktik sorunlarına devamlı bir dikkat göstermişti. Bu konu üzerindeki çok geniş bir malzeme yığını Marx'ın *bütün* yapıtlarında, özellikle de, 1913'de yayımlanan dört ciltlik Marx-Engels yazışmalarında bulunmaktadır. Bu malzeme hâlâ, bir araya getirilmekten, toplanmaktan, incelenmekten ve üzerinde çalışılmaktan uzaktır. Bu nedenle biz burada çok genel ve kısa açıklamalarla ve Marx'ın *bu yön* olmaksızın materyalizmin noksan, tek yanlı ve yaşamdan uzak kalacağı konusundaki haklı görüşüne vurgulama yapmakla yetinmek durumundayız.

Marx, proleter taktiklerin temel görevini, kendi materyalist diyalektik anlayışının bütün postulaları ile tam bir uyum içerisinde tanımlamış-

* *Die Neue Zeit* (Yeni Zamanlar) 1833'ten 1923'e kadar Stuttgart'da yayımlanan Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin teorik gazetesi. 1917 Ekimine kadar editörü Kautsky idi, daha sonra Heinrich Cunow onun yerini aldı. 1885-95 arası Marx ve Engels'in makaleleri derginin sütunlarında yer aldı. Engels sık sık editörlere tavsiyelerde bulunuyor ve Marksizmden saptıkları için kendilerini sert biçimde eleştiriyordu. Dergi ayrıca, Franz Mehring'in, Paul Lafargue'ın, G. V. Plekhanov'un ve diğer işçi sınıfı hareketi önde gelenlerinin yazılarını yayımlıyordu. 1890'lı yıllarda, Engels'in ölümünden sonra revizyonistlerin makalelerini yayımlamayı adet haline getirdi. Birinci Dünya Savaşı'nda (1914-18) dergi, sosyal-şovenistleri destekleyerek merkezci bir tutum takındı.

tır. Belli bir toplumda istisnasız bütün sınıfların karşılıklı ilişkilerinin hepsinin nesnel bir biçimde gözününde bulundurulması ve dolayısıyla da sözkonusu toplumun gelişme aşaması ile, bu toplumla diğer toplumlar arasındaki karşılıklı ilişkiler dikkate alınarak ancak, ileri bir sınıfın benimseyeceği doğru taktiklere gerekli temel sağlanabilir. Aynı zamanda, bütün sınıflar ve bütün ülkeler, durağan olarak değil dinamik olarak, yani hareketsizlik halinde değil (yasaları, her sınıfın varlığının ekonomik koşullar ile belirlendiği) hareket içerisinde ele alınır. Hareket de yalnız geçmiş açısından değil, gelecek açısından, aynı zamanda da sadece yavaş değişimleri gören "evrimcilerin" vülger kavrayışına uygun olarak değil, diyalektik olarak görünür: "Bu oylumdaki değişmelerde, yirmi yıl, bir günden fazla değildir," diye yazıyordu Marx Engels'e, "gerçi daha sonraları, içersinde yirmi yılın yoğunlaştığı günler gelebilir." (*Briefwechsel*, cilt III, s. 127) Gelişmenin her aşamasında, her anında, proleter taktikler, insan tarihinin bu nesnel kaçınılmaz diyalektiğini hesaba katmalı; bir yandan, sınıf bilincini geliştirmek, ileri sınıfın gücünü ve mücadele kapasitesini artırmak için, sözde "barışçıl" gelişme adı verilen politik durgunluk ve gevşeklik dönemlerinden yararlanmalı; öte yandan da, bu yararlanma çabalarını bu sınıfın hareketlerinin *"nihai amacına"*, ve *"içerisinde yirmi yılın yoğunlaştığı"* o büyük günlerde, üzerine düşen büyük görevleri yerine getirmek için bu sınıfta yaratılacak bilinçlenmeye yöneltmelidir. Bu bağlamda Marx'ın tezlerinden ikisi özel bir önem taşır: Bunlardan birisi *Felsefenin Sefaleti*'nde bulunur ve proletaryanın ekonomik mücadelesi ve ekonomik örgütlenmesi ile ilgilidir; diğeri ise *Komünist Manifesto*'da bulunur ve, proletaryanın politik görevleri ile ilgilidir. Birinci tez şöyledir: "Geniş ölçekli sanayi, birbirini tanımayan bir yığın insanı tek bir yerde yoğunlaştırır. Rekabet bunların çıkarlarını birbirinden ayırır. Ancak, ücretlerin korunması patronlarına karşı bu ortak çıkar onları ortak bir direnme düşüncesinde birleştirir: Birlik olma... başlangıçta birbirinden kopuk olan birlikle, gruplar haline gelirler... ve daima birleşmiş sermaye ile yüzyüze kalmaları ile, birliğin korunması onlar için (yani işçiler için) ücretlerin korunmasıdan daha gerekli hale gelir. ... Bu mücadelede –gerçek bir iç savaşta– yaklaşmakta olan kavga için gerekli bütün öğeler birleşir ve gelişir. Bir kez bu noktaya ulaşıldığında, birlik, siyasal bir niteliğe bürünür." Burada biz, birkaç on

yıl sürecek ekonomik mücadelenin ve sendika hareketinin, proletaryanın güçlerini *"geleceğin savaşına"* hazırlayan uzun bir dönemin programını ve taktiklerini buluruz. Bununla yan yana, Marx ile Engels'in, İngiliz işçi hareketinin örneklerine yapmış oldukları pek çok göndermeyi koymak gerekir; sınaî "refahın" nasıl işçileri *"satın alma"* girişimlerine yol açtığını (*Briefwechsel,* Cilt I. s. 136), mücadeleden vazgeçirmeye çalıştığını; bu refahın nasıl olup da genellikle *"işçileri ahlaktan uzaklaştırdığını"* (Cilt II. s. 218); İngiliz proletaryasının nasıl "burjuvalaştığını" – "bütün ulusların bu en burjuvası, açıkça, en sonu, burjuvazinin yanında, bir burjuva aristokrasisine ve bir burjuva proletaryasına sahip olmayı amaçladığını" (Cilt II. s. 290); "onun 'devrimci enerjisinin' nasıl uykuya daldığını (Cilt III. s. 124); "İngiliz işçilerinin, görünüşteki burjuva kirlenmesinden kendilerini kurtarmak" için ne kadar uzun bu süre gerektiğini (Cilt. s. 127); İngiliz işçi hareketinin nasıl "Chartist hırstan yoksun kaldığını" (1866, Cilt III., s. 305); İngiliz işçi liderlerinin nasıl, "radikal burjuvazi ile işçi" arasında, ortalık yerde bulunan bir tip haline geldikleri (Holyoak'a gönderme, Cilt IV. s. 209); nasıl İngiliz tekelciliği nedeniyle ve bu tekelcilik devam ettiği sürece "İngiliz işçilerinin yerlerinden kımıldayamayacaklarını" (Cilt IV. s. 433) bu örnekler arasında buluruz. İşçi sınıfı hareketinin bu genel çizgisi (ve sonucu) ile bağıntılı olarak ekonomik mücadelenin taktikleri burada dikkati çeken bir geniş-likte, ayrıntılı, diyalektik ve gerçekten devrimci açıdan ele alınmıştır.

Komünist Manifesto, politik mücadele taktiklerinin temel Marksist ilkesini saptamıştır: "Komünistler, işçi sınıfının acil hedeflerine ulaşılması ve o andaki çıkarlarının gerçekleştirilmesi için mücadele ederler; ancak, bugünkü hareket içerisinde, bu hareketin geleceğini temsil ettikleri gibi, ona gözkulak da olurlar." İşte bunun için 1848'te Marx, Polonya'da, *"Tarımsal Devrim"* partisini, *"1846'da Krakov ayaklanmasını düzenleyen partiyi"* destekledi. 1848'de ve 1849'da Almanya'da, aşırı devrimci demokrasiyi destekledi ve daha sonra, taktikler konusunda söylemiş olduklarından hiç geri adım atmadı. Alman burjuvazisine, *"daha başlangıçta halka ihanet etme eğiliminde olan"* (Ancak köylülükle olan bir ittifak, burjuvaziye görevlerini tam olarak yerine getirme olanağını verebilirdi.) "Ve eski toplumun taçlı temsilcileri ile uzlaşmaya" hevesli bir öğe olarak baktı. Alman burjuvazisinin, burjuva-demokratik devrim

dönemindeki sınıfsal tutumunun analizini Marx şöyle özetler –şunu da belirtmek gerekir ki bu analiz, toplumu hareket halinde ve üstelik, geriye doğru yönelmiş olarak değil, bütün hareketliliği içerisinde inceleyen bir materyalizm örneğidir: "Kendine güvenmeksizin, halka güven duymaksızın, yukarıdakilere homurdanan, aşağıdakiler önünde titreyen... dünyanın estirdiği fırtınadan sinmiş... hiçbir bakımdan enerjisi olmayan, her bakımdan aşırmacı... girişkenlikten yoksun... bunakça çıkarları uğruna kendini sağlıklı bir halkın ilk gençlik dürtülerini yönlendirmeye ve saptırmaya mahkum olmuş gören berbat bir moruk..." *(Neue Rheinische Zeitung,* 1848; Bkz: *Literarischer Nachlass*, Cilt III, s. 212.) Yirmi yıl kadar sonra, Marx, Engels'e yazdığı bir mektupta (Briefwechsel, cilt III. s. 224), 1848 devriminin başarısızlık nedeninin, burjuvazinin, barış içinde köleliği, özgürlük için savaşma umuduna yeğlemesi olarak ilan etmişti. 1848-49 devrimci dönemi sona erdiğinde Marx, her türlü devrimcilik oyunu girişimine karşı çıktı (Schapper ve Willich'e karşı savaşması), görünüşte "barışçı" yoldan, yeni devrimlere hazırlanmakta olan yeni dönemde çalışma olanağı üzerinde ısrar etti. Marx'ın, bu çalışmanın hangi espri içerisinde yürütülmesini istediği, gericiliğin en karanlık döneminde, 1856'da, Almanya'daki durumu değerlendirmesinde görülür: *"Almanya'da her şey, proleter devrimin, köylü savaşının ikinci baskısı ile desteklenmesi olanağına bağlıdır."* (*Briefwechsel*, Cilt II. s. 108). Almanya'da (burjuva) demokratik devrim tamamlanmadığı sürece Marx bütün dikkatini, köylülüğün demokratik gelişmesi üzerine sosyalist proletaryanın taktiklerine yoğunlaştırdı. Lassalle'ın tutumunu, "nesnel olarak ... Prusya uğruna, tüm işçi hareketine ihanet" olarak kabul etti (Cilt III. s. 210); şunu da belirtmek gerekir ki; Lassalle, Junkerlerin ve Prusya milliyetçiliğinin faaliyetlerine karşı hoşgörülü davrandığı için böyle düşünüyordu. Engels 1865'de, basına verilmesi düşünülen ortak demeç konusunda Marx ile görüş alışverişinde bulunurken: "Tarımın ağır bastığı bir ülkede, ... sanayi proletaryası adına burjuvaziye yalnız başına saldırıya geçmek, fakat, büyük feodal aristokrasisinin kırbacı altındaki kırsal proletaryanın ataerkil sömürüsüne tek bir sözcükle bile değinmemek korkaklıktır." (Cilt III. s. 217) 1864'den, 1870'e kadar, Almanya'da burjuva demokratik devriminin tamamlandığı dönemde, Prusya ve Avusturya sömürücü sınıfların, bu devrimi şu ya da bu yoldan tepeden inme bir biçimde tamam-

lama çabasına düştükleri dönemin sona ermesi sırasında Marx yalnız Bismark ile cilveleşen Lassalle'ı kınamakla kalmamış, "Avusturyacılığa" ve partikülarizme kayan Liebknecht'i de düzeltmiştir; Marx, hem Bismark ile hem de Avusturyacılar ile eşit sertlikte savaşabilecek devrimci taktikler istiyordu; bu taktikler, "galip gelene", Prusya Junkerlerine uymayacak ama, Prusya askeri zaferlerinin yarattığı temel üzerinde de ona karşıdevrimci mücadeleyi hemen yenileyecek taktikler olacaktı. (Briefwechsel, Cilt III. s. 134, 136, 147, 179, 204, 210, 215, 418, 437, 440-41.) Enternasyonal'in 9 Eylül 1870 Kongresi'ndeki ünlü konuşmasında Marx, Fransız proletaryasını zamansız bir ayaklanmaya karşı uyarmıştı; ancak yine de ayaklanma başlayınca (1871) Marx, kitlelerin "gökleri titreten" devrimci inisiyatifini canıgönülden selamlamıştır (Marx'ın Kugelmann'a mektubu). Bu durumda devrimci eylemin yenilgisi, başka birçok durumda olduğu gibi, Marksist diyalektik materyalizm açısından, proletarya mücadelesinin genel gidişi ve sonuçları içerisinde, işgal edilmiş mevzilerin terkedilmesinden ve savaşmaksızın teslim olmaktan daha ehvenişerdi. Böyle bir teslimiyet, proletaryanın moralini bozabilir ve onun mücadele gücünü zayıflatabilirdi. Siyasal durgunluğun hüküm sürdüğü ve burjuva yasallığının egemen olduğu dönemlerde, yasal mücadele yollarının kullanılmasının değerini iyi takdir eden Marx, 1877 ve 1878'de, Sosyalistlere Karşı Yasa'nın yürürlüğe konulmasından sonra, Most'un "devrimci sözlerini" şiddetle eleştirirken, bir yandan, daha fazla şiddetle değilse bile, bir süreden beri, Sosyalistlere Karşı Yasa'ya karşı, azimle, kararlılıkla, devrimci bir ruhla ve illegal mücadeleye başvuracağını gösterir biçimde ortaya koymayan Sosyal Demokrat Parti yetkililerine saldırmıştır. (*Briefwechsel,* Cilt IV. s. 397, 404, 418, 422, 424; ayrıca, Sorg'a yazdığı mektuplarla karşılaştırınız.)

1915'te ilk kez *Granat Encyclopaedia*'da yayımlanmıştır.
Temmuz-Kasım 1914'te yazılmıştır

İngilizceden çeviren: Alaattin Bilgi

AÇIKLAMALAR

1 22-27 Mayıs, 1875'te toplanan Gotha Kongresinde, Alman işçi sınıfı hareketinin iki akımı –August Bebel ve Wilhelm Liebknecht'in önderliğini yaptığı Sosyal Demokrat İşçi Partisi (Eisenach'çılar) ve Lassalle'ci Alman İşçileri Genel Birliği– Almanya Sosyalist İşçi Partisini oluşturmak üzere birleşti. Birleşik partinin Marx ve Engels'in sert eleştirilerine uğrayan program taslağı, birkaç önemsiz düzeltmeyle kabul edildi.

2 "Vorwärts": Almanya sosyal demokrasisinin merkez yayın organı. "Vorwärts", 1 Ekim 1876 tarihinden itibaren, Gotha Parti Konferansı kararı üzerine, "Halk Devleti" (Eisenach'çıların organı) ve "Neuer Social-Demokrat" (Lassalle'cilerin organı) yerine Leipzig'de yayınlanmaya başlandı. Sosyalistlere Karşı Yasa'nın devreye girmesiyle birlikte "Vorwärts" 27 Ekim 1878'de yayınını durdurdu.

3 Engels'in eseri "Bay Eugen Dühring'in Bilimde Köklü Dönüşümü" ("Anti Dühring"), dizi halinde "Vorwärts"in kısmen ana sayfalarında, kısmen eklerinde 3 Ocak-11 Mayıs 1877, 27 Temmuz-30 Aralık 1877 ve de 5 Mayıs-7 Temmuz 1878 tarihleri arasında yayınlandı. Tüm metin bağımsız bir kitap olarak Engels'in yazdığı bir giriş ile birlikte 1878 yılı Temmuz ayı ortalarında "Bay Eugen Dühring'in Bilimde köklü Dönüşümü. Felsefe. Politik Ekonomi. Sosyalizm." Başlığı altında Leipzig'de yayınlandı.

4 Friedrich Engels, "Soscialisme utopique et socialisme scientifique", Paris 1880. Bu broşürü Engels, "Anti Dühring"in "Giriş"inin 1. bölümü ve üçüncü ana başlığın ("Sosyalizm") 1. ile 2. bölümünden oluşturdu; bu sırada birtakım eklemeler ve metinde bazı değişikliklerde bulundu. 1883'te yayınlanan ilk Almanca baskı, "Ütopyadan Bilime Sosyalizm" başlığını taşıyordu.

5 Die Mark: Eski Alman köy topluluğu. Engels, Alman köylülüğünün antik çağlardan itibaren tarihinin kısa anahtarını bu başlık altında, *Ütopyadan Bilime Sosyalizm* ilk Almanca baskısına bir Ek olarak yayınladı (söz konusu makale elinizdeki Türkçe basıma alınmamıştır).

6 Engels, burada, M. M. Kovalevski'nin 1890'da Stockholm'da yayınlanan Tableau des origines et de l'evolution et de la propriété ve 1886' da Moskova'da yayınlanan Primitive Law, Book I, the Gens adlı yapıtlarına atıfta bulunmaktadır.

7 Agnostisizm (Yunancadan, a –olumsuzluk öneki ve gnostikos –iyi bilen): Dünyanın bilinemez olduğunu, insan aklının sınırlı olduğunu ve duyularının ötesinde herhangi bir şeyi bilemeyeceğini söyleyen idealist bir doktrin. Bazı agnostikler, maddi dünyanın nesnel varlığını kabul ediyor, fakat onu bilmenin olanaksız olduğunu söylüyor, diğerleri ise, insan duyularının ötesinde herhangi bir şeyin varolup olmadığını bilemeyeceği için maddi nesnel dünyanın varlığını reddediyorlardı.

8 Skolastik: Aşırı soyutluğu, yaşayan gerçeklikle ilişkisini tamamıyla keskinliğiyle dikkati çeken ve Hıristiyan Kilisesinin dogmalarını çeşitli mantıksal kaçamaklarla kanıtlamaya çalışan bir ortaçağ din felsefesi olan skolastisizm taraftarı.

9 Teoloji: Dinsel ahlakı, dogmaları ve inançları bir sistem içinde düzenlemeye ve bunları "bilimsel olarak" kanıtlamaya girişen dinsel bir öğreti.

10 Nominalistler: Ortaçağ felsefesinde bir akımı temsil ederler. Bu akıma göre, genel kavramlar, bireysel şeylerin sadece adlarıdır. Ortaçağa realistlerinin tersine, genel kavramların bağımsız olarak varolmadıklarını, sadece isimler, kelimeler ya da soyutlamalar olduklarını söylüyorlardı. Bu, nesneleri birincil, kavramları da ikincil olarak tanıyorlar, demektir. Bu anlamda, nominalizm ortaçağda metaryalizmin ilk ifade edilişiydi

11 Romoiomeriae (Homoeomeriler): Sayısız bölünmeye tabi tutulmuş belirli bir maddenin niteliklerini taşıyan en küçük parçacıkları. Anaksagoras'a göre, homoeomeriler, tüm varlıkların temel taşlarıydı ve bunların birleşimleri şeylerin çeşitliliklerini oluşturuyordu.

12 John Locke'un *An Essay concerning Human Understanding* adlı yapıtı ilk kez Londra'da 1690' da yayınlandı.

13 Teistik: Kişisel bir evren yaratıcısının, Tanrının varlığını tanıyan bir dinsel dogma olan teizmi taşıyan.

14 Duyumculuk: Sensationalism (Latince sensus -duymak kelimesinden), felsefede bir akım. Ona göre, duyarlık (duyumlar, algılar, arzular, v.b.) tüm bilginin ve insanın tüm fiziksel becerilerinin tek temeli ve kaynağı olarak ele alınmalıdır.

15 Deizm: Din felsefecisi bir öğreti. Bu öğreti Tanrıyı evrenin yaratıcısı olarak tanımakla birlikte, onun evrenin ilerleyen gelişimi üzerindeki her türlü etkisini reddeder. Feodalizmde egemen olan kilisenin dünya görüşüne karşı mücadelede Deizm ilerici bir akımdı. Deistler, başka şeylerin yanı sıra ortaçağ dini tasavvurları ve kilisenin dogmalarını eleştiriyorlar ve din adamlarının asalaklığını teşhir ediyorlardı. Özellikle Voltaire ve Rousseau'da bu çok belirgindir.
Engels tarafından Almanca'ya çevrilen ve "Neue Zeit"de yayınlanan giriş metninde ve de İngilizce giriş metninde "Deizm" sözcüğü yerine "Teizm" sözcüğü yer alır.
16 1851'de Mayıs ve Ekim ayları arasında Londra'da düzenlenen ilk uluslararası ticaret ve sanayi fuarı.

17 Baptistler: En yaygın Hıristiyan mezheplerinden biri. Babtistler, İsa'ya olan inançlarını bilinçli olarak savunan yetişkin kişilerin, sadece, vaftiz edilmelerini savunurlar. Hıristiyan Kilisesinin birçok ayin ve törenini reddeder ve cemiyet üyelerinin kutsal yazıları yorumlama haklarını savunurlar. İlk baptist cemiyetleri 17. yüzyılda İngiltere'de ve İngiltere'nin Amerika'daki kolonilerinde kuruldu.

18 Heilsarmee (Selamet Ordusu): 1865'te Metodist vaazcısı William Booth tarafından İngiltere'de kurulan ve sonraki yıllarda başka ülkelere de yayılan (1880'de askeri modele göre bir örgütlenme değişikliğine gidildiğinde "Selamet Ordusu" adını aldı) gerici, dini-insan sever örgüt. Emekçileri sömürücülerine karşı mücadeleden uzaklaştırmak amacıyla burjuvazi "Selamet Ordusu"na önemli destekler sağladı. Selamet ordusu, yaygın bir dini propaganda yürüttü ve geniş bir hayır kurumları ağı yarattı. Bu örgütün tek tek bazı vaazcıları, sosyal demagojiye, zenginlerin egoizmlerinin görünüşte mahkûm edilmesine başvuruyordu.

19 Goethe, *Faust*, 1. Bölüm, Derslik (1).

20 Spiritualizm (Latince sipiritus –bir nefes kelimesinden): Tinseli dünyanın temeli sayan idealist bir öğreti. Spiritualizm savunucuları, ruhun vücuttan bağımsız varolduğunu ileri sürüyorlardı.

21 Muhalif anlamında. Yunanca schisma (parçalamak) kelimesinden türetilmiş ve Hıristiyanlık ve tarih yazınında, Ortaçağda Hıristiyan Kilisesindeki bölünmeyi ifade etmek için kullanılmıştır.

22 Alman soylular ayaklanmasının (1522/23) bir değerlendirmesini ve Alman Köylü Savaşı'nın (1524/25) ayrıntılı bir analizini Engels, "Alman Köylü Savaşı" başlıklı eserinde yapmıştır.

23 "Parlak Devrim": İngiliz burjuva tarih yazımında 1688'de Stuart hanedanının devrilip Orange'lı III. Wilhelm'in tahta geçirildiği devlet darbesinin anılageldiği tanımlama. Buradan ortaya çıkan politik sistem, toprak aristokrasisiyle mali burjuvazi arasındaki bir uzlaşmaya dayanan bir burjuva meşruti monarşi biçimindeydi.

24 Gül Savaşları: İngiltere'de 1455-1485 arasında süren ve ismini amblemleri olan kırmızı ve beyaz gülden alan feodal Lancaster ve York hanedanları mücadelesi. Yorklar, ülkenin ekonomik olarak daha gelişmiş olan güney bölümünün büyük feodal toprak sahipleri ve ayrıca krallık ve kentliler tarafından destekleniyordu. Lancasterler ise kuzey kasabaların feodal aristokrasisi tarafından destekleniyordu. Lancasterler ise kuzey kasabaların feodal aristokrasisi tarafından destekleniyordu. Savaşlar eski feodal aileleri hemen tamamıyla yok etti ve yeni bir hanedanın, ülkede mutlak monarşi kuran Tudorların iktidarına yol açtı.

25 Puer robustus sed malitiosus (Gürbüz ama habis delikanlı): Hobbes'in 1642'de Paris'te kaleme aldığı, el yazmaları olarak dağıtıma çıkan ve 1647'de Amsterdam'da yayınlanan "De Cive" kitabının önsözünde kullandığı bir deyim.

26 Kartezyanizm: Felsefi sisteminden materyalist sonuçlar çıkaran 17. yüzyıl Fransız filozofu René Descartes (Latincede Cartesius) izleyicilerince savunulan bir doktrin.

27 1789 Kurucu Meclisinde kabul edilen "İnsan Hakları Bildirgesi"nde yeni burjuva düzenin politik ilkeleri saptanmıştı. Bu bildirge 1791 Fransız Anayasası'na dahil edilmiştir ve bu bildirge temel alınarak 1793'te Jakobenlerin "İnsan Hakları Bildirgesi" hazırlandı. Bildirge, Milli Konvasyon'un kabul ettiği Fransa'nın ilk cumhuriyetçi anayasasının girişini oluşturuyordu.

28 Code civil des Français: 1807'de Code Napoléon adıyla yeniden kaleme alınan, 1804'ün Fransız medeni kanunu. Bu burjuva kanun Fransa tarafından, fethettiği Batı ve Güney Almanya'da da yürürlüğe kondu. Prusya ile birleşmesinden sonra bile Ren bölgesinde bu yasa geçerliliğini korudu. Code Napoléon, Fransız Devrimi'nin kazanımlarını önemli oranda güvence altına alıyor ve biçimsel burjuva eşitliğine dayanıyordu.

29 Fransız Devrimi, İngiltere'de küçük burjuvazinin radikal tabakaları ve burjuva aydınları arasında canlı bir sempati yaratmıştı. Temel olarak "Londra İrtibat Topluluğu"nda ve bazı diğer büyük İngiliz kentlerinde irtibat toplulukları halinde bir araya gelen Fransız Devrimi taraftarları, devrimci fikirler propaganda ediyor ve genel seçme hakkını ve başka demokratik reformlar talep ediyorlardı. İrtibat topluluklarının örgütleyicileri ve üyeleri arasında işçi sınıfının temsilcileri de bulunuyordu. Bu topluluklar egemen İngiliz oligarşisinin baskılarına maruz kalıyordu.

30 Dehşet dönemi (Terör Dönemi): Jakobenler tarafından 1793 Haziranından 1794 Temmuzuna kadar sürdürülen devrimci-demokrat diktatörlük.

31 Bu, halktan gelen baskıyla, 1831'de Avam Kamarasından geçen ve nihayet 1832 Haziranında Lordlar Kamarasınca onaylanan seçim yasasında reform uğruna sürdürülen harekete atıftır. Bu reform, toprak ve mali aristokrasinin tek başına yönetimine karşı yöneltilmişti ve sanayi burjuvazisinin temsilcilerine Parlamentonun yolunu açtı. Reform mücadelesinde ana gücü oluşturan proletarya ve küçük burjuvazi, liberal burjuvazi tarafından aldatıldı ve seçim hakkı sağlanmadı.

32 1824'te İngiliz Parlamentosu, işçilerin kitlesel hareketinin baskısı altında, sendika (Trade-Unions) yasağını kaldıran bir yasa kabul etmek zorunda kaldı. Ancak daha 1825'te dernek yasaları ya da işçi birlikleri üzerine yasayı kabul etti. Bu yasa, Trade-Union yasağının kaldırılmasını onaylamakla birlikte aynı zamanda bunların faaliyetini olağanüstü bir biçimde sınırlıyordu. Özellikle birliklere üye kazanmak ve grevlere katılmak üzere işçiler arasında propaganda, "şantaj" ve "şiddet" olarak tanımlanıyor ve adli suç olarak cezalandırıyordu.

33 Chartistlerin istemlerini içeren Halk Bildirgesi (People's Chartes), 8 Mayıs 1838'de Parlamentoya sunulmak üzere bir yasa tasarısı olarak yayınlandı. Evrensel oy hakkı (21 yaşın üzerindeki erkekler için), yılda bir Parlamento seçimi, gizli oy, eşit yasama hakkı, Parlamento adaylarında mülk sahipliği niteliğinin aranmasının kaldırılması ve Parlamento üyelerine maaş bağlanması olmak üzere altı maddeyi kapsıyordu. Chartistler, Parlamentoya bu amaçla üç dilekçe sundular, fakat sırasıyla 1839, 1842 ve 1849'da reddedildiler.

34 Tahıl Yasaları: Dışarıdan tahıl ithalatını kısıtlamayı ya da yasaklamayı amaçlayan bu yasalar, İngiltere'de büyük toprak sahiplerinin çıkarlarını korumak üzere yürürlüğe konmuşlardı. 1838'de, Manchester fabrika sahipleri Cobden ve Bright, sınırlandırılmamış Özgür Ticaret talebini ileri süren Tahıl Yasasına Karşı Olanlar Birliğini kurdu. Birlik, Tahıl Yasalarını işçi ücretlerini düşürmek ve toprak aristokrasisinin ekonomik ve siyasi durumlarını zayıflatmak amacıyla kaldırmaya çalıştı. Bu mücadelenin sonucu olarak, Tahıl Yasaları 1846'da kaldırıldı ve bu, sanayi burjuvazisinin toprak aristokrasisi üzerindeki zaferini simgeledi.

35 Çartizm: İngiliz işçilerinin, ondokuzuncu yüzyılın otuzlarından ellilerin ortasına kadarki döneminde, işçilerin zor ekonomik koşullarından ve siyasi haklardan yoksunluklarından doğan bir siyasi hareketti. Hareketin düsturu, evrensel oy hakkı talebini ve bu hakkı işçiler için garantiliyen bir dizi koşulu içeren People's Charter'ın (Halk Bildirgesi) yürülüğe konmasıydı. Lenin, Çartizm için "ilk açık seçik, gerçekten kitlesel ve siyasi olarak örgütlenmiş devrimci proletarya hareketidir," der. (V. İ. Lenin, Collected Works, Vol. 29, Moscow, 1965, p. 305)

36 Revivalizm: 18. yüzyılın ilk yarısında İngiltere'de ortaya çıkan ve daha sonra Kuzey Amerika'ya yayılan bir Protestanlık hareketi. Taraftarları, Hıristiyanlığın etkisini, dinsel törenler düzenleyerek ve yeni inananlar cemiyetleri örgütleyerek güçlendirmeye ve genişletmeye çalıştılar. Bu hareketin örgütleyicileri, Moody ve Stankey adlı iki Amerikan vaiziydi.

37 Muhafazakâr Derby-Disraeli hükümetinin uyguladığı 1867 Parlamento reformuna atıfta bulunuluyor.

38 Whig'ler: 1680'lerin başında kurulan ve İngiltere'nin büyük siyasi partilerininden birinin üyelerine verilen ad. Whig Parti, kraliyet otoritesini sınırlamaya çalışan burjuva aristokrasisinin ve büyük ticari ve mali burjuvazinin çıkarlarını temsil ediyordu. 1850'lerde, burjuvazinin diğer siyasi gruplarıyla birleşip Liberal Partiyi oluşturarak varlığına son verdi.

39 Tory'ler: 17. yüzyılın sonunda İngiltere'de kurulan bir siyasi parti. Toprak aristokrasisinin ve üst Kilise hiyerarşisinin çıkarlarını savundu, eski feodal gelenekleri ayakta tuttu, liberal ve ilerici istemlere karşı savaştı. 19. yüzyılın ortalarında Muhafakazâr Parti oldu.

40 Katheder Sosyalistleri (Kürsü sosyalizmi): 1870'ler ile 1830'lar arasında burjuva ideolojisinde bir akım. Başlıca temsilcileri olan üniversite profesörleri, üniversite kürsülerinden sosyalizm kisvesi altında burjuva reformizmini vaaz ettiler (bu akıma bu nedenle alaylı bir dille "kathedersozialismus" denildi). A. Wagner, G. Schmoller, L. Brentano, W. Sombart ve diğerleri, devletin bir sınıflar üstü kurum olduğunu, düşman sınıfları uzlaştırabileceğini ve kapitalistlerin çıkarlarına dokunmadan sosyalizmi dereceli olarak yürürlüğe koyabileceğini iddia ettiler. Amaçları, işçilerin durumunu, hastalık ve kaza sigortaları örgütleyerek ve fabrika sözleşmeleri imzalayarak iyileştirmekti. İyi örgütlenmiş işçi sendikalarının, siyasi mücadeleyi ve işçi sınıfı partisini gereksiz kıldığında ısrar ettiler. Bu akım, revizyonizmin ideolojik öncüllerinden biridir.

41 Ritualizm: İngiliz kilisesinde, ilk olarak 1830'larda ortaya çıkan bir akım. Taraftarları, Katolik ayinlerin (rituals) ve belirli Katolik dogmaların Anglikan kilisesinde restore edilmesi için kampanya yürüttüler.

42 Lujo Brentano'nun "Günümüz İşçi Birlikleri" (Cilt 2, Leipzig 1872) eserine atıftır. Brentano bu kitapta İngiliz Trade-Union'ları, kapitalizm sınırlarını aşmadan işçi sınıfının durumunda temel iyileştirmelerin elde edilmesi ve kapitalist sömürüden kurtuluşu için, işçi sınıfının örnek örgütü olarak yansıtıyordu. Brentano ve başka kürsü sosyalistleri, iyi örgütlenmiş sendikaların, işçi sınıfının politik mücadelesini ve politik partisini gereksiz kılacağını iddia ediyorlardı. Engels "Marx'a Karşı Brentano Meseleleri" adlı makalesinde bu iddiaların yalancı karakterini teşhir ederek bunların sınıf içeriğini açığa çıkarmıştır.

43 Rousseau'nun ünlü yapıtı Du contrat social'de dile getirilen teoriye göre, insanlar ilkel toplumda herkesin eşit olduğu koşullar altında yaşardı. Özel mülkiyetin ortaya çıkışı ve maddi eşitsizliğin gelişmesi, insanların doğal durumdan uygar duruma geçişlerinden ve ayrıca bir toplumsal sözleşmeye dayanan bir devletin tesisinden sorumluydu. Ama sonuçta, siyasi eşitsizliğin evrimi, toplumsal sözleşmenin parçalanmasına ve diğerlerinin ayrıcalıkları kendine sağlanmayan yeni bir sınıfın doğuşuna yol açtı. Bu olgu, Rousseau'nun iddiasına göre, yeni bir toplumsal sözleşmeye dayanan ussal bir devlet tarafından kaldırılabilirdi.

44 Anabaptistler: Vaftizin sadece yetişkinler için olması gerektiğini ve bu nedenle çocukluklarında vaftiz edilenlerin yeniden vaftiz edilmelerinin gerektiğini ileri süren bir mezhebin üyeleri.

45 Leveller: Burada gerçek Leveller'ler (Tevsviyeciler) ya da Digger'ler (Kazıcılar) kastedilmektedir. Bunlar, 17. yüzyılda İngiliz burjuva devriminde Leveller'lerin

en uç sol kanadını oluşturuyorlardı ve devrimin seyri içerisinde onlardan ayrıldılar. Kırsalda ve kentlerde en yoksul tabakaların çıkarları için mücadele eden Digger'ler, emekçi halkın, herhangi bir bedel ödemeksizin kamu topraklarını kolektif olarak işlemeleri gerektiği görüşünü savunuyorlardı. Kimi köylerde kendi iradeleriyle işlenmeyen toprakları işgal ediyor ve ekim için toprağı belliyorlardı. Cromwell'in askerleri tarafından dağıtıldıklarında hiçbir direniş göstermediler. Çünkü bu mücadelede yalnızca barışçıl araçlar kullanmak istiyorlardı ve ikna gücüne güveniyorlardı.

46 Burada özellikle ütopik komünizmin temsilcilerinin eserlerine atıfta bulunuluyor; Thomas More'un Ütopya'sı ("De odptimo rei publicae statu deque nova insula Utopia" 1516) ve Thomas Campanella'nın "Güneş Ülkesi" ("Civitas Solis", 1623).

47 Direktuvar: Fransa'da en üst yönetim organı; beş üyeden oluşuyordu ve her yıl bir üyenin yeniden seçimle değiştirilmesi gerekiyordu. Direktuvar, Jakoben diktatörlüğünün devrilmesinden sonra kabul edilen 1795 anayasasına dayanarak kuruldu. Bonaparte'ın (18. Brumaire 1799) darbesinde kadar varlığını sürdüren Direktuvar, demokratik güçlere karşı terör rejimi uyguladı ve büyük burjuvazinin çıkarlarını temsil etti.

48 Devrimci Slogan: "Özgürlük! Eşitlik! Kardeşlik!" – Fransız Devrimi'nin sloganı.

49 Saint-Simon'un Cenevre Mektupları: "Lettres d'un habitant de Geneve a ses contemporains"; Saint-Simon'un 1802'de yazdığı, 1803'de anonim olarak, basım yerine ve tarihine ilişkin hiçbir bilgi bulunmaksızın Paris'te yayınlanan ilk eseridir. Engels'in belirttiği tarih, Nicolas-Gustave Hubbard'ın kitabı "Saint-Simon, sa vie et ses travaux"ya (Paris 1857) dayanıyordu. Bu kitap Saint-Simon'un eserlerinin tarihlendirilmesinde belirsizlikler içerir.
Fourier'in ilk büyük eseri, "Theorie des quatre mouvemens et des destinees generales..." idi. 19. yüzyılın ilk yıllarında yazılmış ve 1808'de Lyon'da anonim olarak basılmıştır. Kapak sayfasında dağıtım yeri olarak Leipzig belirtilmiştir.

50 Bu alıntılar Saint-Simon'un "Lettres dun habitant de Geneve a ses contemporains"deki ikinci mektuptan alınmıştır.

51 Saint-Simon'un, 1817'de "L'industrie, ou discussions politiques, morales et philosophiques, dans l'interet des tous les hommes livres a des travaux utiles et independans" adıyla Paris'de yayınlanan bir derleme eserinin, "Correspondance politique et philosophique. Lettres de H. Saint-Simon a un Americain" başlığı altındaki sekizinci mektuba atıfta bulunuluyor.

52 Engels, Saint-Simon ile öğrencisi Augustin Thierry'nin (1795-1856) yazdığı iki çalışmaya atıfta bulunuyor. "De la reorganisation de la societe europeenne ou de la necessite et des moyens de rassembler les peuples de l'Europe en un seul corps politique, en conservant a chacun son independance nationale" (Paris 1814) ve "Opinion sur les mesures a prendre contre la coalition de 1815" (Paris 1815).

53 Waterloo'da (Belle Alliance/Belçika) Napolyon, 18 Haziran 1815'te Wellington komutasındaki İngiliz-Hollanda birlikleri ile Blücher komutasındaki Prusya ordusu tarafından yenilgiye uğratıldı. Bu meydan savaşı, 1815 savaşı için belirleyici önemdeydi ve Napolyon karşıtı koalisyonun kesin zaferine ve Napolyon'un devrilmesine yol açtı.

54 Bu düşünceyi Fourier, daha "Theorie des quatre Mouvements..."da şu tezde geliştirmişti: "Sosyal ilerlemeler ve çağın değişimi, kadınların ilerleyen bağımsızlaşması eşliğinde yürür; toplumsal düzenin çürümesi buna uygun olarak kadınların özgürlüğünün de azalmasına yol açmıştır." Fourier buradan şu sonuca varmıştır: "Kadınların haklarının arttırılması tüm sosyal ilerlemelerin temel ilkesidir. (Charles Fourier, *Tüm Eserler*, cilt 1, Paris 1841)

55 Charles Fourier, "Theorie de l'unite universelle", *Tüm Eserler*, cilt 2, Paris1843.

56 Charles Fourier, *Tüm Eserler*, cilt 6, Paris 1845.

57 Charles Fourier, *Tüm Eserler*, cilt 1, Paris 1841.

58 Bkz. Robert Owen, "Report of the proceedings at the several public meeting, held in Dublin. On the 18th March-12th April-19th April and 3rd May", Dublin 1823.

59 Robert Owen bu gelecek planını "The book of the new moral world, containing the rational system of society, founded on demonstrable facts, developing the constitution and laws of human nature and of society" adlı eserinde geliştirdi; Londra 1842-1844.

60 1812'de Owen, Glasgow'daki bir toplantıda pamuk eğirme fabrikalarında çalışan çocuk ve yetişkinlerin durumunun iyileştirilmesine yönelik bir dizi öneride bulunur. Owen'in inisiyatifi üzerine bu öneriler doğrultusunda Haziran 1815'te sunulan yasa taslağı ancak 1819'da ama büyük oranda kısaltılmış olarak parlamento tarafından yasa olarak kabul edildi.
Yalnızca pamuk fabrikaları için geçerliliği bulunan yasa, 9 yaşın altında çocukların çalıştırılmasını yasaklıyor (Owen'in önerisi 10 yaşın altındaki çocukların çalıştırılmasının yasaklanmasını öngörüyordu) ve 16 yaşın altındaki kişilerin çalışma süresini 12 saat ile sınırlıyordu. Oysa Owen'e göre çalışma süresi tüm işçiler için 10,5 saati geçmemeliydi.

61 Ekim 1833'te Londra'da Owen'in başkanlığında kooperatif birlikleri ve sendikaların (Trade-Unions) bir kongresi gerçekleştirildi. Bu kongrede, İşçi Sendikaları Büyük Ulusal Birliği (Grand national consolidated Trades' Union) biçimsel olarak kuruldu. Program ve tüzüğü Şubat 1834'te kabul edildi. Owen'in düşüncesine göre bu birlik, üretimin yönetimini ellerine alacak ve barışçıl yolla toplumun baştan aşağı dönüştürülmesini sağlayacaktı. Ne var ki bu ütopik plan başarısızlığa uğradı. Birlik burjuva toplumun ve devletin şiddetli tepkisiyle karşılaştı ve Ağustos 1834'te dağıldı.

62 İşçi Pazarları (Equitable Labour Exchange Bazaars – Emek ürünlerinin adil değişimi için pazarlar) İngiltere'nin birçok kentinde İşçi-Kooperatif-Birlikleri tarafından kuruldular. İlk işçi pazarını Owen, Eylül 1832'de Londra'da kurdu ve 1834 ortalarına kadar varlığını sürdürdü.

63 Proudhoncu Mübadele (Değişim) Bankası'nı Proudhan, 1848/49 devrimi sırasında yaşama geçirmeye çalıştı. 31 Ocak 1849'da Paris'te Banque du peuple'yi (Halk Bankası) kurdu. Yaklaşık iki ay boyunca varlığını kağıt üzerinde sürdürdü. Banka, "henüz doğru dürüst işlemeye başlamadan başarısızlığa uğradı." (Marx).

64 Denis Diderot'nun diyalogu "Le neveu de Rameau" tahminen 1762 yılında yazıldı ve daha sonra iki kez yazarı tarafından gözden geçirilerek değişikliklere

uğratıldı. İlk kez 1805'te Leipzig'de Goethe tarafından çevrildi ve yayınlandı. İlk Fransız baskısı 1823'te Paris'te yayınlanan "Oevres inedites de Diderot" adlı kitapta çıktı.

65 M.Ö. 3. yüzyıldan M.S. 7. yüzyıla dek süren ve tarihte İskenderiye çağı olarak bilinen (zamanın uluslararası büyük ticaret merkezi Mısır, İskenderiye kentinin adını almıştır) döneme atıf yapmaktadır. Bu çağ, matematik, mekanik, coğrafya, astronomi ve fizyoloji dahil birçok bilimde süratli bir ilerlemeye tanık oldu.

66 Kant'ın Nebular teorisi 1755'te Köngisberg ve Leipzig'de anonim olarak yayınlanan "Genel Doğa Tarihi ve Gökyüzü Teorisi, veya Newtoncu ilkelerden hareketle tüm evrenin yapısını ve mekanik kaynağını bir açıklama denemesi" adlı eserinde geliştirilmiştir.
Laplace güneş sisteminin doğuşuna ilişkin hipotezini, 1795/1796'da yayınlanan iki ciltlik eseri "Exposition du systeme du monde" adlı eserinde geliştirdi.

67 17. yüzyılın ikinci yarısı ile 18. yüzyılın başı arasında sürdürülen savaşlar kastedilmektedir. Bu savaşlar, bir yanda, Fransa önderliğinde Avrupa kuvvetleri koalisyonu ile karşı tarafta Hollanda ve daha sonra İngiltere arasında oldu. Nedenleri, burjuvazi ve soyluluğun, başta Fransa'nın, bölgesel yayılmacılık ve Avrupa siyasi ve ekonomik egemenlik sağlama çabalarıydı. Bu savaşlar ve Fransa'nın kaybettiği ve "ticaret savaşları" dizisinin sonuncusu olan İspanya That Savaşı (1701-1704), onun ekonomik ve askeri durumunu ağır bir şekilde zayıflattı ve sömürge kayıplarına uğrattı.

68 16. ve 17. yüzyıldaki Ticaret Savaşları: Bunlar en büyük Avrupa devletleri arasında, Hindistan ve Amerika ile ticarette hegemonyayı ve sömürge pazarlarının ele geçirmek üzere yapılmış bir dizi savaştır. Aslında birbiriyle rekabet halindeki en önemli ülkeler İngiltere ve Hollanda (İngiliz-Hollanda savaşları 1652-1654, 1664-1667 ve 1672-1674 tipik ticaret savaşlarıydı) ve daha sonra İngiltere ve Fransa arasındaki savaşlardı. Tüm bu savaşlardan İngiltere galip çıktı. 18. yüzyılın sonunda neredeyse tüm dünya ticaretini elinin altına toplamıştı.

69 Bkz. Charles Fourier, *Tüm Eserler*, cilt 6, Paris 1845.

70 Denizcilik Şirketi: Prusya'lı Denizcilik şirketi. 1772'de ticaret ve kredi şirketi olarak kuruldu ve devletin sağladığı bir dizi ayrıcalıkla donatıldı. Bu şirket hükümete büyük borçlar sağlamış ve fiilen onun bankacısı ve simsarı rolünü oynadı. 1820'de Prusya devletinin Para ve Ticaret Enstitüsü olarak ilan edildi ve 1904'te "Kraliyet Denizcilik Şirketi Prusya Devlet Bankası"na dönüştürüldü.

71 "Özgür Halk Devleti": "Alman sosyal demokratlarının yetmişli yıllarda, programlarının bir talebi ve sıradan bir sloganıydı" (Lenin). Bu sloganın eleştirisi için Marx'ın Gotha Programının Eleştirisi'ndeki Alman İşi Partisi Üzerine Kenar Notları'na ve Engels'in Bebel'e 18/28 Mart 1875'te yazdığı mektuba bakınız. Ayrıca Lenin'in "Devlet ve Devrim"inde I. ve IV. bölümüne bakınız.

72 Burada Büyük Britanya ve İrlanda'nın tüm servetlerinin toplamı hakkında belirtilen rakamlar, Robert Giffen'in 15 Ocak 1878'de Statistical Society'de yaptığı ve Londra'da "Journal of teh Statistical Society" dergisinde Mart 1878'de basılan Birleşik Krallıkta Sermayenin Dolaşımı ("Recent accumulations of capital in the United Kingdom") konulu sunumundan alınmıştır.

DİZİN

A

Arkwright, Sir Richard (1732-1792) 27

B

Babeuf, Gracchus (1760-1797) 37
Bacon, Francis (1561-1626) 14, 15, 16, 49
Bakunin, Mkhail (1814-1876) 86
Bauer, Bruno 83, 84
Bismark, Otto Fürst Von (1815-1898) 117
Brentano, Lujo (1844-1931) 31, 33
Brights, John (1811-1889) 31
Böhme, Jakob (1575-1624) 15
Buckland, William (1784-1856) 17
Büchner, Goerg 1813-1837) 91

C

Calvin, Jean (1509-1564) 22, 23
Cartwright, Edmund (1743-1823) 27
Charles, I. (1600-1649) 23
Charlyle, Thomas (1795-1881) 38
Cobdens, Richard (1804-1865) 31
Collins, John Anthony (1676-1729) 16
Coward, William (1657-1725) 16

D

Darwin, Charles Robert (1809-1882) 12, 51, 62
Descartes, René (1596-1650) 48, 121
Diderot, Denis (1713-1784) 48, 126
Dodwell, Henry (1784) 16
Dühring, Eugen (1833-1921) 11, 12

E

Engels, Friedrich (1820-1895) 9, 34, 75, 78, 83, 84, 85, 86, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 96, 97, 106, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 119

F

Feuerbach, Ludwig (1804-1872) 78, 83, 84, 88, 90, 91
Forster, William (1818-1886) 30, 31
Fourier, François (1772-1837) 37, 39, 42, 43, 62, 65, 125, 127

G

Guizot, François (1787-1874) 96

H

Hartley, David (1705-1757) 16
Hegel, Georg Wilhelm Friedrich (1770-1831) 19, 35, 43, 48, 51, 52, 53, 78, 83, 89, 90, 91, 92
Hephaistos 63
Henry, VIII. (1491-1547) 24
Herr Vogt 86
Hobbes, Thomas 15, 16, 25
Hume, David (1711-1776) 90
Huxley, Thomas (1825-1895) 90

K

Kant, Immanuel (1724-1804) 19, 43, 51, 90
Karl Marx (1818-1883) 9, 16, 75, 83
Kovalevski, Maksim (1851-1916) 13
Kugelmann, Ludwig (1830-1902) 117

L

Lafargue, Laura Marx (1846-1911) 12
Lafargue, Paul (1842-1911) 9
Laplace, Pierre-Simon (1749-1827) 18, 51, 127
Laura 87
Lenin, Vladamir İliç (1870-1924) 9, 77, 82, 83
Leveller 37, 124
Liebknecht, Wilhelm (1826-1900) 117
Locke, John 16, 49
Longuet, Jenny Max (1844-1883) 87
Lord John Manners 31
Louis Bonaparte 29
Louis-Philippe (1773-1850) 24, 29
Luther, Martin (1483-1546) 22, 23

M

Mably, Gabriel (1709-1785) 37
Mantell, Gideon (1790-1852) 17
Marx, Karl (1818-1883) 11, 12, 13, 16, 26, 55, 56, 57, 63, 64, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 109, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117
Marx, Eleanor (1855-1898) 87
Marx, Jenny von Westphalen (18814-1881) 84
Mignet, François (1796-1884) 96
Moleschot, Jakob (1822-1893) 91
Morelly (18. yüzyıl?) 37
Most, Johann Joseph (1846-1906) 117
Münzer, Thomas (1490-1525) 37

N

Napolyon, I. Bonaparte (1769-1821) 18, 125
New Lanark 39, 44, 45
Newton, Isaac (1642-1727) 51, 53, 126

O

Owen, Robert (1771-1858) 17, 37, 39, 44, 125

P

Priestley, Joseph (1733-1804) 16
Prometheus 63
Proudhon, Pierre-Joseph (1809-1865) 46, 85, 86, 126

R

Ricardo, David 79, 105
Robert Owen (1771-1858) 39, 44, 125
Rodbertus, Johann Karl 105
Rouge, Arnold (1802-1880) 84
Rousseau, Jean Jacques (1712-1778) 36, 38, 48, 124

S

Saint-Simon, Claude-Henri (1760-1825) 37, 39, 40, 41, 42, 52, 125
Schapper, Karl (1812-1870) 116
Sickingen, Franz von (1481- 1523) 22
Smith, Adam (1723-1790) 79, 102
Spinoza, Baruch (1632-1677) 48

T

Thierry, Augistin (1795-1856) 96, 125
Thiers, Louis-Adolphe (1797-1877) 96

V

Vogt, Karl (1817-1895) 91

W

Watt, James (1736-1819) 27
Weitling, Wilhelm (1808-1871) 47
Willich, August (1810-1878) 116